

HECHT IN MIJN HANDEN

Zutphen, 2026 Dietske Geerlings
Omslag: bewerking van foto Desiree Geerlings

HECHT IN MIJN HANDEN

Dietske Geerlings

Proloog 11

Als het donkert 17

De wol loslaat 163

En hecht in mijn handen 189

Epiloog 217

Nawoord 221

And yet, more often we were silent, preferring
the river over anything we could say –

(Uit: ‘A memory’ van Louise Glück)

PROLOOG

Ooit las ik een boek over een moeder die alles breide, niet alleen de kleren voor haar kinderen, maar echt alles, ook de kinderen zelf, het huis, de meubels. Als ik het mij goed herinner, heeft ze aan het eind alles weer uitgehaald. Misschien is dat wat scheppers doen, als ze het niet meer weten, of als ze moe zijn geworden van alles wat ze gemaakt hebben.

Op mijn negende leerde mamma mij een pop breien. Zo dacht ik toen, maar nu denk ik dat ze mij vooral instructies gaf, die ik in alle vertrouwen opvolgde. Ik stelde hooguit vragen over het kleine hoe, hoe ik twee steken tegelijk moest breien, bijvoorbeeld, om te minderen, of hoe ik moest afhechten, nooit over het grote hoe, bijvoorbeeld hoe je vanuit het niets een pop kunt maken, ook niet over het waarom, zozeer was ik geconcentreerd in het opvolgen van instructies, kleine stappen, en na verloop van tijd zag ik hoe er een helft van een hoofd verscheen in mijn handen, omdat mamma mij stuurde, dwars door de steken, door de wol, tot ik uitkwam bij een heel hoofd, de armen, de benen, het lijf.

Zoveel jaren ben ik nu aan het breien, niet het gewone breien, steek voor steek, hoe ik mijn handen houd, mijn vingers, de draad ertussen en dan stap voor stap de bewegingen, hoe dat op verschillende manieren mogelijk is, hoe ik dit het snelste kan doen en het langste kan volhouden door alle overtollige bewegingen te reduceren tot de

hoogstnoodzakelijke, nee, maar dat andere breien, dat krankzinnige, dat ik niet anders kan noemen dan zo, omdat al mijn zinnen voelen als *krank*, de onrust, het koortsachtige gedrevene.

ALS HET DONKERT

I

Je bent thuis, ik hoor het, ook al maak je geen geluid. Er moet iets zijn tussen stilte en geluid dat ik toch kan waarnemen. De stilte van het huis is overweldigend. De eerste nacht dat we hier sliepen, had ik onder de dekens naar Bens hand gegrepen, omdat ik niets hoorde en alles donker was. In ons oude huis maakte werkelijk alles geluid, van binnenuit en buitenaf, de leidingen, het dichtdraaien van de kraan, de vloeren, traptreden, dakspanten, takken en bladeren tegen ramen, vogels, buren, de straat. Het was nooit stil, maar ik wist niet dat in al deze geluiden een geruststelling was verborgen. Pas toen ze er niet meer waren, in het donker van dit nieuwe huis, voelde ik hoe ik was losgeraakt en niets had om me aan vast te houden dan aan Bens hand, die dichtbij was, hoe vaak ik me ook van hem vervreemd had gevoeld, niet op dat moment, in het donker. Net als de stilte was ook het donker overweldigend geweest. Ik kon me niet herinneren dat het in het oude huis ooit helemaal donker was. De gordijnen, lieten licht door, er kwam licht van de gang, of een van de andere kamers door het matglas in de deuren. Misschien was het toch in het oude huis ook wel donker geweest, maar daar voelde ik het minder, omdat ik de afstand tussen de spullen kende, de ruimte tussen het bed en de kast, het bed en de deur, het bed en het bureau, mijn sokken op de grond. Hier in het nieuwe donker groeide van binnenuit de angst dat ik niets kende en helemaal opnieuw moest

beginnen met voelen, terwijl ik deze verschuiving zelf, helemaal zelf in gang had gezet en ik iedereen, nou ja, in elk geval Ben en jou, hierin had meegesleurd. De ruimte om me heen was gaan kantelen en daarom greep ik Bens hand. Hij kneep in die van mij, dat was genoeg om zijn gezicht te zien, terwijl dat eigenlijk onmogelijk was in het donker.

Maar nu ben ik ergens van wakker geworden, misschien van de luchtverplaatsing bij het openen van de deur, want jij komt altijd geruisloos binnen. Zelfs ik kan het niet zo zacht als jij, de sleutel omdraaien, de knop en dan de deur openen. Ja, het moet vast en zeker de luchtverplaatsing zijn geweest, want je bent in het huis, ik weet het, ik weet het zeker. Bens ademhaling naast me is zo regelmatig dat ik die kan loskoppelen van de stilte, als een losse draad bovenop mijn breisel. Hij valt er niet mee samen. Ik ben de enige die hem kan inbreien, maar vooralsnog hebben ze niets met elkaar te maken, het breisel niet met de draad, zijn ademhaling niet met de stilte.

Je bent vast voor alle rommel gevlucht. Slapen in het huis waar je nog aan het klussen bent, is verschrikkelijk, hoe graag je ook op jezelf wilt zijn. Je bent geduldig, net als Ben, je neemt de tijd, de rust om het werk eerst af te maken en tot die tijd houd je het uit bij ons, ook al heb je hier geen eigen kamer meer. Je bent goed in je aanpassen, je thuis voelen op een plek waar je niet per se thuis bent. Dat is wonder boven wonder, zolang als ik je ken, nooit anders geweest.

Het wollen truitje dat je aanhad toen je als vierjarige aan Bens hand op het dek van de veerpont stond, had zo uit een van mijn dromen kunnen komen, het fijne breisel, de kleuren, het ingebreide patroon. Ik kon mijn ogen er niet van afhouden. Jouzelf had ik nog helemaal niet waargenomen, hooguit een vaag besef van rommelige krullen en een smoezelig gezichtje. Ook Ben had ik nauwelijks gezien, behalve dat hij hoog boven jou uit torende. Het patroon was ingenieus, ik kreeg er niet meteen vat op, niet op de kleuren, niet op de lijnen, niet op het materiaal dat het midden moest houden tussen wol en katoen, misschien zelfs een klein deel zijde. Pas veel later hoorde ik dat je moeder het had gebreid, niet voor jou, maar voor een nichtje toen jij nog niet geboren was. Het truitje was bij haar teruggekomen, toen het nichtje eruit was gegroeid en er bij haar een kind op komst was. Zo gaat dat. Sommige mensen zien de waarde van handwerk, geven het behoedzaam door.

Het truitje heeft ons uiteindelijk samengebracht, omdat ik het terugvond bij de molen. Kennelijk had ik zelf bij Ben allang de aandacht getrokken, op het dek, zonder dat ik het doorhad. Op de veerpont had ik ongemerkt steeds de nabijheid van het truitje gezocht. Ik wilde het begrijpen, vat krijgen op wat ik zag. Ben had gezien hoe ik naar het patroon bleef kijken en had daardoor ongestoord naar mij kunnen kijken, zich een voorstelling gemaakt van mijn karakter, vertelde hij later, zich zelfs even voorgesteld hoe ik een moeder zou kunnen zijn voor Lev, voor jou, als ik

wilde, alleen als ik wilde natuurlijk, want zoiets kon je een jonge vrouw moeilijk vragen. Later heeft hij dat vragen alsnog gedaan, precies zo: alleen als ik wilde natuurlijk, een moeder alleen voor Lev, stamelde hij, want zoiets kon hij toch onmogelijk vragen, een moeder, een moeder alleen voor Lev. Ik moest daar eerst om lachen, omdat hij het ondertussen dus wel aan het vragen was, terwijl hij tegelijkertijd zei dat het onmogelijk was, maar toen ik zag hoe ernstig hij keek, stopte ik met lachen, keek naar zijn donkere ogen. Ik was toen al zo verschrikkelijk verliefd, dat ik het moederschap er zondermeer bij nam, want wat wist ik daarvan, ik had geen idee van een kind in mijn armen, in mijn nabijheid, de zorg, het liefhebben en de stilte in mijzelf. Ben bleef ernstig, vroeg of het echt zo was dat ik het zeker wist, echt, hield mijn schouders vast als om het moment te bestendigen, en bleef mij aankijken. Niet eerder had ik zijn ogen zo donker gezien. Ja, ik wist het zeker, zei ik, dat was echt zo, en keek even naar jou die op dat moment in de tuin onder de boom op iets zat te fluiten.

Bij de molen, een paar weken na de eerste ontmoeting op de veerboot, was ik in tranen, om datzelfde truitje, en jij had je kleine armen spontaan om mij heen geslagen, omdat ik gehurkt naast je zat om je veter vast te maken, waarover je gestruikeld was, en je dus makkelijk bij mijn hals kon. Je zei dat ik niet hoefde te huilen, omdat je je geen pijn had gedaan. Ik begreep niet hoe je kon denken dat ik in tranen was om jouw pijn. Nu besef ik pas hoe vanzelf-

sprekend het kennelijk voor jou was dat een ander verdriet kon hebben om iets wat jij voelde en hoe mooi dat eigenlijk is. Maar daar bij die molen dus, daar hadden jouw armen zich al thuis gevoeld om mijn hals, terwijl ze dat daar niet per se waren. Ik was erdoor verrast dat je daarin zo vrij was, bij de vreemde vrouw die ik was. De mouwtjes waren zachter dan ik mij had voorgesteld, hoewel ik toch al eerder een deel zijde vermoedde, vanwege de lichte glans tussen de ruwere wol en katoen. Ik veegde je wang droog die nat was geworden van mijn tranen en daarna zag ik pas hoe Ben, die toen nog geen Ben was, maar een vader, de vader van het jochie met het onwaarschijnlijk mooie truitje, van een afstand naar mij keek. Toen onze blikken elkaar kruisten, wist ik meteen dat er nooit meer iemand zo naar mij zou kijken en ook al was ik bang voor zijn ogen en voor hoe hij mij observeerde, ik wist dat ik er nooit tegen bestand zou zijn, nooit nee zou kunnen zeggen, terwijl ik dat misschien wel ten diepste had gewild, om mezelf niet te verliezen, om de rust te behouden van zomaar een mens te zijn tussen de anderen. Hij was behoedzaam in hoe hij ons naderde, omdat er iets was begonnen tussen ons waar hij nog geen deel aan had, iets bovendien waar tranen bij betrokken waren. Hij had geen idee hoe hij zich daartoe moest verhouden. Daarom zei hij waarschijnlijk lange tijd niets, terwijl hij inmiddels al wel naast ons stond. Toen jij naar je vader omhoogkeek, zag ik iets in zijn ogen wat wolken ook kunnen hebben, een diepte waarin lagen als vanzelf over elkaar heen kunnen schuiven en jij was degene die het eerst antwoordde op

zijn vraag of het wel ging hier, want zelf kon ik op dat moment geen woord uitbrengen. Je zei dat ik verdrietig was, omdat je gestruikeld was, je liet daarbij alleen wat letters weg, de r vooral, maar misschien nog een paar, en ik dacht dat je *stuikele* op zou kunnen nemen in een woordenboek, omdat ik niet eerder het woord zo mooi en rond had horen uitspreken dan door jou, die opkeek naar je vader, en het woord daarom nog veel meer betekenissen gaf, die ik niet zo gauw kon bedenken. Ik schudde mijn hoofd, omdat ik mij niet mooier wilde voordoen dan ik was, ik was in tranen om het truitje, niet om het struikelen, noch om het *stuikele*, hoewel dit laatste mij wel hevig ontroerde, en tranen in hun stroom onvoorwaardelijk en allesomvattend zijn, geen onderscheid maken tussen pijn, verdriet, schoonheid of ontroering. Ik zei daarom maar gewoon de waarheid, dat ik huilde om het truitje, hoewel ik wist hoe belachelijk het klonk en hoe ik daarmee alle magie van het moment verbrak, maar als jullie allebei maar wisten wie jullie voor je hadden, namelijk iemand die kon huilen om een breisel, alleen maar om een breisel, of om een woord waar een paar letters van losgeraakt waren. Jij viel stil, je keek me met een ernstige blik aan en pas toen zag ik jouw gezichtje goed, de ogen waarin iets gebroken was, wat desondanks niet de boventoon voerde, als gelijmd speelgoed dat weer voor jaren meekon in het spel. Je vader leek in geen enkel opzicht verbaasd, beaamde dat het truitje inderdaad van een wonderlijke schoonheid was, maar hij had zich niet gerealiseerd dat die ook voor vreemden zichtbaar was. Jij schudde heftig je hoofd en zei

stellig dat ik niet *veemd* was, maar toen je aan je vader wilde uitleggen waarom dat niet het geval was, kwam je niet meer uit je woorden en rende je weg om even later met een grote tak terug te komen. In de tussentijd werd je vader langzaam maar zeker Ben, die nogal wat tijd nodig had om tot mij door te dringen, alsof ik niet zo kort achter elkaar twee mensen in mijn bewustzijn kon toelaten, wat absoluut onvoorstelbaar was voor iemand die lesgaf aan een klas vol kinderen in een school met nog meer kinderen, die allemaal ook iedere dag hun ouders mee naar school namen, weliswaar meestal alleen tot aan het plein, maar toch geregeld ook bij gesprekken in het lokaal, aan de tafel tegenover haar.

II

Je laat iets vallen, waardoor je aanwezigheid geen raden meer is, niet dat halve hallucineren, het in het donker spitsen van mijn oren waarmee ik om de snorrende ademhaling van Ben heen luister naar al het andere in huis. Het komt zelden voor dat je de stilte zo bruut verbreekt, maar je bent moe van het klussen, denk ik, je handen zijn gevoelloos geworden door de twee schuurmachines die je van Ben hebt geleend, een voor de grote oppervlakten, de andere voor de randen. Yann was al begonnen met verven, zei je ergens deze week nog, in de kleine kamer waar het bed zou komen te staan. Zij ging alles verven, omdat ze dat nog nooit had gedaan. Ik zag de frons van Ben, maar jij negeerde die volkomen. Je zei dat ze er steeds beter in werd, jullie op de eerste muur nog allemaal vlekken zagen, maar dat het ook wel iets had. Yann was er niet bij, toen je dat zei en ik dacht dat dat jammer was, omdat ze vast nog gelukkiger zou worden als ze jou zo over haar had horen praten.

Ik kom uit mijn bed, niet om te zien wat je hebt laten vallen, maar om wat dichter bij je te zijn, de verhalen te horen over jullie nieuwe huis. Misschien ben je moe en wil je meteen slapen, maar dan zal je dat wel tegen me zeggen en dan ga ik weer terug naar mijn bed, het is geen moeite. Ben maakt een snurkgeluid en draait zich om als ik naast het bed sta. Ik sluip de trap af en ruik nu ook dat je er bent,

iets van verf en nog iets anders wat ik niet kan thuisbrengen, maar wel herken van het klussen in oude huizen.
Je verontschuldigt je, het was niet je bedoeling mij wakker te maken, zeg je, als ik in de deuropening van de keuken verschijn. Je omhelst me en snuffelt in mijn hals en haar, zegt dat ik slaperig ruik. Je bedoelt stinken, zeg ik, maar je schudt je hoofd en zegt dat slaperig ruiken iets totaal anders is dan stinken, dat je die twee heel goed kunt onderscheiden na een dag tussen de verfpotten. Ik vraag hoe ver jullie al zijn en je schudt je hoofd, terwijl je het grote blik thee dat half open op de grond ligt – dat was dus de klap die ik gehoord heb – opraapt, de zakjes verzamelt en er eentje uitvist voor in je glas, knikt naar de theepot, of ik ook thee wil, en ja, dat wil ik wel. Je giet het hete water in de theepot, doet er een extra zakje bij. Yann was in de ochtend met de trap begonnen, heel handig één trede in de verf, de volgende nog niet – om en om – zodat je wel gewoon naar boven en beneden kon, maar je had je van boven af vergist in de treden en omdat je je rot was geschrokken had je een pot kwasten omver geschopt waar voor de helft nog water in zat. Het was een grote bende geworden en Yann was doodmoe en gefrustreerd weggelopen. Je had alles schoongemaakt en hersteld voor zover mogelijk, maar alles moest opnieuw en Yann was niet meer teruggekomen. Ze had een berichtje gestuurd dat ze een dag bij haar zusje ging slapen, dat ze het even niet meer trok, al die zooi, en dan ook nog, ook nog. Je aarzelt en als je me aankijkt, zie ik dat je iets wilt zeggen, maar dat het onmogelijk is, het vertellen ervan,

en – nu je mij al hebt aangekeken – ook het níet vertellen ervan. Daarom zeg ik dat je niets hoeft te zeggen als het eigenlijk niet de bedoeling is, maar dan zeg je dat ik het nu toch al weet – je negeert mijn verbaasde blik – en dat jullie het vanavond hadden willen vertellen, samen, hier, aan Ben en mij, als niet alles zo hopeloos was verprutst met die misstap van jou op de trap. Ik probeer je blik te vangen, omdat ik geen idee heb, maar als jullie samen iets aan ons hadden willen vertellen, dan, dan. Dat meen je niet, stamel ik, is het echt, is het waar? Het is nog heel pril, zeg je, tien weken pas, maar toch, alles is anders nu, het huis en de twee kamers, het samen klussen. Ik weet niet wat ik moet zeggen, ik wil vragen of jullie er blij mee zijn, maar dan lijkt het net of je er ook níet blij mee kunt zijn en dan valt er een schaduw op iets waar ik in ieder geval geen schaduw op wil werpen. Ik spreid mijn armen en zeg kom en je trekt een ingewikkelde grijns. Wat een mooi en bijzonder nieuws, zeg ik, ik kan het helemaal niet bevatten, maar het is een grote verrassing voor mij en voor pappa vast ook. Gaat alles wel goed met Yann en zo, vraag ik. Je haalt je schouders op en zegt dat jullie al wel bij de dokter zijn geweest voor een bevestiging, maar volgende week pas een afspraak hebben bij de verloskundige. Ik knik en vraag me af wat er nu gaat gebeuren, dat ik eigenlijk niets hierover weet en dat ik gewild had dat het anders was, maar je geeft me een knuffel en zegt dat ik oma word en dat je je geen lievere oma kunt voorstellen. Ik voel hoe ik mijn kiezen op elkaar klem, omdat ik niet wil huilen, maar je ziet het en slaat je armen nogmaals om

me heen, zodat ik mijn hoofd tegen je borst kan verbergen. Het is een wonder, zeg ik gesmoord, en ik voel dat je knikt, ik voel ook het kloppen van je hart en bedenk dat het kloppen van een hart belangrijk is de komende tijd, dat ik weet dat dokters daarnaar luisteren en ik vraag me af wie mij allemaal verteld hebben over het kloppen van een hartje, Lieke, mijn vriendin van de middelbare school, Sarah van mijn studie en dan alle collega's op school die in de loop van de tijd zwanger zijn geworden. Ik slik mijn tranen weg en zeg dat er dan nu misschien ook een plek voor het kind in het nieuwe huis komt, en waar dat dan zal zijn. Het zijn maar twee kamers, denk ik in de stilte die daarop volgt, eentje om in te wonen beneden met halverwege de kamer een kleine trap naar een ruimte boven om in te slapen, verder niet, een piepkleine keuken en een douche. Waar in godsnaam moet het kind, vraag ik me in stilte af, en jij ziet me denken en zegt dat jullie de bestelling van het grote bed hebben teruggedraaid en daarvoor in de plaats een twijfelaar hebben gekocht, net iets kleiner, zodat er nog precies een klein bedje naast past. Dat is een creatieve oplossing, zeg ik, hartstikke mooi, jongen, alleen het idee al dat het bed tot twijfelen in staat is, dan gaat het allemaal goedkomen. Je schiet in iets wat op een zenuwachtige lach lijkt. Denk je dat echt, vraag je, en nu pas zie ik dat je huilt. Maar waarom vraag je dat, ben je bang? Je knikt en schokschoudert. Net als je op een van de stoelen bent gaan zitten, staat Ben in de deuropening. Hij vraagt wat dit hier allemaal voor gezelligheid is en als hij jouw betraande gezicht ziet, kijkt hij van jou naar mij.

Ik zeg dat je een bijzondere verrassing hebt voor ons en dat die er zojuist per ongeluk midden in de nacht alvast in mijn aanwezigheid is uitgerold, terwijl eigenlijk hij en Yann er ook bij hadden moeten zijn. Je kijkt me opgelucht aan en kijkt dan wat benauwd naar Ben. In hem gaat een licht op, we zien het allebei gebeuren, en dan is er weer die diepte van voorbijschuivende wolken. We hebben er geen grip op en denken misschien allebei wel dat Ben dit alles helemaal geen goed idee vindt en dat hij dat ook zeker zal benoemen, nu hier in de keuken, maar dat is niet wat hij doet, dat is helemaal niet wat hij doet, want hij strijkt over zijn grijze haar en recht zijn schouders. Zo, zegt hij, en hij vraagt of we ooit weleens zo'n knappe, jonge opa hebben gezien. We schieten alle drie in de lach, maar omdat jij tegelijkertijd huilt, komt er ook in mij een snik naar boven. Kom, zegt Ben, terwijl hij zijn armen spreidt, kom allebei eens even hier. En zo staan we met z'n drieën in een veel te grote keuken voor twee personen, met een veel te grote tafel met wel vier stoelen, dat is ook wat Ben moet denken, denk ik, want hij zegt dat een kind ook kan voetballen in de keuken van zijn opa en oma, dat dat niet per se hoeft in de slaapkamer van zijn vader en moeder. Je snuift, hikt en wrijft de tranen weg. Ben zegt dat het wel goed komt, dat we in elk geval allemaal een dak boven ons hoofd hebben, allemaal net een vrij nieuw dak, dat wel, maar een dak is een dak. Een dak van 1850 noemt hij nieuw, vraag ik aan Ben, en jij moet lachen, zegt dat een dak van 1931 ook niet echt nieuw is, maar we weten alle drie dat we al een poos vreemden zijn in de ruim-

tes waar we iedere ochtend wakker worden of aan het werk gaan.

III

Ik heb je vaak geobserveerd in vreemde omgevingen, omdat ik er iets van wilde leren, een klein beetje maar, om me minder ongemakkelijk te voelen in nieuwe ruimtes, maar het is me nooit gelukt daar ook maar een deel van mee te krijgen, misschien omdat ik jouw wezen nooit van binnenuit gevoeld heb, jij niet in mij bent gegroeid, maar pas later aan mij bent vastgegroeid als koraal aan een rif. Misschien heeft het te maken met dat geruisloos veroveren van huizen, kamers, mensen. Nog voor ze er erg in hebben, heb jij hen al in je hart gesloten en kunnen ze daar onmogelijk nog uit ontsnappen.

En toch, dit huis, dit stille huis in de vreemde straat, de vreemde stad was meteen vertrouwd, zonder dat ik het nog betreden had, maar dat was dan ook zo uitzonderlijk, dat ik alles in werking heb gezet om er maar te kunnen wonen. Het was in eerste instantie niet zozeer het huis zelf, als wel de lege school aan het plein ernaast. Daar bleef ik staan toen Ben nog als een echte toerist naar de kaart tuurde, waarop hij iets probeerde te vinden, ik weet niet eens meer wat. Ik had op dat moment iets gevonden wat ik nooit had gezocht. Het beeld kwam zo zwaar en traag binnen dat ik geen woord kon uitbrengen. Ik wist misschien waar het gewicht vandaan kwam, maar ik wilde het laag houden en ergens diep in mezelf waar ik het voorlopig nog kon verbergen, al wist ik niet hoelang ik dat zou

kunnen volhouden, voor jou en voor Ben, voor mezelf ook, maar ik zou het blijven proberen tot ik het niet meer zou kunnen, omdat ik wist dat ik nooit dichter de stilte zou naderen dan hier, hier op het plein tussen de eeuwenoude huizen en de verlaten school. Met tegenzin liep ik achter Ben aan, die in de richting van de kerk wees, waar op een bord iets stond over een orgelconcert in de middag. We liepen steeds verder weg van de school en het plein, en ik vroeg me af hoe ik de plek zou kunnen onthouden, omdat ik er hoe dan ook terug wilde komen, en daarom verzon ik iets om naar terug te kunnen keren en bleef staan bij de bomen naast de kerk. Kijk, zei ik, kijk naar de stammen van de bomen. Ben vroeg wat er dan was met de stammen van de bomen, en ik zei dat hij naar de wortels moest kijken. Hij zag wat ik bedoelde, die zag je namelijk niet, terwijl de stammen zo dik waren en de kruinen zo hoog en breed dat de wortels dat ook moesten zijn, maar de kleine vierkante stenen van de bestrating kwamen bijna tot aan de bast, een kleine kring stoffige aarde ertussen. Normaalgesproken zag je bij zulke oude bomen een deel van de wortels boven de grond, droog en kaal, maar hier verdween de dikke stam zomaar in de grond tussen de stenen. Ik begreep niet hoe dat genoeg kon zijn, hoe de bomen ieder jaar opnieuw bladeren konden krijgen, als ze zo in het nauw gedreven waren tussen de bestrating. Dat kwam door het uitzicht, zei Ben, het uitzicht op de kerk, want dat was toch niet niets, er waren zoveel mindere plekken voor een boom. Ik schoot in de lach bij de gedachte dat er bomen waren die de kerk zouden verkiezen

boven hun voeten in de vrije aarde, maar dat zei ik niet, ik tuurde naar Bens gezicht en zag dat hij het ook zag, dat deze plek goed was, of het nu de bomen waren, de kerk, of iets anders. Ik had de aandacht afgeleid van de leegte, het gewicht van de stilte die ik voelde in mijn buik, in mijn keel, achter mijn ogen, naar de bomen, de stammen, de onzichtbare wortels. Hij liep verder, omdat hij nog niet wist, dat we hier zouden wonen, dat ik er alles aan zou doen, om hem hier, om ons hier, terug te voeren naar deze plek, maar ik had zelf ook nog geen idee van hoe ik dat voor elkaar zou moeten krijgen. Ik klampte mij vast aan de omgeving, terwijl hij opnieuw op de kaart keek en daarna in de verte, ik bleef rondkijken, net zolang tot ik het huis zag met de ronding in de gevel, net om het hoekje van het plein, net uit het zicht van de leegte, maar het stond te koop en dat was genoeg. Ik zocht naar de straatnaam, keek naar het nummer van het huis, prentte ze beide in, proefde de letters en het getal, fluisterde ze, herhaalde ze tot ik ze niet meer kon vergeten, ook niet de volgende dag en de daaropvolgende dagen, waarop ik het trekken voelde, onder in mijn buik. Ik maalde en maalde, tot ik een manier zou vinden om daar te kunnen wonen op de plek waar ik thuis zou zijn.

Ik kon niet te lang wachten, omdat ik niet wist hoe lang het te koop zou blijven staan, en omdat ik niets beters kon verzinnen, vertelde ik Ben de waarheid, een deel daarvan althans, dat ik voelde dat ik terug wilde naar de plek waar we hadden gestaan, enkele dagen daarvoor in de vreemde

stad. Hij trok zijn wenkbrauwen op, de bomen, wist hij niet meer de bomen, vroeg ik, die tussen de bestrating. Hij knikte, bij de kerk, bedoelde ik dat, ja, bij de kerk, en hij zei dat we daar toch ieder moment dat we vrij waren, naar terug konden gaan, als ik het daar zo mooi vond, maar ik hoorde aan zijn stem dat hij al had begrepen dat het dieper ging, veel dieper dan dat, en ik schudde mijn hoofd en zei dat het niet genoeg was om ernaar terug te gaan, dat ik er wilde blijven, dat ik er thuis zou zijn, zoals ik nog nooit thuis was geweest. In het korte moment dat ik hem aankeek, zag ik de wolken, ik weet niet of hij mij begreep, ten diepste, want soms kan dat, dat je elkaar begrijpt, zonder het uit te spreken, zonder er woorden voor te kunnen vinden, of dat hij wist dat hij mij moest volgen als hij mij niet wilde kwijtraken, dat hij gewoonweg voelde dat het menens was, iets groters waar ik zelf ook geen vat op had, maar wat al wortel in mij had geschoten. Misschien had hij het in mijn stem gehoord of in mijn ogen gezien, ik weet het niet, maar ik voelde daarna dat hij zelf niet geloofde in de bezwaren die hij een voor een opwierp, dat ik verder zou moeten fietsen naar mijn school, dat ik misschien zelfs de trein zou moeten nemen, of de auto, dat het voor hem nauwelijks zou uitmaken in afstand, maar voor mij wel en dat juist ik het was, die zo slecht tegen reizen kon en het liefst zo dicht mogelijk bij mijn werk wilde wonen. De bezwaren ketsten af op mijn eigen wil, er kwam geen enkel bezwaar vanuit hemzelf. Ik begon te huilen, terwijl ik dat niet wilde en hij troostte me, zei dat het goed zou komen, dat het allemaal goed zou komen,

maar de onrust die ik voelde, was zo groot dat die onmogelijk in zijn handen paste die over mijn haar streken en langs mijn wangen. Lev, piepte ik, half gesmoord in zijn borst, waar hij mij tegen aangedrukt hield, ik zou jou, Lev, het huis uit jagen, snikte ik, terwijl je misschien nog maar net met je vleugels aan het klapperen was, op de rand van het nest, maar Ben schudde zijn hoofd en zei dat jij altijd en overal terecht zou komen, omdat je thuis was op iedere plek waar je je op dat moment bevond, willekeurig waar. Ik wist dat hij gelijk had en dat ik alleen maar bang was voor de stilte in mezelf die resoneerde in de plek die ik had gevonden en waartoe ik mij zo krachtig voelde aangetrokken. Ik zou haar moeten onderzoeken, ondergaan, zonder dat ik wist wat ik over mezelf zou afroepen.

IV

De koop van het huis verliep soepeler dan de verkoop van ons oude. Er had een oudere dame gewoond die door haar kinderen naar een verzorgingshuis was gebracht. Ze wilden zo snel mogelijk van het huis af, omdat er verder nog zo veel te regelen was en ze alle drie een drukke baan hadden, de drie zoons, die ik maar moeilijk uit elkaar kon houden. Hun moeder had niet weggewild, maar ze was inmiddels bijna negentig en ze was zo vergeetachtig geworden dat het gevaarlijk werd. Ik vroeg hun of ze ook zelf in het huis hadden gewoond. Hun hele jeugd, zeiden ze. Met z'n drieën hadden de jongens op de zolder geslapen. Ben en ik hadden elkaar betekenisvol aangekeken, want de zolder was niet geïsoleerd. Tussen sommige balken door kon je zelfs een reepje lucht zien, als je langs de pannen heen keek. Het moet koud geweest zijn, zeker in de winter, want er waren geen kachels boven, alleen in de keuken en in de woonkamer. In de zomer was het waarschijnlijk bloedheet. Ben vroeg of er meerdere generaties in het huis hadden gewoond. Er was een stilte gevallen, waarin de zoons kort een blik hadden gewisseld. Ze schudden hun hoofd. De stilte werd ongemakkelijk en daarom vroeg Ben of hij nog even boven mocht kijken. Ze knikten. De twee oudsten liepen mee en ik bleef bij de jongste in de keuken. Hij vertelde dat zijn moeder vroeger wel in deze buurt had gewoond, dat ze zelfs nog even op de school had gezeten – had ik de school gezien om de

hoek, daar? Hij knikte met zijn hoofd in de richting van het plein – maar dat ze sinds het uitbreken van de oorlog ondergedoken had gezeten bij een boerenfamilie in een van de dorpen in de omgeving en dat na de oorlog de school was gesloten, omdat er, nou ja, ik begreep het wel, het aantal kinderen en zo. Ik wist niet zo goed wat ik moest zeggen, mompelde dat ik het begreep. Hij stond op en keek uit het raam in de richting van de kerk met de bomen ernaast. Ik vroeg of ik zijn moeder misschien nog eens zou bezoeken, of ze dat leuk zou vinden. Hij draaide zich verbaasd om en vroeg waarom ik dat zou doen. Omdat ik straks in haar huis woon, in de kamers loop, waar zij een groot deel van haar leven heeft gelopen, antwoordde ik. Hij wist niet wat hij van mijn voorstel moest vinden, denk ik, want hij stond daar maar te staan, zonder iets te zeggen. Uiteindelijk zei hij dat ze nu in het gasthuis vlakbij woonde, het ontbrak haar aan niets. Ik knikte en zei vlug dat ik het zo niet bedoelde, maar dat begreep hij ook wel. Het lag gevoelig, dat huis, zei hij, ze had er het liefst willen sterven. Ik zag een licht ongemak bij hem. Dat begrijp ik, zei ik, natuurlijk, het is het huis waar ze zo lang gewoond heeft. Hij keerde zijn rug naar me toe en bleef weer een lange tijd stil.

Er moest nog wel het een en ander aan het huis gebeuren, zei Ben, toen we terug naar huis reden. De keuken wilde ik graag zo houden, zei ik, die zag er nog goed uit. Ben haalde zijn schouders op. Hij had er niet goed naar gekeken, maar vond het prima als alles nog werkte.

We waren al in het nieuwe huis getrokken, toen het oude nog te koop stond. Het zorgde voor spanning en irritatie. Bij alles wat er misging op de nieuwe plek, liet Ben merken dat het misschien toch niet zo'n goed idee was geweest om halsoverkop hierheen te trekken. De stilte in het huis was iets wat ook hem had aangetrokken, in de nacht, maar bovendien overdag, die zonderlinge rust rondom de huizen, de kerk en het plein, maar flink wat keer per week was er dat overvliegen van gevechtsvliegtuigen waar we wel over gehoord hadden, maar waarvan we waren vergeten dat die precies over dit gebied zouden vliegen. Het lawaai was immens en we kunnen er ook nu nog nauwelijks aan wennen. Ik probeerde alles licht en luchtig voor hem te maken, maar als hij moe was en geïrriteerd, viel hij soms uit, en vroeg hij waarom ik dit eigenlijk gewild had. Dan zweeg ik en haalde mijn schouders op. Ik kon moeilijk met de bomen aankomen, de bomen bij de kerk, met hun stammen in de oude bestrating. Uiteindelijk werd het oude huis na enkele maanden toch nog verkocht en verdween langzaam maar zeker de spanning. Jij had een poosje daarna te horen gekregen dat er over enkele maanden een maisonnette voor jou en Yann zou vrijkomen. Alles leek in één keer op de goede plek te vallen.

De kamer die we al half voor jou hadden ingericht, is nog steeds een halve kamer, niet meer van jou, nog niet van ons, misschien vooral van het huis. Als ik alleen thuis ben, ga ik er zitten, eerst op het bed, dan op de stoel, het liefst als de zon schijnt, omdat dan door het licht op de vloer

een patroon ontstaat van schaduw en zonnige kleuren op de doorleefde houten vloerdelen. Pas als ik even heb gezeten, bedenk ik dat ik iets had willen doen daar in die kamer, dat ik er niet alleen maar wil zitten, maar dat ik mij de kamer eigen wil maken, door te lezen, te breien, de wol op mijn schoot tot die ervan af rolt. Iedere keer vraag ik me af waarom ik vergeet de wol meteen mee te nemen naar de kamer, of het misschien betekent dat de kamer nog lang niet van mij is, omdat ik er zo bij na moet denken om de wol daarheen te brengen en daar te gaan zitten, als de zon schijnt. Als ik er ga lezen, dwaalt mijn blik af van de letters naar de kleuren op de vloer, de smalle hoge kast met boeken en het schilderij dat nog steeds scheef hangt, omdat het ophangmechanisme net naast het midden aan de achterkant van het schilderij is bevestigd, onbegrijpelijk, zo vond Ben, maar het is te ingewikkeld om te verhelpen, of niet belangrijk genoeg. Ik heb er geen last van als iets scheef hangt, ik kijk vooral naar het doek, naar de structuur van de verf en de kleuren, naar de vorm natuurlijk. Het had, bij wijze van spreken, ook op de kleine tafel kunnen liggen, naast het bed, tegen de muur aan, om het af en toe op te pakken en van dichtbij te bekijken.

V

Ik ben al naar buiten gegaan, naar het plein, terwijl Ben nog aan het slapen is. Ik wil niet praten nu, niet hardop met hem nadenken over jouw leven, dat nu zo'n andere wending zal nemen. Ik wil niet dat hij zijn zorgen zal uiten, ik wil niet onderstromen, niet voordat ik de stilte heb gevonden waar ik almaar niet bij kan, niet dat verdrinken in zijn stem. Onderweg naar het bankje was ik wol verloren. Het was de nieuwe kleur die ik miste. Gisterenavond was ik precies op de grens beland, op de overgang naar een andere kleur. Ik kon het niet meer goed zien bij het licht van de lamp. Mijn ogen waren moe, ik was moe. Nu ben ik nog steeds moe, omdat ik na ons gesprek in de keuken niet meer goed kon slapen. Je had gezegd dat we weer naar boven moesten, dat jij nog even ging theedrinken en dan ook je bed op zou zoeken. Boven was ik langs de kleine kamer gelopen, had ik even het licht aangedaan en gekeken naar het scheve schilderij, daarna naar het bed. Ben was nog even bij jou beneden gebleven en in de kleine kamer trok ik mijn verbeelding weg bij jullie, weg uit de keuken, weg bij het gesprek tussen jullie. Ik concentreerde mij op het schilderij, probeerde de kleuren te benoemen, een voor een. Het lukte niet, daarom haalde ik het schilderij voorzichtig van de muur en hield het in mijn handen. Daarna legde ik het neer, omdat ik bedacht dat ik niet wilde praten nu, niet Bens gedachten wilde horen, dat ik niet kopje onder wilde gaan, ik haastte

me naar ons bed, ging liggen met mijn gezicht naar de muur, sloot mijn ogen, concentreerde me op mijn ademhaling, dat die zou klinken als van iemand die allang in diepe slaap gezonken is. Ik hoorde hem boven komen, tegen de rand van het bed aan stoten, voordat hij ging liggen en de deken over zich heen trok. Ik vroeg me af of hij nog iets tegen mij had willen zeggen. Als ik niets wilde horen, betekende dat nog niet dat hij niets wilde zeggen. Het was dan maar zo, het moest dan maar zo zijn, dat hij iets kwijt wilde, maar ik het niet wilde hebben. Zoiets kwam vaker voor, zo erg kon dat niet zijn.
Hij was allang in slaap gevallen, terwijl ik nog steeds met mijn ogen gesloten, mijn gezicht richting de muur lag, op mijn ademhaling lette. Ik lag in een kramp, omdat ik me niet meer had willen bewegen, maar ineens kon ik het niet meer verdragen, die houding, en draaide ik me voorzichtig om. Hij lag met zijn gezicht mijn kant op, vlakbij mijn kussen. Ik hoorde zijn ademhaling, rustig, van iemand diep in slaap, en vroeg me af hoe het er van bovenaf uit zag, iemand die wil slapen, omdat ze niet wil praten, en dan iemand die gewoon slaapt en daarom niet kan praten.
Het bolletje lag halverwege, midden op de stoep. In de tussentijd was er niemand voorbijgekomen. Het is onwaarschijnlijk rustig op het plein, altijd eigenlijk, in elk geval op alle momenten dat ik hier ben geweest. Vanaf het moment dat ik minimaal drie maanden moest stoppen met werken, zit ik hier uren, maar niet altijd achter elkaar. Tussendoor ga ik even naar binnen, om aan de tafel te zitten, of alsnog te breien, maar dan op de kleine kamer bo-

ven. Ik ben vaak besluiteloos, aarzel tussen twee of nog meer plekken, alsof ik een verhaal aan het schrijven ben, maar nog niet weet waar ik mezelf als personage moet plaatsen. Dan begin ik in de keuken en stel mij de moeder van de drie zoons voor, hoe ze aan de tafel zit, wacht. Het duurt niet lang of ik ben haar geworden, daar aan de tafel. Ik kijk naar mijn handen en zie hoe ze naar haar handen kijkt. Je bent de moeder van drie zoons, fluister ik tegen iemand die tussen haar en mezelf verdwaald is.

Golden plover heet de wol die ik op de stoep heb laten vallen. De wol komt van de Hebriden. Alle kleuren zijn genoemd naar planten, dieren, rotsen. Goudplevier. Soms zoek ik ze op, dan wil ik weten wat ik aan het breien ben. De goudplevier is een trekvogel. Zijn zomerkleed is goudzwart. De kleur van de wol is onwaarschijnlijk mooi. Er zit diepte in. Ik zie het goud, vooral het goud, en toch zit er een schaduw in. Ik wil weten hoe de wol zo geworden is zoals die in mijn handen ligt, hoe het schaap de oorsprong is, de vacht mij bijblijft als het donkert, de wol loslaat en groeit in mijn handen, ook zonder zonlicht. Er is iemand die de wol gekaard en gesponnen heeft, iemand die de wol gekleurd heeft, iemand die heeft gedacht aan de goudplevier, iemand moet iets toegevoegd hebben aan het water om de wol de kleur te geven van de goudplevier en de diepte ervan.

Ergens halverwege de avond besloot ik te stoppen. Ik had al een draad van de goudplevier tussen mijn vingers om

in te breien, maar ik voelde een somberheid opkomen die niet paste bij de warme glans, althans dat dacht ik in het avondlicht. Pas nu zie ik hoe er ook een schaduw in de glans te vinden is, ik begrijp niet goed wat ik zie, want op dezelfde plek kan ik de glans zien én de schaduw, terwijl ze elkaar uitsluiten. Het is een van de redenen waarom ik steeds voor deze wol kies, of vergelijkbare, bijna altijd uit Schotland, of andere afgelegen, eenzame gebieden, alsof er in de eenzaamheid meer ruimte is voor schakeringen. Menthe zegt dat het goed is als ik iets met mijn handen doe, dat de gedachten vanzelf komen en dat ik die weer mag laten gaan, dat het niet uitmaakt wat er langskomt, dat ik me niet door mijn gedachten hoef te laten opjagen, ik mag ze gadeslaan, alsof ik naar de wolken kijk die voorbijtrekken. Het lukt steeds beter, behalve als ik denk aan dat het niet meer goed komt, dat ik nooit meer zal kunnen lesgeven. Dan glijd ik weer terug naar het moment dat ik voor het bord stond om iets op te schrijven. Ik weet niet eens meer wat, maar het lukte me niet meer om de letters te vormen, alsof de verbinding verbroken was tussen het woord in mijn hoofd en mijn vingers die ze met de stift op het bord moesten schrijven. Eerst probeerde ik het te verbergen voor de leerlingen. Ik ging dicteren wat ik had willen opschrijven, maar toen ik de planning van mijn bureau pakte, brak het zweet me aan alle kanten uit. Ik wist niet meer wat er stond. Ik zag de letters wel, maar ik wist niet meer wat ik ermee moest. Ik begon te trillen en een van de jongens vooraan vroeg of het wel ging. Terwijl ik knikte, zei ik toch nee, nee, het ging even helemaal

niet, misschien moest ik even zitten. De jongen vroeg of hij hulp zou halen en ik knikte, want alles draaide en mijn hart klopte zo hard dat ik bang was dat het een hartaanval was. Daarna ging het snel, een collega kwam, er werd gebeld, verder weet ik het niet meer. Ze hebben me naar het ziekenhuis gebracht. Er bleek niet echt iets aan de hand. Ze vroegen of ik veel spanning had gehad de laatste tijd, of er iets was voorgevallen en toen moest ik alleen maar verschrikkelijk huilen. Ik wist eigenlijk meteen dat het te maken had met de dood van Jonas, mijn mentorleerling die vlak nadat hij examen had gedaan, een einde aan zijn leven had gemaakt. Ik was naar het afscheid geweest en sindsdien had ik steeds last van black-outs. Na de verhuizing was het erger geworden. Ik wist niet meer welke dag het was, misschien maar een halve minuut, maar toch, ik moest het opzoeken, het kwam niet vanzelf naar boven, ik raakte namen kwijt en moest voor mijn rooster steeds opnieuw in mijn agenda kijken, alsof ik niets meer kon onthouden. Ik was ervoor naar de huisarts geweest. De overgang, had die gezegd, typisch voor de overgang. En hij had gelijk, dacht ik, want mijn menstruatie bleef vaker uit en in de nacht brak het zweet me aan alle kanten uit. Maar als dat gebeurde, dan kwamen steeds herinneringen aan Jonas boven, hoe we het jaar daarvoor gesprekken hadden gevoerd over zijn angsten, hoe we hadden uitgezocht waar hij hulp zou kunnen krijgen. Het lukte niet goed, want nergens was plek, alleen een praktijkondersteuner, of de maatschappelijk werker op school. Hij werd op een wachtlijst geplaatst. Het examen was een drama geweest.

Hij had paniekaanvallen, er werd een examen ongeldig verklaard, een andere werd bij voorbaat al naar het tweede tijdvak verplaatst, zijn moeder kwam mee tot aan de deur van de examenzaal, we lasten pauzes in om rondjes te lopen. Na mijn ineenstorting voor de klas moest ik stoppen met werken, in elk geval drie maanden, want dat lezen en schrijven voor de klas ineens blokkeerden, was wel iets wat aandacht nodig had, vond de arts. Hij verwees me door naar een psycholoog, Menthe. Ze zei dat het een combinatie kon zijn van de overgang en de verwerking van zo'n verschrikkelijke gebeurtenis. Ik was boos geworden, op mezelf vooral, want ik was zijn moeder niet, en moest het verdriet mij niet toe-eigenen. Ze had me verbaasd aangekeken en gezegd dat het zo toch niet werkte. Het was heel normaal dat docenten en mentoren uit het lood waren van zo'n suïcide. Maar hij was al van school af! Ze had me hoofdschuddend aangekeken en gezegd dat ik hem drie jaar had lesgegeven en twee jaar zijn mentor was geweest, dat zo'n band niet in het niets oplost als iemand van school gaat. Ik had hem geen steek verder geholpen, ik walgde van mezelf, bij ieder volgend mentorgesprek met nieuwe leerlingen hoorde ik mezelf praten en bedacht wat voor een nonsens het was die ik uitkraamde, want niets, helemaal niets zinnigs had ik te vertellen aan deze worstelende jongeren. Ik was te lang met mijn verdriet en frustratie doorgelopen, zei ze, en dat was logisch, want er was niemand die uit zichzelf hulp aanbood. Bij de meesten ging het goed, maar soms ging het mis. Het kon een stapeling zijn van iets, en dat konden we uitzoeken.

Vanmorgen was er weer het verlangen om te breien, te beginnen op het bankje bij het plein, weg van de nog slapende Ben. Jij bent alweer aan het werk, in je nieuwe huis, of bij de kleine drukkerij, waar je stageloopt. Heb je Yann al verteld dat wij het nu weten, of wil je dat nog even achterhouden, dat was het eerste wat ik vanmorgen dacht toen ik wakker werd, of Yann het erg zou vinden dat ze er niet bij was toen je het per ongeluk bij ons losliet. Ik kan daar lang over nadenken, piekeren zelfs, zonder dat ik weet of het voor jou, voor Ben of voor Yann ook iets is om zo lang bij stil te staan. De tranen komen weer als ik denk aan jouw twijfel in de nacht, dat het niet ophoudt, dat een mens nooit wijzer lijkt te worden, alles steeds opnieuw moet uitzoeken, dat zoveel spanning sommige mensen ertoe beweegt eruit te stappen, omdat ze er niet uitkomen en maar in kringetjes rondlopen, hoe jij zelf over die rand van de afgrond hebt gelopen en ik niet meer wist hoe ik je kon bereiken. Wat ging er door het hoofd van Jonas, waar was hij in vastgelopen? Ik ben misselijk, omdat alles zwaar is, zelfs wat licht en luchtig zou moeten zijn.
Pas nu hecht ik de draad aan, want ik ben naar deze plek getrokken, om hier de draad aan te hechten, de glans en de schaduw van de goudplevier, het moet nu maar gebeuren, en ik zie de vrouw die ik ben, op het bankje aan het breien en het lukt me maar niet om met haar samen te vallen.

Hier ben je, hoor ik Ben achter mij zeggen. Ik draai me om en zie hoe zijn haren zo'n beetje alle kanten op staan, de slaap is nog niet weg uit zijn ogen. Misschien heeft hij net als ik wakker gelegen. Hoe is het nu, vraagt hij, en ik vraag me af wat ik zou moeten antwoorden, want ik weet niet wat hij bedoelt. Alle vier de woorden kunnen net als zijn haar alle kanten op waaien. Hij moet iets van mijn twijfel in mijn ogen zien en ook al verzet ik mij ertegen, hij houdt mijn gezicht behoedzaam in zijn handen en duwt een stoppelige kus op mijn voorhoofd. Hij zegt dat hij mij miste, vanmorgen in bed, dat ik zomaar ongezien was vertrokken, en dat hij thee heeft gezet voor mij, pepermunt met rozebottel, venkel en zoethout, anijs. Hij vraagt of het genoeg is om mij over te halen om terug te komen naar het huis, naar de keuken, of dat ik liever buiten wil blijven, omdat ik alleen wil zijn. Ik knik, omdat het allemaal waar is, dwars door elkaar, en leg de bol dicht bij de nog maar net aangehechte draad, zodat er niet te veel spanning op komt te staan, als ik alles op een hoopje in mijn armen neem, om achter hem aan terug naar huis te lopen. Hij vraagt of hij niet iets voor mij moet vasthouden, maar ik schud mijn hoofd, omdat ik nu alles al in mijn armen heb.

Hoe ik het vind, vraagt hij, en dat is precies de vraag die ik al de hele tijd probeer te vermijden, maar ik hoor mezelf zeggen dat dit toch mooi nieuws is, dat dit misschien wel het mooiste is wat je je kunt voorstellen, en ik kijk naar de beker thee die hij voor me op de tafel heeft gezet. Zonder dat ik naar hem kijk, zie ik hoe hij knikt, terwijl

hij in zijn thee blaast. Hij vindt dat ook, en toch had hij er niet zo goed van kunnen slapen, zegt hij, en dat blijf ik altijd een klein wonder vinden, hoe ik altijd maar denk dat hij aan het slapen is, terwijl ik wakker lig, maar hij dan toch de volgende ochtend zegt dat hij nauwelijks geslapen heeft. Misschien slapen we om en om. Ik knik en zeg dat het ook heel wat is, dat het niet zomaar iets is waar je van als een blok in slaap valt. Hij glimlacht en zegt dat dat nogal een understatement is, en hij schudt zijn hoofd, dat dat niet het goede woord is, het heet anders, maar hij kan er niet opkomen. Litotes, zeg ik, de ontkenning van het tegenovergestelde. Ja precies, dat is het. Hij moet zo weg naar werk, zegt hij, maar hij wilde graag nog even thee met me drinken, om even samen te zijn, want het voelt toch wat vreemd zo na deze nacht. Ik knik opnieuw, omdat ik niet zo goed weet wat ik anders moet doen dan knikken en in mijn thee blazen, net als hij. Hij vraagt of ik wel goed heb kunnen slapen. Jawel, zeg ik, een beetje dan in elk geval. Hij is benieuwd hoe jullie het allemaal gaan doen, met het huis en zo, want het is toch niet zo'n groot huis, met z'n tweeën gaat nog wel, maar met een kind erbij. Het gaat vast goed, zeg ik, ze zijn een mooi stel en dat is genoeg, of moet toch wel genoeg zijn, aarzel ik op de valreep. En ik, vind ik het niet gek om oma te worden, zo vanuit het niets, vraagt hij. Ik knijp mijn ogen samen en vraag wat hij bedoelt met vanuit het niets, omdat er iets klemt in dat niets waar ik ineens onzeker van word. Nou, gisteren was er nog niets, toen was het gewoon hij en ik en Lev, nou ja, en Yann natuurlijk, en nu ineens is er iets

op komst, protesteert hij, alsof hij het ook nog ongedaan zou kunnen maken. Ik schiet in de lach. Iets, iets noemt hij dat! Hij lacht met mij mee en zegt dat we nooit zeker weten wat het gaat worden, een draakje of een prinses. Het gaat vast goedkomen, zeg ik, heus. Hij knikt naar mijn bergje wol met breiwerk op de tafel en in plaats van dat hij mij vraagt waarom ik daarmee op het plein ben gaan zitten, zegt hij dat ik nu sokjes kan breien, of kleine truitjes voor draakjes. Hmm, zeg ik, maar wat ik zeg is niet wat ik denk. Ik denk dat hij niet voelt waarom hij zoiets niet moet zeggen. Hij mag alles zeggen, maar wat hij zegt, is een pijlpunt in de diepte waar ik geen verweer heb, omdat ik daar steeds maar wegglijd. Er is niets om me aan vast te grijpen. Misschien komt hij daarom achter mij staan en slaat hij zijn armen om me heen, dat is wat ik zou willen, dat hij de stille diepte troost, maar hij fluistert in mijn oor dat hij zich geen lievere, geen mooiere oma kan voorstellen, terwijl hij toch ook moet voelen dat er iets aan het scheefzakken is, dat je niet kunt bouwen op een lacune, een uitsparing. Ik wil hem wegduwen, weg, weg, alles in mij verzet zich tegen zijn armen, zijn woorden, maar ik glimlach, omdat het lief is wat hij bedoelt.

VI

Bij het miniconcert in de kleine kapel vroeg ik me niet eens af of jij ook nog wel eens iets anders droeg dan het prachtige truitje, want weer voelde ik een hevige emotie bij het zien van het fijne weefsel. Nu bedenk ik hoe wol zichzelf reinigt, hoe weldadig het is je door wol te laten omringen, hoe je het schaap nadert, hoe de vacht troost, eerst degene die kaardt, dan die spint, dan die breit. Ik was je naam vergeten, terwijl ik zeker wist dat je vader, van wie ik ook de naam niet meer wist, deze had genoemd bij de molen. De overrompeling van zijn persoon zat me in de weg om iets te onthouden, zat me überhaupt in de weg, omdat ik eigenlijk alleen maar het truitje in mijn handen wilde houden, en het kind, het kind, jou dus, kon ik goed verdragen, omdat je niets van mij vroeg, niets van mij nodig had.
Het ensemble speelde de *Mysteriën Sonaten* van Heinrich Ignaz Franz Biber. Het was een oefenconcert, waarbij ze twee keer de eerste acht sonaten zouden spelen. Ik was ernaartoe gegaan, omdat ik dacht dat een van mijn oudleerlingen meespeelde, maar die bleek dezelfde naam te dragen als de violist die qua leeftijd wel mijn vader had kunnen zijn. Zijn gezicht had iets bekends waar ik niet op kon komen. Omdat ik achterin zat, kon ik de musici niet goed zien. Wel had ik en profil zicht op de klavecinist, Eilah Nowak, een fijne gestalte die zo uit de zeventiende eeuw leek te komen. Niet alleen was haar haar kunstig

opgestoken, half ingevlochten, zoals je dat op oude schilderijen ziet, maar ook haar gezicht en de bleekheid ervan leken uit een andere tijd te komen. En dan waren het de kleuren en vorm van haar kleding, het gekraagde jasje met details, de bijzondere jurk met kanten stroken daaronder, die deden denken aan die van de Tudors op de schilderijen van Holbein, zo diep en fijnzinnig dat ik mij voornam om na de pauze wat dichterbij te gaan zitten, niet eens alleen voor de kleding, maar ook voor het klavecimbel zelf dat heel kunstig was gedecoreerd. Er waren vooraan nog enkele stoelen vrij. Na het applaus van het eerste deel rende jij naar voren en trok aan de armen van de klavecinist, die ingetogen met haar handen in haar schoot was blijven zitten. Ik was verbaasd over de vrijheid die je nam om op het kleine podium deze vreemde vrouw zo te benaderen, maar vooral over je vader die het zomaar toeliet, totdat je je armen om haar heen sloeg en haar kusjes gaf en *mamma* zei, dicht genoeg bij de microfoon dat het in de hele kapel te horen was. Er ging een golf van vertedering door het publiek. Ze was je moeder dus, en nu ik het wist, zag ik het ook, dat scheefhouden van jullie hoofd en jullie hand naar het haar, en haar jasje was ineens geen jasje meer, maar een gebreid vestje, hoe had ik dat kunnen missen, dat fijnzinnige breisel vermoedelijk van dezelfde hand als van jouw truitje. Alles viel op zijn plek en ik voelde een lichte opluchting, omdat je vader bij je moeder hoorde, althans zo dacht ik op dat moment nog, dat ik niets hoefde met die intense blik van je vader bij de molen, waar ik me ongemakkelijk bij had gevoeld, dat ik geen moeite meer

hoefde te doen om hem weg te houden bij dat prachtige breisel, jouw truitje en nu ook nog dat van je moeder. Toch bleef er een scherf in mij achter na het lieve schouwspel op het podium, een minuscule weliswaar, maar toch, ik bleef hem voelen, de splinter, de omhelzing, de kleine armen die ik me om mijn eigen hals herinnerde bij de molen, de zachte zijde tegen mijn huid en jouw bruuske aanrakingen, zonder enige terughoudendheid. Ik keek op naar je vader en schrok, omdat hij klaarblijkelijk al een poos naar mij aan het kijken was, weer! Ik knikte even om te laten merken dat ik hem gezien had en richtte me toen weer op Eilah, die inmiddels was opgestaan en jou had opgetild, terwijl ze glimlachend boog naar het publiek, dat nog steeds applaudisseerde.

In de pauze liep je rondjes door de kapel en maakte een trein van een paar stoelen. De violist deed met je mee, als conducteur, jij was de machinist. Ik keek vooral in aanbidding naar Eilahs vestje, dat zo bijzonder was ingebreid met randjes, nopjes en borduursels. Ze was voortdurend omringd door mensen, waardoor ik geen moment vrij uitzicht had. Tegen het einde van de pauze werd duidelijk dat ze toch niet meer helemaal bij je vader hoorde, als ik zag hoe innig ze werd gekust door de persoon die de viola da gamba bespeelde, de wat androgyne gestalte die ik op het podium nauwelijks had kunnen zien. Ze werd *Kellen* genoemd door jou, maar op het programma stond *Karen*. Karen droeg een lange jurk met misschien wel vijftig kleine knoopjes op de rug.

Na de pauze waren meer mensen naar voren opgeschoven, waardoor het me niet lukte meer zicht te krijgen op het ensemble. Ik besloot daarom juist de andere kant op te schuiven, helemaal naar achteren, om daar mijn ogen te sluiten en me te concentreren op de muziek. Ergens in het deel voor de pauze was ik namelijk bevangen door een fragment dat ik nog het beste zou kunnen omschrijven als geweven, omdat het leek of de melodielijnen wonderlijk licht om elkaar heen draaiden en me nogal hulpeloos in een verstrengeling hadden achtergelaten. Ik wilde het moment opnieuw beleven, maar had geen idee meer in welke sonate het zat, ergens in het midden van het programma, dacht ik, maar als ik mijn ogen gesloten hield en niets anders zou doen dan luisteren, dan zou het zich nogmaals aan me voordoen. Achter de rij stoelen stond nog één oorspronkelijke, smalle houten bank, in de vloer geschroefd. Er zat niemand. Ik schoof in het hoekje, tegen de muur aan, en trok mijn benen op, sloot me af van alles, concentreerde me op de muziek. Ik kon niet voorkomen dat ik met gesloten ogen alsnog het breisel zag, kleuren en patronen kwamen voorbij, zonder dat ik ze echt goed kon zien. Ik heb dat vaker, nadat ik langere tijd geconcentreerd naar iets heb gekeken, dat ik dan dezelfde structuren blijf zien op het moment dat ik mijn ogen sluit, handschriften die ik heb nagekeken, onkruid dat ik heb gewied, steken die ik heb gebreid.

Het samenspel was prachtig. Ik zag vreemde mensen voor mijn geestesoog verschijnen in prachtige kleren. Ze draaiden om elkaar heen als in een sierlijke dans. Halverwege

de vierde sonate verdwenen de beelden en was ik helemaal verzonken in mezelf. Van sommige delen kon ik me niet voorstellen dat ze uit de zeventiende eeuw kwamen, alsof de componist zo nu en dan postmodernistisch uit de bocht vloog, maar ik wist er te weinig van, en wie weet was het de violist die een anachronistisch grapje maakte met zijn instrument.

En ineens was het daar, zachtjes wervelend het vederlichte spel van de violist, geen twijfel mogelijk dat dit het was wat me voor de pauze zo had geraakt. Van mijn gedachten was dit het kwetsbaarste deel dat bevraagd werd, steeds vanuit een andere hoek, zo hoog, zo licht kwam het spel bij mij binnen, dat ik me geen raad wist, omdat ik besefte dat het voorbij zou trekken en ik er nooit meer toe zou kunnen geraken. Dit was leven en sterven ineen. De rest wilde ik niet meer horen, omdat de zoete herinnering bij iedere toon overspeeld werd, ik bleef ineengedoken met gesloten ogen zitten, duwde mijn vingers in mijn oren, maar het hielp niet, want in plaats van de muziek hoorde ik nu een zwaar gezoem dat uit mezelf voortkwam. Na een poos voelde ik een handje op mijn wang en rook ik iets van zeep en kruiden, ik opende mijn ogen en zag bijna niets, omdat je jouw hoofd zo dicht bij het mijne hield dat ik mijn blik niet meer scherp kon stellen. Je gaf een kus op mijn neus en vroeg of ik *vedietig* was. Ik schudde mijn hoofd en zei dat ik naar de muziek aan het luisteren was, maar je zei dat die al was afgelopen, alsof mij dat misschien ontgaan was. Er was al een applaus geweest, ik had

het gehoord, maar wilde me nog even blijven afsluiten van alles, omdat het wel zo makkelijk was om niets te zien met zoveel mensen om me heen. Je zei dat er anders wel een *taan holde ovel* mijn wang en ik zei dat dat kwam door je mooie trui, dat ik die zo mooi vond dat ik daar iedere keer een beetje van moest huilen, net als bij de molen. Er kwam een grote frons op je gezicht, alsof je hierover diep moest nadenken. Je vader kwam je halen, bleef aan het andere eind van de bank staan, vroeg met een glimlach of we elkaar weer gevonden hadden. Het viool-spel en jouw aanwezigheid hadden mij inmiddels zo ontmanteld, dat ik niets meer over had om me mee te verweren tegen zijn stem en ogen. Wist ik, vroeg hij, dat na drie keer elkaar zien een verhaal werd geschreven door een onzichtbare kunstenaar, een verhaal dat je niet meer kon wissen, dat verder en verder zou gaan, zonder dat je het zou kunnen tegenhouden. Ik vroeg of het dan misschien het verhaal was van een onwaarschijnlijk mooi truitje en hij knikte, zei natuurlijk, natuurlijk, het verhaal van het zeldzaam mooie truitje. Daarna keek hij naar jou en trok verbaasd zijn wenkbrauwen op, alsof hij ook zelf niet kon geloven dat je het truitje nu alweer aan had. Kwam ik mee, bij hen eten, vroeg hij, en ik keek naar je moeder, maar ze was in gesprek met twee oudere mensen en je vader duwde jou haar richting op en zei dat je haar even een kus moest geven. Je rende naar haar toe, dwars door het gesprek met de twee oude mensen, en kuste haar op haar bovenbeen, door de mooie strokenjurk heen. Ze aaide over je krullen en lachte, zei dag lieverd, keek op naar je

vader, die naast me stond, daarna ook naar mij, ze lachte uitbundig en zwaaide, stuurde een luchtkus naar hem en naar jou. Ik begreep er niets van, voelde alles door elkaar, mijn buik, mijn borsten, tranen achter mijn ogen en een allesomvattende vermoeidheid, maar jij trok aan mijn hand en riep dat pappa *lekke* kon koken en dat moest dan maar genoeg zijn om mij mee te loodsen naar jullie huis.

Ik had nog niet vaak zo'n grote bende gezien waarvoor niemand zich verontschuldigde. Ik begreep niet eens waar ik tussendoor liep en waar ik allemaal overheen stapte, maar het maakte niet uit, want terwijl jij naar de tuin rende en niet meer terugkwam, trok je vader me mee naar de gang en kuste me zo lang en zo diep dat ik niets meer hoefde te zeggen.

VII

Als hij de deur achter zich dichttrekt, blijf ik nog even aan de tafel zitten. Ik heb de tijd vandaag en ik weet nu al dat ik straks naar boven zal gaan, naar de kleine kamer met het schilderij, waar jij vannacht hebt geslapen. Ik weet dat je alles hebt opgeruimd, je sporen hebt gewist, alsof je daarmee wilt zeggen dat je weet dat de kamer niet van jou is, dat je haar steeds opnieuw zal teruggeven, aan ons, of aan het huis, nu je je eigen plek hebt gevonden. Misschien weet je dat ik er graag zit, naar de kleuren op de vloer kijk, naar hoe de zon in de kamer schijnt, dat je plaats maakt voor mij, zoals jij zoveel van mij aanvoelt, dat ik niet kan begrijpen waar dat vandaan komt, alsof je een zesde zintuig hebt. Soms ben ik bang dat je door mij zo behoedzaam bent, dat ik daar aanleiding toe heb gegeven, terwijl het omgekeerd zou moeten zijn. Jij moet niet op mij passen, ik op jou, maar ook niet te veel, nu je een volwassen man bent, bijna vader nota bene, je bent me nu al zo ver voorbij in levenservaring.

Als ik bovenkom, ben ik wederom de wol vergeten. Ik ga eerst op het bed zitten en voel de zon in mijn rug. Ik werp een schaduw op de vloer, of doet de zon dat, of wij samen? Te sterk verlang ik naar de goudplevier in mijn handen, dat ik algauw weer opsta om het breiwerk te halen dat nog op de keukentafel ligt.

Ik had de nieuwe kleur al aangehecht, er drie steken mee gebreid, tel de steken in de hoofdkleur, waarbij ik de goudplevier ongezien meevoer aan de achterkant van het werk, tot die weer zelf aan de beurt is, als een grillige dialoog tussen twee karakters. Ik zal mij moeten verhouden tot wat er komen gaat, maar ik heb geen idee hoe, of zoiets vanzelf gaat, of dat je je daarop moet voorbereiden. Ik heb mezelf opgedragen het zo licht en luchtig mogelijk te benaderen, zodat er niets kan breken door het gewicht dat ik ontegenzeggelijk voel, het gewicht dat zich hecht aan de draad tussen mijn vingers, zich openbaart in de kleurschakeringen en de afwisseling tussen links en rechts. Het gewicht zit in mijn vingers, hoezeer ik ook probeer de draden losjes in elkaar te breien. Ik weet geen manier om mij een houding te geven. Hoe kan ik nu woest zijn op Ben, terwijl hij me alleen maar zo liefdevol benadert? Jij hebt altijd alles kunnen maken bij mij, je kunt het zo gek niet bedenken, alles is goed, ik kan alles verdragen, maar Ben, o God, waarom ben ik zo razend vandaag?

Ik weet niet hoelang Yann al op de drempel staat. Haar haren zijn eraf, behalve aan weerszijden twee lange smalle vlechtjes, hoe hebben ze dat gedaan, zo kunstig en precies? Haar mascara is uitgelopen, ze heeft haar armen om haar buik geslagen. Yann, roep ik verschrikt, en vraag hoelang ze daar al staat. Ze schudt haar hoofd en zegt sorry, ze wil me niet laten schrikken, maar ze weet niemand anders naar wie ze nu kan gaan. Wat is er, lieve Yann, vraag ik, en terwijl ik opsta, valt alle wol van mijn schoot.

Pas op, zegt ze door haar tranen heen, maar ik zeg dat het niet uitmaakt, sla mijn armen om haar heen en vraag of ze even naast me komt zitten op het bed. Ze moet nog meer huilen als ze naast me zit en ik mijn arm om haar heb heengeslagen. Ik zeg ssssst, vraag wat het toch is wat ze op het hart heeft, zeg dat alles goed is, niets uitmaakt, maar ze kan niet praten, alleen maar snikken en hikken. Ik geef haar een kus op twee vlechtjes langs haar wang en sta dan op, zeg dat ik even thee voor ons ga halen, want als ik vraag of ze thee wil, zegt ze nee, omdat ze nooit iemand tot last wil zijn.

Als ik weer bovenkom, zit ze verdrietig op de rand van het bed, haar schoenen halen maar net de grond, vooral omdat ze een dikke plateauzool hebben. Ze weet niet of ze er blij mee is, zegt ze. Ik wil vragen waarmee, maar kan het net nog inslikken, want natuurlijk weet ik waarmee en zij weet ook dat ik het weet, nu moet ik niet net doen alsof ik van niets weet. Ik weet helemaal niet wat ik moet zeggen, ik kan wel zeggen dat ik het begrijp, maar wat kan ik hiervan begrijpen? Ze zegt dat haar moeder zich zorgen maakt over het huis, over het gebrek aan ruimte, en waarom ze er nu al mee begonnen zijn, nu alles nog zo'n puinhoop is en ze allebei geen zekerheid hebben. Hoe kan ze nu tegen haar moeder zeggen dat ze helemaal niet weet of ze er blij mee is, want wat gaat die dan zeggen? Dat ze toch volwassen is, dat ze inmiddels toch wel weet hoe het zit met het krijgen van kinderen, dat ze toch ook had kunnen opletten, of dat er tegenwoordig toch honderdduizend manieren zijn om, enzovoort enzovoort.

Maar je kunt zo'n kindje, of wat het dan ook precies is wat er nu in haar zit, toch niet zomaar je buik uit schoppen, zo van: hallo, ben je daar, en nu donder je maar weer op? Ze begint opnieuw te snikken en ik sla dan nog maar eens een arm om haar heen. Ben ik nu ook aan het huilen, vraagt ze, en als ik mijn hoofd wil schudden, voel ik ineens dat er ook tranen over mijn wangen lopen. We schieten allebei in de lach, het snot komt uit onze neuzen, bah, zeggen we tegelijk. En dat is nog bij lange na niet wat ze straks van een luier kan verwachten, flapt er bij mij uit, en ze begint nu te hikken, iets tussen snikken en lachen. Ze weet helemaal niet wat ze nu moet doen, wat ze moet willen, wat ze moet voelen en bij niemand kan ze dit zeggen, want jouw hart zal breken als je hoort dat ze twijfelt aan alles, want het kind is van hen allebei. Ik vraag of jij dan niet ook een beetje twijfelt, ik zeg dat jij gisteravond ook vol tranen was en niet wist of alles goed zou komen. Ze schiet overeind. Is dat echt zo, vraagt ze met grote ogen, of jij dat echt hebt gezegd. Ik schud mijn hoofd en zeg dat jij dat niet met zoveel woorden hebt gezegd, dat ik het niet meer goed weet en dat precies op dat moment ook Ben binnenkwam en het gesprek toen een andere wending nam, dat ik het niet meer helemaal terug kan halen, maar dat je onzeker was en dat ik je daarom ook even geknuffeld heb, omdat je er zo hulpeloos uitzag. Ze wrijft in haar ogen en ziet er ineens heel moe uit. Ik zeg dat ik het best wel kan begrijpen dat ze niet weet wat haar overkomt, bij zoiets, dat ze dan ineens keuzes moet gaan maken, waarvan ze de gevolgen niet kent en als ze helemaal niets doet,

dat dat dan ook een keuze is, waar ze ook de gevolgen niet van weet. Ze knikt en zegt dat ze wist dat ik haar zou begrijpen, maar ik zeg dat ik helemaal niets weet hiervan, dat ik van alle mensen degene ben die het minste weet en dan slaat ze haar armen om mij heen en geeft me een natte kus op mijn wang, omdat haar wangen ook nog nat zijn, en ze zegt dat dit precies is waarom ze naar mij is gekomen, omdat ik helemaal niets weet. Nou zeg, roep ik uit, dat is ook wat, en we schieten allebei weer in de lach en weer loopt het snot uit onze neus. Nu is het helemaal mooi, we maken er een zooitje van hier, zeg ik. Het stroomt hier nog een keer over. Deze kamer, zeg ik zachtjes, deze kamer is de kamer van het kind. Ze kijkt me niet-begrijpend aan en ik haal mijn schouders op. Maar dat kan toch niet, zegt ze, en ik zeg dat ik dat ook wel weet, en dat ik eigenlijk niet eens weet wat ik bedoelde toen ik het zei, dat het zomaar uit mijn mond kwam, dat ik dat vaker heb, als ik niet weet wat ik moet zeggen. Ze zucht diep en drinkt een slok van haar thee. Ze verslikt zich en als ze uitgehoest is, zegt ze dat het fijn is om even hier te zijn en dat ze straks naar school gaat, want haar studie noemt ze nog steeds school, en ik knik en zeg dat het een goed idee is, om maar gewoon iets te gaan doen, omdat ze het toch niet allemaal tegelijk kan weten. Er gaat heus een oplossing komen voor het geval er een probleem is, maar nu is het nog helemaal niet zeker dát er een probleem is, behalve die trap dan, dat was geen handige actie van jou. Ze knikt en zegt dat ze heel boos op je was gisteren, maar dat je er eigenlijk ook niets aan kon doen, dat jullie allebei

vooral heel erg moe zijn en niet zo goed meer weten hoe je ook alweer moet uitrusten.

VIII

De eerste keer dat ik iets voor mezelf breide, leek vooral een grote mislukking. Wat ik in mijn hoofd had, kreeg ik niet uit de wol. Het breien zelf was eenvoudig, averecht, recht, ajourpatronen, kabels, nopjes, maar het scheppen van de vorm, de stekenverhouding en het uitrekenen, dat alles bleek niet op elkaar afgestemd. Zelfs het uithalen was een ramp. Na het eerste falen verdween nog niet het vertrouwen, want de ideeën waren er nog en bleven komen. Ik zag kleuren, patronen, vormen, en in mijn hoofd maakte ik combinaties waarvan ik zeker wist dat ze uitvoerbaar moesten zijn. Op de eerste mislukking volgden er meer, maar de onophoudelijke stroom ideeën bleef mij misleiden. Wat je kunt denken, moet je toch ook kunnen maken, zo dacht ik. Iedere keer opnieuw was daar de zekerheid van slagen, dan het toeslaan van de twijfel, dan de hoop ondanks alles, dan wederom de verslagenheid, de frustratie. Nu denk ik dat het nooit mislukkingen zijn geweest, maar een noodzakelijke weg voor mij in mijn drang om te scheppen. Ik moet mijn grenzen verkennen om erachter te komen wat mogelijk is. Misschien dacht ik groot, wilde ik niet alleen maar dat ik het resultaat kon aantrekken, maar ook dat het feilloos paste, dat het me mooi zou staan, dat ik de persoon zou worden die ik in gedachten had, want het waren verhalen die mij bezochten, ik wilde mezelf omvormen tot iemand die in zo'n vest of trui aan een tafel zat, las, schreef, maar steeds als ik in

de spiegel keek, was daar die persoon die ik maar niet kon doorgronden, die alle kanten op kon denken en nooit dezelfde bleek, behalve in dat lijf, de armen, de schouders, de hals, de borsten, de buik. Ze waren de constanten die ik niet weg kon breien, waar ik juist omheen moest breien, ook als ze me teleurstelden, tot wanhoop dreven. Ik kon niet om mijn lijf heen als ik eromheen wilde breien. Dat was zo ongeveer de patstelling tussen mezelf en mijn breiwerk. Er kwam een moment dat ik mijn eigen lijf opgaf, dat ik de ideeën bij mijn lichaam probeerde weg te denken. Patronen, kleuren, soorten wol, prima, maar niet aan mijn lijf. Ik ging probeersels breien in fijn garen waarin ik eindeloos kleuren kon mengen in verschillende steken. Je had er niets aan, maar het kwam tegemoet aan mijn drang om iets te maken van al die toeschietende kleuren en patronen in mijn hoofd. Steeds vaker denk ik dat het stelpen is wat ik doe, wat ik altijd heb gedaan.

IX

Hij was vijf jaar ouder dan ik, en een vader, misschien dat ik me daardoor heb laten meevoeren, want wie was ik en wat wist ik van het leven? Ik gaf nog maar net een jaar les en misschien was een man dan toch precies het enige wat nog ontbrak, want ook Sarah van mijn studie had net een relatie, al geloof ik niet dat ik op zoek was, veel meer voelde ik me op mijn gemak bij het kind, bij jou, omdat ik dan mijn lichaam niet voelde veranderen, maar er gewoon kon zijn zoals ik was. Toch was ook jij een vreemdeling, je voelde meer als een droom, iets wat in een van al die voorstellingen van mij had kunnen passen, ik in een lang breisel in de tuin naast het kind, jij zou dan een muts op hebben en een trui dragen met een wirwar van kabels, die je niet direct kon ontwarren, maar die je wel in vervoering kon brengen. Ja, ik denk dat ik je zo heb toegevoegd aan mijn leven, als een mogelijkheid van al die kleuren en patronen, die warrige krullenbos en een trui, of een vest, geen idee wat me bezielde. Bij Ben mocht ik zijn wie ik was, niets was te gek, als hij me maar mocht kussen waar hij wilde, en daarin was hij absoluut overrompelend, maar nooit dwingend, omdat hij me overhaalde met iets waar ik mij kennelijk toe liet verleiden, mijn lijf was niet meer van mijn hoofd, hoezeer ik het ook probeerde te sturen en in te dammen, het ging zijn eigen weg. Meer dan Ben was jij het die mij binnenhaalde in dat chaotische universum van liefhebben en koesteren, want je trok aan mijn

armen en klom op mijn schoot alsof ik braakliggend terrein was in plaats van een mens. Ik moest verhaaltjes voorlezen, jou helpen met eten koken, jou beter maken als je ziek was. Er was geen sprake van dat ik nog terug zou gaan naar die kleine kamer van mij, waar ik volgens Ben alleen maar kon slapen, maar dat was helemaal niet wat ertoe deed, de grootte van mijn kamer, want ook als ik in een kasteel had gewoond, zou jij me hebben ontvoerd naar alles wat voor jou vanzelfsprekend was: mij bewonen, mij in beweging brengen, mij omarmen, mij kusjes geven, troosten, zelfs als ik niet *vedietig* was. Zo ging het vaak, dat Ben argumenten aanvoerde die allang niet meer nodig waren, omdat jij een roofkunst beheerste waar niemand zich tegen kon verweren. Alleen achteraf konden we ons afvragen hoe iets had kunnen gebeuren, terwijl we er zelf bij waren. Dan was altijd het antwoord: Lev. In die zin leek je een roofdier dat simpelweg niet anders kon dan mij roven en omdat je mij niet in z'n geheel op kon krijgen, liet je de rest over aan je vader, die altijd in de veronderstelling verkeerde dat hij het zelf was die mij veroverd had, terwijl ik allang binnen was.

Misschien dat daar het stelpen begonnen is, want alles stroomde over, verwarrend en op geen enkele manier in de hand te houden. Ik breide in die tijd al probeersels en jij was de eerste die er bestemmingen voor vond. Je eigende ze je nooit toe, maar je legde ze overal neer waar ze volgens jou hoorden: als kussentje onder je beer als hij ging slapen, als zakdoek om mee te duimen, als tranen-

doekje als je verdrietig was, als boekenlegger, onderzetter, eiland in je fantasiewereld, station, huis, hangmat, bed, monster, fee, ik kon het zo gek niet bedenken. Je spoorde me aan om er meer te maken en je was verbaasd over de kleuren- en stekencombinaties die ik verzon. Je had er nooit commentaar op, maar liet je meevoeren in een soort verwondering. Eerst bekeek je ze van alle kanten, volgde met je wijsvinger de kleuren en hield ze vlak voor je gezicht. Je vader zei er niets van, niet als ik breide, niet als er een doekje klaar was, alsof het iets was wat nu eenmaal bij me hoorde, net als dat niemand er een punt van maakt als een blad aan een boom groeit en na verloop van tijd loslaat.

Er was dat vrijen, ongecontroleerd, waar ik in het begin bang van werd, omdat het niet veilig was. Als ik vroeg of we niet iets moesten gebruiken, zei Ben dat het niet nodig was. Ik liet het gaan, omdat hij toch al vader was en daarin misschien geen probleem zag, ook niet als ik moeder zou worden, hij had me zo plechtig gevraagd of ik een moeder wilde zijn voor jou, bijna als een aanzoek. Ik denk dat ik mezelf buiten beschouwing liet, het niet nodig vond me hardop af te vragen of ik ook zelf moeder wilde worden, alsof ik amorf was en mijn vorm zich vanzelf zou aanpassen aan de omgeving. Het was niet per se dat anderen over mijn grenzen gingen, ik was het zelf die de grenzen verlegde, heen en weer met mijn stemmingen. Er was zo veel om over na te denken dat daaraan geen einde kwam, wat er was voorgevallen tussen Ben en Eilah bijvoorbeeld, waarom ze niet meer bij elkaar woonden, maar jullie daar

allebei geen enkel probleem van maakten, waarom je bijna nooit bij je moeder was, waarom jullie me als zo vanzelfsprekend in jullie leven toelieten, alsof het niet anders had moeten zijn dan zo. Mijn twijfel had nooit vaste bodem gevoeld, waarom zou ik niet in deze wilde tuin kunnen geloven? Als ik moeder zou worden, dan zou het net zo vanzelfsprekend zijn als dat ik het nu nog niet was, ik zou als vanzelf veranderen, mezelf in een moeder worden of een moeder in mezelf. Daarom vroeg ik niets, maar liet me liefkozen en zocht hem steeds vaker op, als ik hem om me heen wilde voelen.

X

Nu word ik naar het plein getrokken, naar de schaduwen van de bomen, het licht daartussen en de lege school. Ik neem de wol mee naar buiten en zoek een plek in de zon om op te warmen. In het huis is het koel en nadat Yann weer vertrokken is, heb ik te lang stilgezeten. In het zonlicht is de goudplevier inderdaad van goud, en ook Yann, ook zij is eigenlijk altijd licht, vanaf het eerste moment dat ik hem zag, in het ziekenhuis bij jouw bed. Hij zat daar ineens, tijdens een van de bezoekuren. Hij had een lange wijde jurk aan en het was zoiets als liefde op het eerste gezicht, maar dan anders, ik kon me helemaal voorstellen dat hij de ware voor jou zou zijn en ik denk dat Yann en ik al meer dan een uur met elkaar in gesprek waren geweest, daarna nog met Ben erbij, toen jij ineens je ogen opendeed en mij vroeg waarom ik steeds maar 'hij' zei, terwijl Yann misschien niet helemaal voor de volle honderd procent, maar dan toch wel vooral een 'zij' was. Ik was vuurrood geworden. Later had Yann gezegd dat ze nog nooit eerder iemand had ontmoet die zo vanzelfsprekend haar een 'hij' was blijven noemen, terwijl ze nota bene een jurk aan had, dat ik dus kennelijk zo vrij kon denken dat iemand met een jurk net zo goed een hij als een zij kon zijn, dat het heerlijk vrij voelde, maar dat ze daardoor de hele middag in het ziekenhuis ook zelf was gaan twijfelen of ze dan in wezen niet toch een hij was in plaats van een zij. Ik probeerde het moment terug te halen

waarop ik had besloten haar een hij te noemen, maar dat was toch echt bij de eerste aanblik geweest, nog voordat ze haar naam genoemd had, en wat me zo gelukkig had gestemd, was nu juist dat hij gewoon met die jurk liep, terwijl hij dus eigenlijk een man was, althans dat was wat ik dacht dat zij was. Ik probeerde het uit te leggen, maar jullie begrepen er niets van, en ik zelf eigenlijk ook niet meer, want als je ziet dat een man een jurk draagt, vraag je toch eerst hoe je iemand moet noemen, want misschien was Yann dan wel een man, maar wilde ze door de jurk aangeven dat ze liever als vrouw werd aangesproken. Ik zei dat ik niet wist hoe ik het nu weer goed kon maken, maar Yann zei dat er niets goed te maken was, dat ze zich meteen had thuis gevoeld en dat het daar toch vooral om ging. Ze vertelde dat ze zich altijd half, half had gevoeld, maar dat ze niet wist of dat echt uit haar zelf kwam, of doordat al vanaf dat ze klein was, bijna iedereen eerst dacht dat ze een jongen was, door haar gezicht, vorm en manier van doen. Daardoor had ze nooit goed geweten bij wie ze zich moest aansluiten, omdat jongens en meisjes op een of andere manier altijd wel gescheiden werden, bij de meeste spelletjes op het plein, de kleedkamers, toiletten. Als jongens haar als vanzelfsprekend in een potje voetbal hadden meegenomen, had ze zich trots gevoeld en gedaan alsof ze een jongen was. En tussen jongens ging ze zich vanzelf anders voelen, er werd een beroep gedaan op andere eigenschappen, die ze evengoed in huis had. Ik had voorzichtig gevraagd hoe dat dan in de liefde was. Ze werd een beetje rood en zei dat ze pas nu voor het eerst

echt verliefd was, op jou dus, en dat ze niet wist of dat was omdat ze een vrouw was en jij een man, of omdat jij gewoon Lev was. Jij had geknikt en je schouders opgehaald, want dat was nu eenmaal precies zoals het was. Op dat moment wist ik dat alles goed zou komen, met jou, met Yann en jou.

Nu pas zie ik haar op het bankje bij de kerk zitten, een oudere vrouw. We zijn de enigen hier, buiten. Ik vraag me af of zij dat ook voelt, dat het plein leeg is en ook de tuin rondom de kerk, dat wij de enige mensen zijn hier. Iedere keer als ik hier ben, vraag ik me af hoe het kan dat het hier zo leeg is, terwijl er zoveel huizen grenzen aan het plein en de tuin. Er wonen echt veel mensen hier, maar buiten is niemand. Mensen lopen langs, komen en gaan, altijd maar weinig, een enkeling, of een stelletje, maar zelden blijven ze staan of zitten, behalve de ouderen uit het gasthuis, die onder begeleiding hier soms een poosje op de bankjes komen zitten. Het is de vrouw die een poosje geleden bij mijn breiwerk kwam kijken. Een kleine groep ouderen was toen met verzorgers langs geschuifeld. Ze verspreidden zich over de bankjes bij de kerk. Deze vrouw was me opgevallen, omdat ze er nog zo fit en zelfstandig uitzag. Er liep geen verzorger mee toen ze vroeg of ze even mee mocht kijken met mijn breiwerk. Ik weet niet of ze me nog herkent, maar ze kijkt mijn kant op en ik zwaai naar haar. Ze wenkt me en ik neem alles mee naar haar, ga met het breiwerk op mijn schoot naast haar zitten. Gezellig, zegt ze, zo is het net of alles nog gewoon

is. Ik vraag haar wat er dan nu anders is dan anders, en ze zucht, omdat ze nu in het gasthuis woont en zoveel aan het vergeten is, en dat het ene natuurlijk met het andere te maken heeft, maar dat ze ook is vergeten hoe dan, want door haar spulletjes in een andere kamer gaat ze twijfelen aan haar herinneringen. Misschien is dat wel heel gewoon, probeer ik, en ze glimlacht. Dat vindt ze een aardige gedachte en ik heb natuurlijk gelijk, zegt ze, want ouder worden komt nu eenmaal 'gewoon' met gebreken. Bij 'gewoon' houdt ze haar twee wijsvingers als haakjes in de lucht. Er is geen verzorger met haar meegekomen, maar ik wil niet vragen of dat ook 'gewoon' is. Na een poosje zegt ze dat ze niet begrijpt waar Jacob zo lang blijft, haar man haalt haar altijd op, maar vandaag duurt het zo lang. Ik vraag me af of hij er nog wel is, die Jacob, of hij niet ineens voor even uit haar verleden is ontsnapt en haar meteen alweer in de steek heeft gelaten.

We hebben een lange poos stil naast elkaar gezeten, als ze ineens zegt dat ze zo graag een dochtertje had willen hebben. Ik schrik van de ernst waarmee ze me aankijkt. Ze legt haar hand op mijn arm, waardoor het voelt of ze meebreit. Ik vraag of ze misschien wel een zoon heeft, maar als ik haar aankijk, is er alleen plek voor een dochtertje in haar ogen, dat lichte en hoge fladderende van een meisje, zegt ze, dat is wat ze zo verschrikkelijk heeft gemist, haar hele leven al. De hand wordt zwaar en het wit van haar ogen troebel, voordat deze zich met tranen vullen. Dit is hoe verdriet in je huid naar boven kruipt, denk ik, het zoekt een weg naar buiten en trekt zich aan de binnenkant

niets aan van de zwaartekracht, het stuwt zich omhoog. Alles wat ik zou kunnen zeggen, hoopt zich in mij op. Ik stop even met breien en leg mijn hand op haar hand, voel de dunne huid, de zachte bolling van de aderen. Tegelijk krimpen we ineen van het ronken van het eerste gevechtsvliegtuig en als de laatste is overgevlogen, zitten we allebei met onze handen tegen onze oren geklemd, zij met haar ogen dicht. Van achter de kerk komt een jongeman naar ons toe, vraagt of ze weer met hem meekomt. Hij knikt vriendelijk naar mij en vraagt wat ik voor moois aan het breien ben. Ik haal mijn schouders op en zeg dat ik het nog niet weet, dat het een probeersel is. Ze laat zich rustig meevoeren, zegt niets, kijkt zelfs niet meer om. Ik denk dat ik het begrijp, maar weet niet zeker of ze me alweer vergeten is, of heldere momenten zich zomaar in de schaduw van bomen voordoen en met een zacht ruisen van de wind wegebben, alle liefsten meenemen naar de vergetelheid. Ik sta op, loop van de kerk terug naar het schoolplein. Achter de hoge ramen staat zooi, althans, zo ziet het eruit, opgestapelde dozen, lege rekken, kasten en ondefinieerbare voorwerpen. Hier kan ik niet anders dan raden, iedere dag opnieuw, naar waarom het gebouw vol staat met dozen, rekken, kasten en zooi, waarom niemand zich bekommert om de leegte, om het missen van de kinderen, ook zoveel jaren na dato, en of dat wel klopt dat niemand zich om de kinderen bekommert, omdat het volproppen van missen net zo goed een vorm van bekommeren kan zijn.

XI

Er kwam een moment waarop het truitje op was. Het gebeurt eigenlijk zelden dat ik dat over een kledingstuk kan zeggen. Meestal verdwijnen ze eerder uit mijn kast dan dat ze versleten zijn en kinderen zijn er vaak eerder uitgegroeid, maar dit truitje was nooit voor jou gemaakt, maar voor een nichtje. Ik had het verschillende keren voorzichtig gerepareerd. Niemand maakt zich druk om truitjes die bij kinderen tot halverwege de onderarmen komen, zeker niet als het zulke bijzondere truitjes betreft, en iedereen weet dat je nauwelijks tegen de groei op kunt kopen of breien, maar ergens houdt het op, zelfs de gerafelde boord begon om je armen te klemmen en de onderkant kon je buik niet eens meer bedekken. Ik zou de laatste zijn die er wat van zou zeggen, maar Ben vroeg op een ochtend of het niet tijd werd voor een nieuwe trui voor jou. Hij keek ons een voor een aan en ik probeerde zijn blik te peilen. Ik wist dat je moeder nog steeds breide, voor haarzelf en misschien ook wel voor Karen, maar zou ze ook voor jou nog een trui gaan breien, en hoe zouden jullie willen dat ik dat zou vinden? Ben bleef naar mij kijken en jij keek nu van Ben naar mij, ik zag hoe je nadacht, je hoofd ineens op volle toeren, zoiets kon ik aan jouw ogen zien, en je rende naar Ben, duwde tegen zijn buik en schudde je hoofd, je zei dat ik alleen *leepjes bleide* en Ben en ik moesten er allebei even over nadenken wat je bedoelde. Door jouw ogen zag ik mijn probeersels ineens als reepjes

van iets wat veel groter was, alsof ze ergens van afgesneden of -geknipt waren en ik wist meteen dat je gelijk had, al wist ik niet helemaal hoe. Ben zei dat hij zeker wist dat ik ook een trui kon breien, omdat ik bijna alles kon wat ik wilde, en ik zei dat ik heel nodig moest plassen, haastte me weg, omdat ik niet wilde dat jullie mijn tranen zouden zien, omdat ik dan misschien moest uitleggen waar ze vandaan kwamen en ik had geen idee. Toen ik terugkwam, stond je achter de wc-deur met je armen open op me te wachten en zei dat het niet *elg* was dat je *tluite* kapot was en dat het ook niet *elg* was dat ik *leepjes* wilde blijven *bleien*. Ben keek toe, gaf me een kus op mijn hoofd en haalde zijn schouders op. Wat je wilt, zei hij, wat je wilt, alles is goed.
Toen Ben weg was, vroeg ik of je het echt leuk zou vinden als ik een trui voor je zou breien, of je niet liever had dat je mamma dat zou doen en als antwoord liep je rond door de kamer en uit alle hoeken verzamelde je 'reepjes' om ze *zooo* en *zoooo* en *zooooo* op je schouders en armen te leggen, en toen ze van je buik af gleden, ging je op je rug op de grond liggen, zodat ze bleven liggen, een enorme grijns om je mond.

Zo nam ik de reepjes en je oude trui als basis voor een nieuw patroon in mijn hoofd, ik verlengde de panden en mouwen, vulde ze met streepjes in verschillende garens. Terwijl ik breide, keek je de trui van mijn naalden, je kroop er voorzichtig half onder om je niet te laten prikken door de scherpe punten. Het was meer dan breien, deze

trui voor jou, ik gaf vorm aan iets waar ik geen vat op kreeg, iets wat tussen ons in was en wat ik niet kon benoemen. Voor jou leek het niets, jij liep probleemloos van jezelf in mij over, had daar geen woorden voor nodig, je wist iedere vorm van schrap zetten in mij bij voorbaat te ontwapenen.

Tussen de regels zocht ik toenadering tot je huid, tot de verhouding tussen je armen, je schouders, je romp en je gleed in de draden tussen mijn vingers door, ik schiep stippellijnen, om en om een kleur, dacht aan de wilde bloemen en hoge grassen uit de tuin, waartussen jij je zo graag verstopte. En tussen de steken kwam ik ook mezelf tegen, onverzettelijk in de angst om je te verliezen, terwijl je nog nooit van mij was geweest. Ik breide dwangmatig, nog twee regels voor ik zou beginnen aan het eten, nog drie voor ik je zou ophalen van de kleuterklas, als je binnen de tien steken zou binnenkomen, zou ons iets verschrikkelijks staan te wachten. Mijn hart was een bonzende steen.

Toen het af was, werd je een streepjeskoning, ook je mond was een trotse lijn. Alles kwam samen in het weefsel om je schouders, en je liep rechtop door de kamer alsof iemand van boven je bestuurde met draden. Ben stond tegen de deurpost geleund. Ik zag iets in zijn ogen glinsteren. Die nacht was mijn huid van hem en ik wist niet meer wat ik met mezelf moest beginnen. Mijn denken en mijn voelen gedroegen zich volgens de wet van communice-

rende vaten. Als ik voelde dat ik mijn huid niet wilde afstaan, zei mijn hoofd dat het goed was om dat wel te doen, omdat je niet alles voor jezelf moest houden, dat een mens daar ook niet blij van werd. Andersom kon ook, dat ik vond dat ik iets juist niet moest doen, dat ik daar ook allemaal argumenten voor had, maar dat ik mijn gevoel volgde en de argumenten niets meer hadden in te brengen. En af en toe hing ik daar ergens in het midden, in een niemandsland als beide vaten halfgevuld waren, dan kon ik beide kanten op, heel even naar links, heel even naar rechts, kijken wat er gebeurde, maar er was geen sturing, behalve die van mezelf, van die derde partij die erboven hing en niet wist wat goed was. Die situatie kon lang aanhouden en al mijn handelingen blokkeren, tot ik in bevroren toestand besloot om dan maar gewoon verder te gaan met het breien van een probeersel.

XII

Het gezicht van de oudere vrouw blijft me bij, de hele middag al. Ook haar woorden hoor ik nog steeds, haar verlangen naar een dochtertje. Het raakt me dat ze het moet missen, dat ze nooit meer zal kunnen krijgen waarnaar ze verlangt, maar ook dat ze haar hand op mijn arm had gelegd, toen ze het zei, dat ze me aankeek, dat ze het me vertelde. Ik blijf erover nadenken, omdat ik me afvraag hoe het haar vergaat, of zo'n verlangen een opwelling is, opgeroepen door het licht buiten, een kinderstem, kleuren, of een geur, of dat het verlangen een constante is, de bastoon in haar borst, een leven lang. Ik ben de oudere vrouw nu, zit in het gasthuis bij het raam, wacht op iets waar ik geen deel aan heb. Zo stel ik mij voor hoe het is. Misschien gaat het grootste deel van de dag voorbij zonder dat ik de pijn van het missen voel, ik eet, drink, praat even met iemand die me verzorgt of een medebewoner, kijk naar televisie, lees een boek. Ik wil het haar vragen, misschien als ik haar nog eens zie.

Sarah, mijn studievriendin, zou een dochter krijgen. Ze had altijd zoveel mensen om zich heen. Ik was daar een van. Voor mij was ze een van de weinigen om me heen, die echt bij mij op de kamer kwam, met wie ik af en toe samen at. Ze wilde weer eens afspreken. Het was misschien wel twee jaar geleden dat ik haar voor het laatst gesproken had, maar ik was verrast dat ze me een kaart stuurde. Een kaart, zo ging dat toen. Ik wist dat zij ook

een kleine drempel voelde om te bellen, ook al was dat voor het maken van een afspraak wat handiger dan een kaart. Misschien hoopte ze dat ik dan degene zou zijn die ging bellen. We hadden allebei net een relatie. We schreven elkaar zo nu en dan een lange brief. Ze was vrij snel getrouwd met Willem, omdat ze allebei zeker wisten dat ze de ware hadden gevonden. Zulke opmerkingen maakten mij onzeker, omdat ik me afvroeg of Ben en ik dan geen ware voor elkaar waren, omdat geen van ons beiden over trouwen had gesproken. Ik had er zelfs niet over nagedacht, van Ben wist ik het niet, of hij over zulke dingen nadacht. We waren niet naar hun bruiloft geweest, want dat was ergens in het buitenland, we konden daar geen vrij voor nemen. Ben kende hen niet en sprak daarom ook nooit over hen, omdat ik het ook niet deed, maar ik was in mijn hoofd wel met de bruiloft bezig, ik stelde me voor hoe ze elkaar trouw zouden beloven, kon me dat bij Ben en mij ook best voorstellen, maar ik zou het ongemakkelijk vinden om erover te beginnen, want dan zou het ineens iets worden waar we wat mee moesten en dat wilde ik niet. Ook als je zoiets naast je neerlegde, gebeurde er iets, want dan leek het of we het niet belangrijk vonden, die trouw, de toekomst van onze relatie. Ze klonk vertrouwd aan de telefoon, toen inderdaad ik degene bleek die haar belde om af te spreken, alsof we elkaar gisteren nog hadden gesproken. We besloten niet te lang te bellen, maar onze verhalen nog even te sparen voor als we elkaar binnenkort zouden zien. We spraken ergens in het midden af, in een bos waar we allebei al eens eerder waren ge-

weest. Ik was iets vroeger gegaan, omdat ik altijd bang was dat iemand op me zou wachten, en daarom was ik meestal degene die aan het wachten was. Ik was alvast uitgestapt en had wat rondgelopen op de kleine parkeerplaats. Er stond maar één andere auto en er was niemand, behalve in de verte op een van de wandelroutes, een vrouw met een hond. Ik was ineens nerveus, vroeg me af of ik wel op de goede plek stond, want misschien grensden er meer parkeerplaatsen aan het bos. Dat was ook zo, want daarover hadden we het gehad aan de telefoon, maar we waren heel precies geweest in waar we zouden afspreken, dus dit kon niet anders dan goed zijn. Het was nog helemaal geen tijd, dit soort nervositeit kwam altijd in me op, omdat ik overal te vroeg was. Maar ineens voelde ik me van het ene op het andere moment van alles en iedereen afgesloten, er prikten tranen. De naaldbomen rondom de parkeerplaats waren triest, bruin geworden en behoorlijk kaal. De zon wilde nog niet doorbreken, ook al was er goed weer voorspeld. De geur van de dennennaalden, het geruis van de snelweg een eindje verderop riepen alle naaldbomen en snelwegen in mij op die zich ergens in mijn geheugen hadden opgehouden. Ik zag het ineens helemaal niet meer zitten, om hier te zijn, alleen, maar ook met Sarah, ik wilde naar huis, terwijl ik bij de gedachte aan huis ook misselijk werd. Het duurde niet lang meer voordat ze het terrein op draaide. Ze was nog maar net uitgestapt of ze greep mijn schouders, drukte me tegen zich aan en zei dat ze zwanger was, van een dochtertje. Ze bracht haar handen voor haar gezicht, alsof ze zich

schaamde, maar daarna was ze vooral aan het stralen, zei dat ze het zelf ook nog steeds niet kon geloven, maar het was nu toch al echt meer dan vier maanden en op de echo hadden ze al gezien dat het een meisje zou worden. Ik dacht vier maanden, zo lang al, en heel even vroeg ik me af of ik de laatste was aan wie ze het nu vertelde. Het was niet aardig om zo te denken, want ik had ook zelf contact kunnen opnemen, eens vragen hoe het met haar ging. Ik reageerde enthousiast, keek naar haar buik en zei dat ik nog niet echt iets kon zien. Ze deed haar jas open en liet haar gespannen buik in haar broek zien. Toch al wel een beetje, zei ze, haar broeken kon ze niet allemaal meer aan. De hele wandeling spraken we over de komst van haar dochtertje, over de aanpassingen in huis en op hun werk, wat er allemaal geregeld moest worden, maar ook wat hun ouders ervan vonden, hun familie, hun vrienden. Ze vertelde over Willems broer die ook al twee kinderen had en hoe dat dan was en wat ze allemaal anders zouden doen. Ik dacht met haar mee en stelde me hen voor met een dochtertje. Ze vertelde over hoe misselijk ze was geweest, over de pijn in haar rug en bekken. Heel af en toe zei ze iets over mij, ik wist bijvoorbeeld al alles van hoe het was om een kind in huis te hebben, want wij hadden jou, die lieve kleine Lev, en dan sprak ze weer verder, terwijl ik nog even met mijn gedachten bij jou bleef hangen, of ik echt alles wist van hoe het was om een kind in huis te hebben, want dat klopte toch niet helemaal, maar ze denderde alweer voort in haar verhalen. Aan het eind van de middag omhelsde ze me en zei dat het zo heerlijk was ge-

weest om elkaar weer te zien en te spreken en dat we dat gauw nog eens zouden moeten doen. Ik knikte en wenste haar sterkte en geluk met het vervolg van haar zwangerschap. Op de terugweg in de auto weigerde ik te huilen, omdat het onzin was om dat te doen, vond ik. Het was niet goed om jezelf met een ander te vergelijken en er was niets mis, helemaal niets mis met Ben en jou en mij.

Ik breide een piepklein jurkje in de zachtste katoen, dun garen op naald 2,5. Als ik vroeg uit was van school en Ben nog niet thuis, jij nog op school of bij de opvang, pakte ik het op en ruim op tijd borg ik alles weer weg, achter in mijn kast tussen mijn kleren. Ik prikte me aan de naalden als ik iets pakte.
De kleine handjes zag ik voor me, een hoofdje, buikje en ik breide het garen om haar heen als een tweede huid, voelde Bens armen om mij heen, zijn warme lichaam tegen mijn huid, en ik dacht dat het nooit lang zou kunnen duren, als hij zo vaak wilde, voordat ik, voordat mijn, voordat ons, en hoe het zou zijn, ik breide het jurkje in ajour en dacht aan hoe het straks een warm lijfje zou bedekken.
In het najaar kregen we van Sarah en Willem een kaart met een lichtblauwe rand. Simon heette hun gezonde zoon. Ben keek over mijn schouder mee. Het zou toch een dochter, stamelde ik, ze heeft het de hele weg over een dochter gehad. Hij haalde zijn schouders op en zei dat hij het in dit geval een zegen vond dat dokters zich konden vergissen. ’s Avonds hield ik het jurkje in mijn handen,

streek over de zachte katoen, bedacht hoe het meisje zich in mijn handen gevormd had, hoe dat mogelijk was, en waar het nu ineens was gebleven.

Van de katoen die over was van het jurkje breide ik een truitje. Eerst dacht ik aan Simon, maar voor hem had ik al een speeltje gekocht, op weg naar het kraambezoek, en in het breisel doemde hetzelfde lijfje op als in het jurkje, tegen het eind ving ik een glimp op van een hoofdje dat ik herkende. Ik vouwde het truitje op en legde het op het jurkje, achter in de kast. In mijn buik voelde ik het trekken en iets zwaars lag op mijn borst. Er was niets meer over van de katoen, behalve een draad van ongeveer veertig centimeter. Tot zover was er niets krank in mijn zinnen, denk ik. Het jurkje was niet per se míjn vergissing geweest en het was zonde om de rest van de katoen niet op te breien.

XIII

De dagen schuiven langzaam over elkaar heen. Ik kan ze niet goed meer uit elkaar houden. Menthe zegt dat ik dat moet laten gebeuren, dat ik echt goed tot rust moet komen. Als het ronken in de verte begint, is mijn eerste neiging naar binnen te gaan. Dan laat ik de adem heel langzaam door mijn buik gaan en kijk ik uit over het plein en het kleine monument aan de rand, strek mijn rug, laat de zware trillingen toe in mijn lijf, geef niet toe aan mijn handen die omhoog willen naar mijn oren, glijd met mijn blik langs de school, probeer geen enkele baksteen over te slaan. Ik brei verder, terwijl ik de volgende hoor aankomen en kijk nog steeds naar de bakstenen, tot ik bij het opschrift op de gevel ben beland. Ik ga met mijn ogen over de Hebreeuwse letters en lees dan de vertaling, steeds opnieuw, sluit mijn ogen, omdat ik de tekst maar niet kan bevatten.

Als de straaljagers voorbij zijn, hoor ik achter mij de stemmen van de ouderen en verzorgenden die weer rondom de kerk en de bankjes scharrelen. Ik blijf zitten, wacht af. Het duurt niet lang voordat ze naast me komt zitten. Ze vraagt wat ik aan het breien ben, maar ik weet niet wat ik moet antwoorden, want ik brei niets nu, behalve de lapjes. Ik vraag wat zij zou willen dat ik brei. Een mutsje, zegt ze, een mutsje voor een kind. Als ik vraag of zij zelf een mutsje wil voor een kind, een kleinkind misschien, kijkt ze in de verte en reageert niet meer. Weer legt ze even

haar hand op mijn breiende arm. Ik ben blij dat de straaljagers al zijn overgevlogen. Thee, zegt ze dan, ik zou wel een kop thee lusten. Ik kijk achterom naar de andere ouderen. Een meneer in een rolstoel strekt zijn arm naar een van de boomstammen. Wacht even, zeg ik tegen de vrouw, en vraag aan een man met het logo van het gasthuis op zijn shirt of ik een kop thee mag zetten en haar – ik knik met mijn hoofd naar het bankje – even mee mag nemen naar het huis om de hoek. Ze krijgen straks thee, als we weer naar binnen gaan, zegt hij. Ik blijf aarzelend staan, omdat het eigenlijk geen antwoord is op mijn vraag. De man kijkt van het bankje naar mij en zegt dat ik toch die vrouw ben die hier altijd breit en die Aartje steeds opzoekt en ik knik, al weet ik niet zeker of het Aartje is die op het bankje naast me zat. Het mag wel, als je haar straks terugbrengt, zegt hij, want we moeten geen mensen kwijtraken, natuurlijk. Kwijtraken, denk ik, wie is wie aan het kwijtraken. Als ik weer op het bankje zit, vraag ik of ze Aartje heet. Ze glimlacht en zegt dat het steeds weer anders klinkt uit een andere mond en hoe vrolijk ze daarvan wordt. Dan vraag ik of ze het leuk vindt om een kop thee bij me te komen drinken, in het huis om de hoek. Ze pakt mijn hand en zegt dat ze straks thee zal krijgen in het gasthuis, maar dat het lief is van mij. Ze staat op, schuift haar hand naar mijn schouder en kijkt opeens heel ernstig, zegt met een bevende stem dat ze de weg nergens meer kan vinden, dat er geen thuis meer is. Terwijl zij weer naar de rest schuifelt, blijf ik op het bankje zitten. De verzorgende kijkt mijn kant op en ik steek mijn hand op, schud

mijn hoofd, hoop dat het genoeg is voor hem om te begrijpen dat het theedrinken bij mij thuis niet doorgaat.
In de zon is het te heet geworden. Als de ouderen weer terug zijn, neem ik de wol op en ga naar een van de bankjes onder de bomen. Bij de deur van de school staat een man. Hij kijkt om zich heen, steekt dan een sigaret op, blijft even staan, zoekt in zijn broekzak en haalt een sleutel tevoorschijn waar hij de deur mee opent. Het is de eerste keer dat ik iemand bij de school zie. Ik zit te ver weg om te zien wat zich achter de deur bevindt, ook al laat de man de deur openstaan.
Ik zal een mutsje breien voor een kind en het dan aan Aartje geven, ook als ze niet meer weet wat ze heeft gezegd, als er geen kind is, en onze gesprekken in een niemandsland zijn verdwenen, nee, niet in een niemandsland, maar een eenmansland, want ik dwaal daar rond in de hoop dat ik haar ooit weer even zal tegenkomen. Aartje, niemand noemt zijn kind tegenwoordig nog Aartje.
De man met de sigaret heb ik niet meer naar buiten zien komen. Als ik de keuken binnen loop, zit jij aan de tafel. Ik kom tegenover je zitten. Je ziet er moe uit. Ik vraag hoe het gaat. Je haalt je schouders op en zegt dat jullie binnenkort in jullie huis kunnen slapen, want het bed is bezorgd en de slaapkamer is af. Is dat hoe het gaat, vraag ik, en je haalt opnieuw je schouders op. Yann is moe, de hele tijd eigenlijk, en dan is het wat minder gezellig. Jullie hebben ook hard gewerkt de afgelopen tijd en dan is daar ook nog de komst van de kleine. Je vraagt of ik jullie dom vind, want de ouders van Yann lijken niets liever te doen dan

dat de hele tijd te laten merken. Ik moet het vooral eerlijk zeggen, want als zij dat de hele tijd doen, mogen wij dat ook. Ik moet een beetje lachen, maar probeer ernstig te blijven kijken. Ik zeg dat ik niet weet wat er dom zou zijn aan het verwachten van een kind. Op dit moment in ons leven, zeg je, nu we allebei nog geen vast werk hebben en zo, dat is onverantwoordelijk, dan ben je een vader niet waardig. Zonder geluid plaats ik een vuist op tafel, vlak voor je neus. Luister nu heel goed, zeg ik, een kind weet niets van vast werk, maar wel van de liefde, kijk terug naar jezelf toen je klein was, wat had je nodig om gelukkig te zijn? Je ogen worden donker en je zegt mijn vader en mijn moeder, en mijn mond wordt droog. Je schrikt als je mij aankijkt en zegt dat ik toch wel weet dat ik jouw moeder ben, wat er door anderen ook gezegd zou kunnen worden, dat ik dat toch wel weet, dat ik altijd jouw moeder ben geweest. Ik schud mijn hoofd en zeg dat het niet waar is, maar dat het misschien niet uitmaakt, als er genoeg ruimte is voor de liefde, dat er in jouw moeder altijd genoeg ruimte is geweest. Voor de muziek, ja, zeg je bits – en ik schrik van je toon – en voor Karen, en voor weet ik wie allemaal meer, want denk ik dat ze ooit haar klavecimbel weg zou doen? Jou heeft ze toch niet weggedaan, Lev, zeg ik, is dat hoe het voelt voor jou? Je haalt je schouders op en zegt dat ze je niet van school heeft gehaald, niet voor je heeft gezorgd als je ziek was. Je pakt mijn twee handen die op de tafel liggen en zegt dat ik de enige ben die voor jou een reepjestrui heeft gemaakt en dat ik alleen daarom al jouw moeder ben. Ik denk aan het

jurkje, het truitje en alles wat daarop volgde, achter in mijn kast, en klem mijn kiezen op elkaar. Er is iets wat ik je zou willen vragen, maar wat ik niet kan. Ik knik en zeg dat ik niet eens mijn best hoefde te doen om vanaf het eerste moment van jou te houden en jij begint te huilen, met je hoofd in je arm. Dat, zeg ik, dat hier, en probeer met mijn vingers tussen jouw arm en hoofd te komen om je tranen op te vangen, deze tranen zijn nu het beste wat je jouw kind kunt geven, zeg ik, want je tranen laten zien waar je bang voor bent, waar je je zorgen om maakt, wat je je kind zou willen geven, in tranen kan een kind zich spiegelen. Achter jouw rug zie ik Yann door het raam deze kant op lopen. Haar rode wangen zien er zacht uit. Ze doet een stap achteruit als ze ons in de keuken ziet zitten. Kijk dit nu, zeg ik, als Yann naast je komt zitten, een liefste bijna pappa en bijna mamma. Ook Yann heeft nu tranen in haar ogen. Haar vlechtjes zijn eraf, zeg ik. Eentje was in de verfpot terechtgekomen, toen was ze er klaar mee. Dan pakt ze je hand en geeft er een kus op, schuift haar stoel naast die van mij en pakt mijn hand, legt die op haar buik. Hé, kleine, daar is in elk geval je oma, de liefste die je je kunt voorstellen. Jij kijkt naar haar en ze kijkt terug, uitdagend, dan kijk jij naar mij met een blik van: zie je wel.

XIV

Ergens in deze week is er iets veranderd, niet zozeer op het plein, maar wel bij de kerk. Eerst waren er alleen ouderen die als vogels rond een vaste tijd neerstreken op de bankjes, nu is er de hele dag door onrust. Er lopen mensen naar binnen en buiten en er blijven groepjes voor de ingang hangen. Mensen spreken met elkaar in verschillende talen. Het leidt af van de stilte die ik zocht. Ik luister naar de stemmen die ik niet kan verstaan en soms vang ik flarden op in mijn eigen taal, die ik niet kan duiden. Ik sluit me af, maar brei onbewust de stemmen in mijn lapjes en kan ze later soms nog terugvinden als ik naar de kleuren kijk. Een constante tussen de draden is Aartjes stem, die zomaar ineens dingen zegt waar ik lang over kan nadenken, alsof ze me helpt in de gang door mijn gedachten, zonder dat ze het doorheeft. Laatst brak de zon tussen de bomen door in lichte strepen. Ze wees ernaar en zei dat ze de Jacobsladder zou nemen als ze ooit naar boven zou gaan. Dan wist ze zeker dat ze de weg kon vinden met al dat licht. Toen ik haar vroeg waar Jacob was, zei ze dat die allang niet meer leefde. We hebben heel lang elkaars hand vastgehouden en ik vroeg me af wat precies het verschil was tussen er niet meer zijn en er nooit zijn geweest, of je beide vormen van missen kon bereiken met dat licht. Ik wist het antwoord niet, maar het stilstaan in het licht bij dat missen gaf me rust. In de lapjes vind ik het licht van de Jacobsladder terug tussen de grondtonen van vreemde

stemmen. De ouderen komen minder buiten nu. Misschien heeft het te maken met de onrust rondom de kerk, want in het weer is niets veranderd. Op een rondbreinaald ben ik een paar dagen terug begonnen met een mutsje. Ik denk aan de breisels achter in mijn kast. Niet eerder breide ik een mutsje, maar nu brei ik er een voor een kind, zoals Aartje wenste, al is ze die wens en het kind misschien weer vergeten.

XV

De koorts begon in de kleine wolwinkel op de hoek van de markt. Ik vroeg naar de zachte katoen, het dunne garen, naald 2,5 voor een babykleertje. Ik had te lang mijn adem ingehouden, waardoor mijn stem vreemd klonk, maar de vrouw achter de toonbank scharrelde tussen de rekken met wol door en wees me de bak aan met babymerino. Ik vroeg me af of het wol was van een merinolammetje, of dat het merinowol was die geschikt was voor baby's, maar ik knikte en zei dat ik even naar de kleuren wilde kijken. Het zweet brak me aan alle kanten uit, toen ze ondertussen een andere klant ging helpen en ik de wol door mijn handen liet gaan. Ik zocht kleuren bij elkaar en rekende ze af, toen er niemand meer in de winkel was, behalve de vrouw achter de kassa. Op weg naar huis prikten mijn ogen. Ik verborg de wol achter in mijn kast en haalde jou op van school. Daar ergens tussen dat halen en brengen, koken en opruimen, vrijen en opstaan, was het verheugen begonnen, het verlangen naar de draad tussen mijn vingers om een lijfje te vormen.

Ik voelde me ziek als ik de wol tussen mijn kleren zocht en daar het jurkje en het truitje voelde, helemaal achterin, weggestopt, het bonzen van mijn hart alsof iedere beweging te veel is en je eigenlijk rust zou moeten nemen, terwijl je dat niet wilt, je onrustig door het huis loopt, zwetend, met een droge mond.

Bijna altijd vroeg je wat er was als ik alles had weggeborgen en bij jouw school stond te wachten op jou, alsof je mijn koorts aanvoelde als een diertje. Eenmaal thuis kwam je bij me op de bank liggen en legde je hand op mijn buik, zij of rug, wat er voor handen was. Er was niets, helemaal niets, dacht ik, wilde ik denken, ook al lukte het niet zo goed. Na een poosje zakte de koorts, dronken we samen thee, bleef je op me letten, ook als je daarna in een hoekje van de kamer aan het spelen was en ik probeersels breide, alsof je wist wat ik in de uren daarvoor in mijn handen had gehad. Dat wat in je ogen ooit gebroken was, werd donkerder, als een barst die na verloop van tijd steeds dieper werd. Dat is niet wat ik wilde, maar wat er gebeurde.

En in de nacht streelde ik Bens lichaam, zacht, op zoek naar iets wat ik niet vinden kon, maar wat er moest zijn, wat er toch vast en zeker moest zijn en hij antwoordde met een stilzwijgen dat ik niet wilde doorbreken, omdat ik me erdoor omarmd voelde, als een ziek dier dat na een achtervolging voor onbepaalde tijd rust vond in het donker.

De voetjes gingen door mijn vingers, voorzichtig leidde ik ze tussen de vijf naalden door die onhandig alle kanten uit stonden als ik in de rondte breide, want een naad in een sok zat niet fijn. Ik verbeeldde me je naast mijn stoel op de grond, hoe je je zusje uit mijn pennen keek, haar onderzocht met je ernstige blik, haar zou roven net als je met mij had gedaan, haar met kusjes zou verwelkomen, haar

mee zou voeren in je spel tussen de reepjes. Ik streek de tijd glad tussen de steken. Na een half jaar, jaar, anderhalf, twee, drie, vier groeiden mijn breisels mee. Steeds duurde het langer voor iets af was, maar steeds meer ruimte namen ze in, achter in mijn kast. En ondertussen werd Lieke zwanger, Sarah nogmaals, van een dochter nu, en ook een jongere collega kreeg een kind. Soms ging ik op kraambezoek, soms sloeg ik over, ik kocht speeltjes en zat daar, beschuit met muisjes op mijn schoot, zag mezelf van bovenaf zitten, de vrouw die op kraambezoek was en beschuit met muisjes at in kleine hapjes, omdat de muizen anders alle kanten op sprongen.

XVI

Vincent is ziek, zegt Ben, als hij thuiskomt, Eilah heeft hem gebeld. Hoe ziek, vraag ik. Ja, echt ziek dus, zegt hij, het gaat niet meer goedkomen. Och jee, en nu? Ik zie de violist voor me. Hij was al oud toen ik hem voor het eerst zag bij het miniconcert, al kwam dat waarschijnlijk vooral omdat hij met zijn leeftijd zo weinig paste in de naam van mijn oud-leerling. Hij speelt nog altijd in het ensemble van je moeder, samen met Karen. We hebben sindsdien geen uitvoering gemist, ook niet toen je vijftien was en ineens weigerde. Ben hoefde alleen maar naar je te kijken om je over te halen, maar je had het wel gezegd, zo zeiden je ogen, je had het hardop uitgesproken, dat je daar zou zijn onder protest, en dat was genoeg om je punt te maken. Ik begreep je verzet, omdat jouw trouw al die jaren geen grenzen had gekend, jouw trouw niet. Ik vraag hem hoe oud Vincent is. Net tachtig, zegt hij. Spelen alle musici tot ze erbij neervallen, is er geen pensioen voor hen, vraag ik, maar Ben haalt zijn schouders op. Het zal lastig zijn zo'n goede violist te vinden, eentje die zo is ingespeeld, zegt hij. Het gaat om Vincent nu, denk ik, toch niet om het voortbestaan van het ensemble. Dat is precies wat Ben zegt, als hij me aankijkt, het gaat om Vincent nu, niet om de anderen. Ik knik en zeg dat het ellendig is, dat hij een fijne persoon is en dat ik hem wat langer leven gun. Geen ziekte, geen pijn, vult hij aan en hij pakt mijn hand. Ik knik en bedenk dat ik Vincent eigenlijk helemaal niet ken,

behalve van de uitvoeringen, maar dat hij met zijn fijnzinnige spel onder mijn huid is gekropen. Ik denk aan de *Mysteriën Sonaten* en voel mijn ogen prikken. Van alles wat ik hem heb horen spelen, ik denk eigenlijk van alles wat ik überhaupt ooit iemand heb horen spelen, raakten die mij het diepst. Ze speelden deze vaker, toch zeker eens in de twee jaar. De gedachte dat ik hem niet meer zal horen spelen kan ik bijna niet verdragen. De sonaten klinken nooit hetzelfde, ook niet als hij ze speelt, maar hoe hij ze speelt, wervelen ze om mij heen en in mij, ik kan het nergens mee vergelijken. Dat gaat een andere violist niet evenaren. Ben slaat zijn arm om me heen, nog voordat ik begin te huilen.

Laten we even gaan lopen, zegt hij, en geeft mijn jas aan. Als we langs het plein lopen, zien we drukte bij de kerk. Wat is daar toch, vraagt Ben, iedere dag staan daar mensen. Ik weet het niet, zeg ik, en ik kijk naar de stammen van de bomen tussen de bestrating, daarna omhoog tussen de bladeren door naar de hemel. Ik denk aan de Jacobsladder van Aartje en hoop dat die ook voor Vincent te vinden is, dat licht tussen de bladeren door. Ben kriebelt in mijn hand en geeft een kus op mijn hoofd. Als we langs de ingang lopen, horen we mensen in een andere taal met elkaar praten, soms Engels ertussendoor. Onze overbuurvrouw knikt naar ons en als we verder lopen, komt ze achter ons aan. Ze vraagt of we gehoord hebben van het gezin Alzuhur. We schudden ons hoofd. Ze wijst naar de portiekflats verderop. Daar woont het gezin al een paar jaar, drie kinderen die goed Nederlands kunnen, twee op de ba-

sisschool, een op de middelbare. Binnenkort wordt het gezin uitgezet, maar de klasgenoten en docenten van de kinderen hebben protest aangetekend. Niets helpt, daarom hebben de buurtbewoners het kerkbestuur gevraagd om het gezin onderdak te bieden. Predikanten uit de omringende gemeenten hebben een estafettedienst georganiseerd, een continu doorlopende kerkdienst, zodat de veiligheid van het gezin gewaarborgd is. Docenten zorgen ervoor dat de kinderen lessen kunnen blijven volgen, buurtbewoners koken. Ze vraagt of we ook kunnen helpen, of iets bijdragen om het gezin te steunen. We knikken en vragen hoe we dat zouden kunnen doen. Ze zegt dat we even moeten wachten en rent naar binnen. Met een papier komt ze naar buiten. Lees dit maar, zegt ze, we hebben het bij veel huizen door de brievenbus gedaan, maar misschien niet bij iedereen. Ben vouwt het papier in zijn jaszak. Als we verder lopen, denk ik aan de stemmen in mijn hoofd, aan het aanrollende kabaal van de straaljagers, aan Aartje met haar ogen en oren dicht, en aan de eindeloze stroom probeersels en het grootste deel van de drie lege maanden die nog voor me liggen. Ik voel een misselijkheid opkomen die ik probeer weg te slikken. We lopen richting het water en voelen hoe de wind toeneemt en onze haren alle kanten op blaast. Ben kriebelt weer in mijn hand, zegt dat het allemaal goedkomt. Ik weet niet waar hij aan denkt en wie hij probeert gerust te stellen.

XVII

Je was een jaar of negen, toen je ziek thuis lag op de bank. Ik had mijn werk afgebeld en de hele dag was er een onrust in me. Je had koorts en viel steeds even in slaap, tot je angstig wakker werd en zei dat je bang was dat ik doodging. Ik was springlevend, zei ik, en om dat te bewijzen maakte ik de gekste sprongen door de kamer om je aan het lachen te krijgen, maar je zei dat ik moest oppassen, dat ik zou vallen, met mijn hoofd tegen iets aan, dat ik dan dood zou zijn. Je begon te huilen en ik kwam bij je zitten, gaf kusjes en aaide over je hoofd. Ik zei dat je nare gedachten kreeg van koorts, dat je niet bang hoefde te zijn dat die gedachten waar zouden worden, want het was gewoon de hoge temperatuur van je lichaam die je gedachten op hol brachten. Je vroeg of dat echt waar was en ik knikte, hield je hoofd tussen mijn handen en zei dat ik niet zomaar dood zou gaan, dat ik voorzichtig was en gezond leefde, dat ik bijna nooit ziek was, hooguit een beetje verkouden. Daarna was je bang dat jij zelf zou doodgaan, omdat je nu ziek was en dat je mij dan niet meer kon vinden als ik hier nog rond zou lopen in het leven en jij ergens anders, dat je niet wist waar je dan zou zijn, omdat de opa van Sira, een meisje uit je klas, ook onvindbaar was, sinds hij dood was. Eerst kwam hij haar altijd ophalen van school, omdat haar moeder nachtdienst had en overdag sliep, maar nu was hij verdwenen en zou je hem nooit meer zien. Je had aan haar gevraagd hoe dat nu moest zon-

der hem en Sira had toen moeten huilen, omdat ze haar opa miste en de meester had gezegd dat jij misschien niet zomaar over haar opa moest beginnen, dat ze daar verdrietig van werd, maar jij was ook verdrietig en wist niet aan wie je het anders kon vragen. Je rilde en ik depte je voorhoofd met een washandje, zei dat je moest proberen om even te slapen, dan zou je gauw beter worden. Je sloot je ogen en zakte na een poosje weer weg in een ondiepe slaap. Ik zag hoe je borst vlug op en neer ging door een oppervlakkige ademhaling en koorts. Ik haalde mijn breiwerk op van boven, achter uit de kast. Het was een vestje van zachte alpacawol in verschillende kleuren. Ik zag een klein meisje naast je zitten op de bank met het vestje aan dat ik nog aan het breien was. Ze speelde met je voeten en trappelde met haar benen. Ik stak steeds in de draad in plaats van in de steken, voelde me opgejaagd en zwaar. Wat ik had gebreid, haalde ik ook weer uit. Het lukte niet. Die ochtend had ik in de krant een stuk gelezen over vrouwen die steeds later moeder werden. Ik had het niet uitgelezen, had de krant weggelegd en wat fruit voor je klaargemaakt, maar de hele ochtend wist ik me geen raad. In plaats van dat ik me rustig voelde door het breien, werd ik misselijk en koortsig. Misschien had je me aangestoken, niet alleen met de koorts, maar ook met de gedachten. Er moest iets mis met me zijn dat er geen kind in mij groeide. Ik had zo vaak opgezocht waar het allemaal aan kon liggen, had alles wel zo'n beetje uitgeprobeerd. Aan Ben kon het niet liggen, die was iedere dag zo overduidelijk vader dat ik het soms bijna niet kon verdragen. En dan

vroeg ik me af waarom hij mij er nooit naar vroeg, want er was toch geen gezonde vrouw die zo vaak met een man was zonder zwanger te worden? Mijn ongesteldheid kwam met een ijzeren regelmaat en ik kon niets bedenken wat in de weg zou kunnen staan. Sarah had me gevraagd of ik niet ook een kind van mezelf wilde en het had gevoeld alsof ze haar vingers om mijn keel klemde. Ze banjerde met haar platte woorden door iets wat al die tijd als een onbesproken mysterie in mij sluimerde, sprak de vraag uit die ik al jaren met geen mogelijkheid kon stellen aan je vader, omdat ik daarmee jou zou verraden, zelfs hij vroeg me niets, maar was er altijd voor mij en om mij heen als een scherm. Zij sprak het uit, zonder enige aankondiging. Ik keek naar haar lippen, haar tanden, de tong die een beetje naar buiten kwam, terwijl ze me aankeek. En daar stond ik met lege handen, waardeloos schepsel, ik had niets, helemaal niets. Iets in mij wilde haar ogen uitkrabben, de haren uit haar hoofd trekken, maar in plaats daarvan hoorde ik mezelf ijzig antwoorden dat jij als een kind van mezelf was en genoeg was om een moeder voor te zijn. Terwijl ik het zei, dook iets in mij ineen, vouwde zich dubbel om een stilte die ik nooit zou kunnen verbreken. Haar vraag spookte door mijn hoofd, de hele ochtend al, en ik breide koortsachtig door, de alpacadraad tussen mijn vingers. Misschien moest ik toch vragen aan Ben of hij begreep wat er mis was met mij, of toch met hem, met ons, of hij niet ook het kind miste, maar dan draaide mijn maag zich om van ellende, want ik zag jou daar half ijlend

op de bank liggen, de zweetdruppels op je voorhoofd. Welk kind zouden we dan moeten missen?

XVIII

Aartje is weer buiten. Ze is alleen met de verzorger die ik laatst heb gesproken. Hij komt naar me toe, terwijl zij op het bankje bij de kerk blijft zitten. Ze is de hele ochtend ontroostbaar, zegt hij, maar hij weet niet waardoor. Zou ze even bij mij kunnen zitten, want we lijken een beetje op elkaar afgestemd, of heeft hij dat mis? Ik stel voor om haar even met me mee naar huis te nemen, een andere omgeving kan wonderen doen en de beslotenheid van het huis is op een of andere manier ook voor mijzelf heilzaam. Hij zegt dat dit precies is wat hij bedoelt, we lijken een soort fijngevoeligheid te hebben die bij hem ontbreekt. Het is bijzonder dat hij daar oog voor heeft, zeg ik, een betere verzorger kun je je niet wensen. Hij wuift het weg en kijkt naar Aartje die met de handen in haar schoot voor zich uit staart. Ik voer haar mee naar mijn huis en zeg dat ik graag thee met haar wil drinken, omdat we nu toch na zoveel keer samen op een bankje zitten, misschien wel een soort vriendinnen zijn geworden. Ik kijk haar vragend aan en er breekt een lach door in haar ogen, haar mond weet het nog niet helemaal zeker, maar haar ogen glanzen en ze pakt mijn hand. We schuifelen samen naar het huis. Bij de deur wacht ze als ik mijn sleutels zoek. Ze kijkt naar het kleine raam ernaast en zegt dat ze het kent, het kleine rechthoekige raam, maar ook de deur, het huis. Ik vraag of ze hier uit de buurt komt en ze knikt. Ze is hier vaak geweest, zegt ze. Ook in het huis, vraag ik verbaasd

en ik kijk naar de vormen van haar gezicht, vraag me af of zij niet de moeder van de drie zoons kan zijn, die hier gewoond heeft, maar ik zie weinig gelijkenis in haar trekken. De ouderdom wist kleuren en vormen, tovert andere weer scherp tevoorschijn, en zo goed heb ik naar de broers niet gekeken.
In de keuken begint ze te lachen, zegt dat ze hier heel vaak gezeten heeft, maar dan aan een andere tafel. Ik vraag of ze drie zoons heeft en dan schudt ze haar hoofd, zakt weg in een overpeinzing die steeds droeviger lijkt te worden. Ik zet water op en zet de pot alvast op de tafel. Ik denk aan de zakjes die jij pasgeleden op de grond hebt laten vallen. Ze zitten niet meer netjes in de vakjes, de smaken door elkaar, de draadjes in de knoop. Terwijl ze toekijkt, probeer ik ze weer een beetje te sorteren. Ze helpt mee, houdt de zakjes eerst dicht bij haar ogen om te lezen welke smaak erop staat. Kaneel, leest ze hardop, ze wist niet dat er kaneelthee bestond, maar ze is dol op alles waar kaneel in zit. Dat is mooi, want dan gaan we nu kaneelthee drinken, zeg ik, en ze lacht. Ik vraag wanneer ze hier dan is geweest, in het huis, en ze zegt dat Jan en Elske hier woonden, een tweeling uit haar klas. Elske speelde met haar, Jan met haar broer. Haar broer was wel iets ouder, maar Jan was een leukerd. Ze kijkt een beetje ondeugend en zegt dat ze wel met hem had willen trouwen, maar hij was zo'n knapperd waar alle meisjes op vielen, en zij was maar gewoontjes, ze woonde in de portiekflat verderop, een groot gezin in een klein appartement. Daarom was ze zo graag hier, in een echt huis, met een trap binnen in het

huis. Dit moet geweest zijn, lang voor de tijd dat de moeder met de drie zoons hier is komen wonen. Ik vraag of ze straks ook nog even boven wil kijken en ja, ja, dat wil ze graag, want boven was de kamer van de tweeling, een kleine kamer, waar het licht zo mooi in viel op de vloerdelen. Het moet de kamer zijn waar ik zo graag ben, al is er nog een kleine kamer aan de andere kant van het huis, net wat groter, maar vooral donkerder. Ik vraag of er nog meer kinderen in het huis waren dan de tweeling. Ze schudt haar hoofd. Dat was precies waar haar eigen moeder een oordeel over kon uitspreken: zo'n echt huis, maar dan zo weinig kinderen. Steeds als ze dat zei, vroeg Aartje zich af, wat nu precies het probleem was, of een gezin meer kinderen moest hebben, of gewoon een kleiner huis. Ze had Elske weleens gevraagd waarom ze niet meer broers en zussen had en Elske had haar schouders opgehaald. Dat wist zij toch niet? Veel later, misschien zaten ze toen al op de meisjesschool, had Elske weleens verteld dat de bevalling gevaarlijk was geweest voor haar moeder, en de dokter gewaarschuwd had voor een volgende zwangerschap. Dat had ze verteld, omdat haar vader bij haar moeder was weggegaan en zij zelf had gedacht dat hij daarom was weggegaan, dus omdat haar moeder voorzichtig moest doen, om niet zwanger te raken. Dat was toen iets waar je alleen in het geheim met elkaar over sprak, zegt ze zachtjes, tegenwoordig mag je alles zeggen, je kunt het zo gek niet bedenken, en dat is maar goed ook, want al die geheimen zijn uiteindelijk een broeinest voor ellende. Ik weet niet wat ik daarvan moet vinden, alles

maar uitspreken maakt ook veel kapot, zeg ik, de magie van de dingen. De magie? Aartje moet lachen. Welke magie, vraagt ze. Van het kind, zeg ik zachtjes, maar terwijl ik het uitspreek, voelt het of ik iets breekbaars op de grond kapot laat vallen. Ze pakt mijn hand en zegt dat het kind inderdaad een wonder is.

Boven aan de trap moet ze even bijkomen van de klim. Ik sta achter haar, bedenk dan pas hoeveel risico we hiermee hebben gelopen, want we hadden allebei een flinke smak kunnen maken. Toch hebben we geen spijt, als ze eenmaal op de drempel van de kleine kamer staat. Kijk nou, stamelt ze, kijk nu toch naar het licht, en ik kijk niet naar het licht op de grond, maar naar het licht in haar ogen, de diepe glans, alsof alles in haar in één keer tot leven komt. Het is wonderlijk hoe ze haar hoge leeftijd van zich lijkt af te schudden en haast een jong meisje wordt, zoals ze door de kamer stapt. Hier, roept ze uit, terwijl ze in haar handen klapt van plezier, hier was ik echt gelukkig. Ik ga op het bed zitten, maar zij blijft staan en draait langzaam rondjes, alsof ze danst. Lieverd, zegt ze, ik ben zo blij dat je me mee hebt genomen, maar ik heb geen idee hoe ik terug moet en waarheen dat is. Straks breng ik haar terug, beloof ik, veilig en wel, maar nu moet ze hier nog even van genieten en als ze wil, mag ze vaker komen, als de verzorgers het goed vinden. De verzorgers, zegt ze met een plotselinge frons. Ik zeg dat het niet geeft, dat alles goedkomt straks, maar dat ze hier nog even naar het licht mag kijken. Ik denk aan het mutsje op mijn rondbreinaald, dat

nog beneden ligt, en zeg dat ze even moet gaan zitten in de stoel, dat ik iets ga halen. Dan ren ik naar beneden en weer terug, de trap op, ik ben bang dat ze is gaan lopen, maar ze zit nog steeds in de stoel als ik weer binnen kom. Ze vraagt wie ik ben, maar dan ziet ze het breiwerk in mijn handen en zegt o ja, ik ben de breister, natuurlijk, en ik laat haar het werk zien. Kijk, zeg ik, ik ben een mutsje aan het breien voor een kind. Ach, zegt ze, wat enig, een mutsje voor een kind. Ze houdt de rondbreinaald even vast en glijdt met haar vingers over het breisel. Zacht, zegt ze, wat ontzettend zacht, ze kan zich niet herinneren dat onze mutsjes vroeger zo zacht waren als dit, ik wel? Ik schud mijn hoofd. Nee, misschien niet, maar ik herinner me niet meer hoe mutsen vroeger voelden. Zij deed dit met andere naalden, zegt ze, dat breien in de rondte.

De zon is weg, er valt een schaduw over de kamer. We moeten weer terug, zeg ik, maar ineens ben ik bang voor de trap, want hoe komen we beneden? Misschien kunnen we beter gaan zitten, Aartje, zeg ik. Zitten, vraagt ze. Ja, zittend van de trap af. Ze blijft in de stoel zitten en staart voor zich uit. Ik probeer een plan te bedenken voor de terugtocht, maar werp vooral drempels op in mijn hoofd. Na een poosje weet ik dat jij binnen bent, ook al heb ik de deur niet gehoord. Even later sta je op de drempel. Je wilt iets zeggen, maar dan zie je Aartje en je kijkt van haar naar mij. Dit is Aartje, ze kent het huis van vroeger, haar vriendinnetje woonde hier, zeg ik, en nu woont ze in het gasthuis om de hoek, jij komt als geroepen, want ik heb

geen idee meer hoe ik haar naar beneden moet krijgen. Naar boven was al een onderneming, maar naar beneden lijkt onmogelijk. Je geeft haar een hand, zegt dat jij Lev bent. Ze houdt je hand net iets langer vast en geeft je een lieve glimlach. Kom, zeg je tegen haar, we gaan weer naar beneden. Samen hijsen we haar uit de stoel en tussen ons in schuifelt ze naar de trap. Jij gaat voorop en zegt dat ze heel voorzichtig twee treden naar beneden moet, terwijl ze zich aan de leuningen vasthoudt. Jij houdt haar tegen aan de voorkant, ik aan de achterkant. Als ze op de tweede trede staat, zeg je dat ze moet gaan zitten. En dan gaan we met z'n drieën op onze billen naar beneden. Aartje moet lachen, zegt dat we net een trein zijn, zo'n kabelbaan in de bergen, en ze vertelt dat Elske weleens van de leuning is gegleden, maar die deed dat vaker, zelf durfde ze dat niet, zeker niet in het huis van een ander. We brengen haar samen terug naar het gasthuis. In het kantoor van de leiding doe ik een kort verslag van onze middag. Een kleine vrouw zegt dat ze kan zien dat Aartje ervan is opgeknapt. Als we naar buiten lopen, botsen we bijna tegen een van de zoons aan, die in ons huis hebben gewoond. Hij kijkt me aan, maar hij herkent me niet. Het is de oudste, denk ik, maar ik weet het niet zeker.

XIX

Ook toen je weer beter was, hield je last van paniekaanvallen. We begrepen niet waar ze vandaan kwamen. Je was altijd zo rustig en blij, en je kon je zo makkelijk aanpassen aan alles. Ik hoorde van anderen dat negen de leeftijd was waarop kinderen grote levensvragen stelden, ineens beseften dat hun ouders niet almachtig waren, maar gek genoeg leek jij voor mij zoveel wijzer dan ik. Door jouw angsten kreeg ik het gevoel dat ons leven uit elkaar begon te vallen, alsof jij ineens het vertrouwen kwijt was waar ik juist mijn houvast in het leven had gevonden. Sarahs vraag bleef door mijn hoofd spoken en ik vroeg me af of jij er misschien last van had dat ik niet je echte moeder was, want wat ik ook zou proberen, hoezeer ik ook mijn best deed, je was niet uit mij geboren. Ik vroeg het voorzichtig aan Ben, maar die zei dat jij je geen betere moeder kon wensen, dat jouw paniek daar niets mee te maken kon hebben. Ik vroeg me af hoe hij dat zo zeker kon weten, hij kon toch niet in je hoofd kijken, maar misschien kon hij dat wel, omdat hij je vader was.
Je liet in niets merken dat ik geen goede moeder zou zijn. Je klampte je juist aan mij vast en je wilde zoveel mogelijk thuisblijven. Als je al met andere kinderen speelde, dan moest het bij ons thuis. Andere ouders vonden dat niet zo'n goed idee, gaven er commentaar op, zeiden dat het ongezond was als je nooit eens bij een ander speelde, maar je had er zelf een oplossing voor, want na verloop van tijd

sprak je met niemand meer af. Steeds meer verdween je in jezelf en ik wist niet goed hoe ik je terug kon vinden. Terwijl jij boven op je kamer speelde, alleen, breide ik aan een jasje. Het was zo groot aan het worden dat ik er zenuwachtig van werd. De wol was duur geweest en wie deed nu zoiets? Als ik je naar beneden hoorde komen, borg ik het werk weg, tot je weer boven was. Soms vroeg je wat ik aan het doen was, en dan keek je rond, alsof je wist dat ik iets voor je verborgen hield. Ik nam me voor om te stoppen, om alles weg te doen, maar als ik met mijn handen door de kleertjes ging, zag ik de contouren van een meisje. Ik legde alles weer terug, duwde het zo ver mogelijk naar achteren.
De docent van groep acht zei dat je beter niet te hoog kon inzetten met het niveau, omdat je rust nodig had om je te ontwikkelen, en jij schikte je naar het advies, net als wij, want wat wisten wij van de ontwikkeling van jonge kinderen? Je deed het goed in de brugklas, je was een modelleerling, zei je mentor, van jou wilde ze wel een hele klas vol. We waren trots op je, streken door je haar toen we terugliepen naar huis, maar je schudde ons van je af, zei dat je geen kleuter was.

Ergens in die tijd moet het zijn geweest dat ik het gevraagd heb, op de man af, aan Ben, waarom ik al die tijd nooit zwanger was geworden. Het was avond, hij stond al een poosje uit het raam te kijken. Ik had me laten verleiden door het donker waarin ik zijn gezicht niet helemaal meer scherp kon zien, maar terwijl ik het vroeg, had ik al

spijt. Hij draaide zich langzaam naar mij om en vroeg hoe ik daarbij kwam, want dat had ik toch al die tijd al geweten? Ik keek hem niet-begrijpend aan, zei dat ik niets wist, dat we zo vaak, zo vaak bij elkaar, en dat er al die tijd nooit iets, nooit iets. Hij zei dat hij niet begreep waar ik het over had, nu ineens, dat het toch altijd duidelijk was geweest. Hij had me aangestaard en ik had met open mond teruggekeken. Hij had zijn hoofd geschud en was naar buiten gegaan. De deur viel met een klap in het slot. Verbijsterd bleef ik achter, groef in mijn geheugen waar het fout moest zijn gegaan. Hoe kon het zijn dat ik van niets wist, waar had ik iets gemist?

De deur van jouw kamer ging open, je vroeg waar pappa naartoe was, of hij boos was en waarom. Ik kon geen woord uitbrengen, zei dat ik het ook niet wist, maar je keek dwars door me heen en zei dat hij ons had horen praten, dus dat ik dan toch moest weten waarom hij boos was weggelopen. Ik durfde niet te vragen wat je precies gehoord had, het was onmogelijk dat je mijn vraag had kunnen verstaan, want die had ik zo zacht gesteld dat je die door een muur nooit had kunnen horen, maar ik zei dat ik niet zeker wist of hij boos was, dat hij gewoon weg was gegaan en dat de deur misschien was dichtgevallen, een beetje hard, door de wind. Je schudde je hoofd en bleef me aankijken tot je de deur voor mijn neus dicht gooide en in je kamer verdween. Er viel iets kapot en ik zat tussen de scherven.

XX

Als we teruglopen, vraag ik of je vanavond blijft eten. Je lust nog wel een kop koffie, maar daarna ga je naar huis, hoe gek dat ook klinkt, maar toch is het waar, je eigen huis, Yann kookt vanavond. Je wilde me iets vragen, zeg je, maar toen zag je ineens de oudere vrouw bij me in de stoel zitten, Aartje heette ze toch? Ik zet koffie, omdat vragen misschien makkelijker gaat als ik met de rug naar je toe sta, maar dan komt Ben binnen en ik zie aan jou dat je liever had, dat dat nog even had geduurd, dat je mij nu niets meer gaat vragen. Als ik je aankijk, haal je licht je schouders op, waaruit ik opmaak dat het wel een andere keer komt.
Ben zegt dat het hier naar eau de cologne ruikt. We schieten allebei in de lach en zeggen tegelijk *eau de cologne*. Ja wat, zegt Ben, terwijl hij ons vragend om de beurt aankijkt. Hoe hij weet hoe eau de cologne ruikt, vraag je, en hij zegt ernstig dat zijn oma zo'n flesje had, maar ook van die doekjes die ze uit een papiertje scheurde. Ik vertel dat Aartje hier is geweest, een van de ouderen uit het gasthuis. Hij fronst zijn wenkbrauwen en vraagt of ik haar zomaar mee naar huis mocht nemen. Jij schiet me te hulp en zegt dat ze heel aardig was en dat we haar samen weer hebben teruggebracht. Ben zegt dat hij ook niet had verwacht dat ik hier een bejaarde zou gaan bewaren, hoe aardig ze ook zou zijn, maar dat hij zich nu toch wel een beetje zorgen maakt of ik nu al last heb van het lege-nest-syndroom, nu

je huis nog maar amper klaar is. Je kijkt verschrikt mijn kant op, maar ik glimlach en zeg ja, wie weet. Ik zie dat je je schuldig voelt, maar hij zegt dat hij dan wel op zoek gaat naar een koekoeksjong, dat hij het niet trekt met een bejaarde onder zijn dak. En als mamma straks bejaard is dan, vraag jij, maar dat is wat anders, zegt hij, dan zijn we het samen. Dan draait hij zich naar jou en vraagt hoe het met jou zit, of jij het nest eigenlijk wel uit durft te vliegen, omdat je nu alweer hier bij ons bent, voor de zoveelste keer, wat had je hier eigenlijk nog te zoeken? Warmte, zeg jij ad rem en ik schrik even, want dat is niet aardig voor Yann, maar je zegt dat de verwarming het nog niet goed doet, en dat er pas morgen een loodgieter naar komt kijken. Je zet je lege mok op de tafel en steekt je hand op, want je gaat er gauw vandoor.

Ben slaat zijn arm om me heen als we samen door het raam kijken hoe jij op je fiets stapt en uit zicht verdwijnt. Hij vraagt wat je kwam doen en ik haal mijn schouders op, zeg dat ik het niet weet, dat je waarschijnlijk gewoon even kwam buurten. Terwijl hij naast me blijft staan en me niet aankijkt, vraagt hij of het wel goed met me gaat, of ik de dagen doorkom zonder het lesgeven, me niet eenzaam voel, of de gesprekken met Menthe me verder helpen. Ik zeg dat dit veel vragen tegelijk zijn en dat de rust en stilte fijn zijn.

XXI

Ik lag al in bed toen hij terugkwam van buiten en deed of ik sliep, want ineens wist ik niet meer of ik wilde weten wat het antwoord was, wat er volgens hem vanaf het begin al duidelijk was geweest en waarom ik het dan toch al die tijd gemist had. Het kwam mij voor of ik niet geleefd had, of hooguit een schijnbestaan in de luwte van Ben en jou, dat ik er niet toe deed, alleen maar een opvulling was van een gat dat Eilah ooit geslagen had, een gat dat zich bovendien niet vullen liet en dat ik dat nu pas ontdekte.
Hij kwam naast me liggen, boog zich over me heen om te kijken of ik sliep. Daarna lag hij lange tijd wakker, net als ik, maar hij lag te woelen, ik lag doodstil te doen alsof, en dat was, bedacht ik, precies wat ik al die jaren had gedaan, doen alsof, het kon niet anders dan dat daar een keer een eind aan zou komen. Mijn kussen werd nat, maar ik durfde mijn neus niet op te halen, want natuurlijk huilde ik niet, kom, er was niets waar ik om zou moeten huilen, maar hij groef zijn arm onder mij door en legde de andere over mij heen, duwde zijn hoofd in mijn rug. Ik huilde, zei hij, en hij draaide me om, pakte mijn hoofd tussen zijn handen en kuste me overal op mijn gezicht. Hij zei dat ik toch wist dat hij geen kinderen meer kon krijgen, dat hij dat verteld had toen hij me had gevraagd of ik moeder wilde zijn voor Lev, alleen voor Lev, maar ik wist dat niet, ik had het niet gehoord, of niet begrepen, want dat *alleen*, dat accent op *alleen*, dat hoorde ik nu pas, en zoiets kon

ik toch niet zomaar hebben gemist, zoiets belangrijks, zoiets groots. Hij kon er niet bij, dat ik dat al die tijd niet geweten had en er nooit naar gevraagd had, hoe had ik mij dan al die jaren gevoeld naast hem, had ik dan iedere keer gehoopt op een kind? Zijn stem gleed uit, hij snikte en snoof, zei dat het hem speet dat het nu leek of hij me had voorgelogen, terwijl dat juist nooit zijn bedoeling was geweest, dat hij het daarom aan me had gevraagd, maar dat hij me nu ongelukkig had gemaakt, de liefste, de allerliefste van zijn leven. Ik zei dat het niet uitmaakte, dat ik al die tijd gelukkig was geweest met jou en met hem, en dat was de waarheid, ik was nooit ongelukkig geweest. Hij geloofde me niet, want hoe had ik met die vraag kunnen leven. Dat ik er nooit naar gevraagd had, was in zijn ogen alleen mogelijk als ik het geweten had, want anders wilde je toch weten wat er aan de hand was? Iedere vrouw had toch ergens wel dat verlangen en dat was toch precies waarom hij me gevraagd had of ik het wel zeker wist? Met iedere nieuwe vraag van hem voelde ik mezelf dieper zinken in een stilte. Ik hoorde mezelf fluisteren dat het voor mij niet zo belangrijk was geweest, dat ik gelukkig was met hem, met jou, met mijn leven zoals het was, dat ik het me alleen ineens afvroeg, omdat ik dacht dat het aan mij lag, maar hij kon er niet bij dat ik mij dat nu pas ineens afvroeg, want dan had ik me toch ook moeten afvragen of hijzelf niet nog een kind erbij had gewild, was die vraag dan nooit bij me opgekomen? Bij iedere slag fluisterde ik het opnieuw en opnieuw, dat ik toch gelukkig was geweest en zulke vragen helemaal niet had hoeven stellen,

en ook toen hij allang sliep fluisterde ik het in gedachten in het donker, zodat er niets verloren zou gaan van wat er was, niets gebroken, alles nog heel, maar ik keek met zijn ogen naar mezelf en wat ik zag was onbegrijpelijk en onvergeeflijk, want in al die jaren was er een stilte in mij gegroeid, een die ik niet alleen zelf niet meer kon verdragen, maar die voor een ander wanstaltig was, want welke vrouw durft zulke vragen niet te stellen aan haar man?
De dagen erna leek hij gebroken, hij maakte lange wandelingen in de avond en soms was ik bang dat hij niet meer terug zou komen. Als hij terugkwam, vrijden we langzaam en huilden samen tot we in slaap vielen. In zijn armen was ik voor mezelf een vreemde geworden.

Jij werd met sprongen ouder, steeds dichter de leerlingen naderend die ik zelf in de klas had, de gesloten, lome jongens, half onderuitgezakt, traag in hun werk, een licht ongemak in hun bewegingen en gezicht. Ik mocht niet meer zomaar je kamer in komen en als je beneden op de bank zat, was je een onbenaderbaar eiland in woeste golven, waar geen enkel bootje en geen enkele brug tegen bestand leek. Ben en ik keken elkaar aan, haalden onze schouders op, alsof we het normaal vonden, maar ondertussen maakten we ons zorgen, zonder dat we die uitspraken.

Mijn jarenlange zwijgen leek een vloek die zich alleen maar kon verspreiden. Bij alles leken we ons af te vragen waarom we ons nog uit zouden moeten spreken. Niets

stelde nog iets voor bij dat eindeloze zwijgen van mij in de jaren ervoor. Soms dacht ik dat ik al die tijd zwanger was geweest van een stilte, maar dat ze nu als een wanstaltige misgeboorte tussen ons in dreef, te gruwelijk om vast te grijpen en voor altijd de nek om te draaien.

XXII

Je bent niet meer langs gekomen. Er zijn al drie dagen voorbij. Heb je je Bens woorden aangetrokken, wil je bewijzen dat je daadwerkelijk bent uitgevlogen en dat je goed op jezelf kunt wonen, dat je ons niet meer iedere dag nodig hebt? Ook Aartje heb ik niet meer gezien. Iedere dag als het droog is, zit ik buiten op het plein. Vanmorgen was de man met de sigaret er weer. Hij knikte naar me voordat hij weer verdween achter de deur, die nu wel achter hem dichtviel. Ik zag zijn hoofd af en toe achter een van de ramen verschijnen. Hij sjouwde met zware spullen. Af en toe klonk een plof of een bons.

Ik heb het mutsje af en daarna ben ik even gestopt met breien. Het voelt dubbel. Menthe zegt dat het goed is om zulke werkjes te hebben, dat ze rust geven en me uit mijn gedachten halen. Ik vroeg of ze zelf ook breide en ze zei dat ze dat graag had willen leren, maar dat ze daarvoor geen geduld had. Daarom denk ik nu dat ze maar wat zegt, dat ze niet weet of het waar is, dat ze het misschien heeft geleerd of gehoord, maar van wie dan eigenlijk, want staat er in boeken geschreven dat het goed is voor mensen om te breien, wie heeft dat ooit bedacht? Als het echt hielp, dan zou toch iedereen aan het breien zijn? Wie zegt dat het voor mij niet veel beter is om te stoppen, dat het mij juist ziek maakt, een wig heeft gedreven tussen jou en mij, tussen Ben en mij, dat breien een vorm van verhullen is,

verbergen, verzwijgen, een tastbare verschijningsvorm van die gruwelijke stilte?

Ik denk dat ik net het gezin Alzuhur heb gezien op de bankjes bij de kerk, een vader, moeder, drie kinderen. De moeder keek steeds om zich heen, waakzaam, maar misschien vul ik dat in, want zelf kijk ik hier ook om mij heen, maar ben in geen enkel opzicht waakzaam, een schim op een leeg plein. Wat maakt dat deze schim hier mag blijven, geld krijgt om de maand door te komen, terwijl ik hier maar zit te zitten? Zulke gedachten helpen niet, hoor ik Menthe zeggen, en dan pakt ze een papier. Welke gedachte kun je daarnaast zetten die wél helpend is? Ze heeft gelijk, mijn gedachten kunnen mij naar beneden trekken tot ik ergens in de diepte van de dag verdwijn en zelfs als Ben thuiskomt, vindt hij me niet meer terug, kijkt me aan alsof hij zich afvraagt wie ik ben en hoe lang deze vreemde zich al in zijn huis ophoudt, en dan zink ik nog verder, tot ik uit zicht ben, tot niemand zich nog hoeft af te vragen wat ik hier doe. Dan maak je van jezelf een slachtoffer, je zwelgt in zelfmedelijden, zegt Menthe, ook daarmee help je jezelf niet.
Al drie dagen vraag ik me af wat je mij had willen vragen, of je het zelf alweer vergeten bent, omdat het niet belangrijk is, dat je bang bent dat je hier weer een ander in huis zult aantreffen, of dat je de moed verloren hebt, want als er iemand is die daar alles van weet, van de moed verliezen om een vraag te stellen, misschien heb je te veel naar

mij gekeken en geleerd hoe dat moet, dat eindeloze wachten in de hoop dat het verdwijnt.
En daar komen ze weer. Het lukt me niet om rechtop te blijven zitten. Ik wil naar binnen, terwijl ik weet dat het kabaal alweer gestopt is als ik een stap over de drempel heb gezet, maar vandaag wil ik hier niet blijven.

Ik denk aan Aartje die hier decennia geleden met haar vriendin samen was in de kleine kamer. Nu ben ik de naam van de vriendin alweer vergeten. Daar krijg ik de zenuwen van, dat ik alles maar vergeet, terwijl ik nog lang niet zo oud ben als Aartje. Ik weet zo weinig van haar leven. Soms geeft ze kleine stukjes prijs, geschiedenis of verbeelding. Jacob, misschien moet ik de volgende keer vragen naar Jacob, wie hij was, hoe hun leven samen was. Dat van mij brokkelt af, terwijl ik nog zo weinig opgebouwd heb. Dat is wat me raakt aan de oude vrouw, hoe in haar broze gestalte het leven is uitgekristalliseerd. Je kunt het al bijna samenvatten en wat blijft er dan over dan een hoopje verhalen in de handen van wie haar gekend hebben? Ik weet niet eens of ze kinderen heeft, alleen dat ze verlangd heeft naar een dochtertje. Kinderen dragen meer mee dan een handvol verhalen, ook de bewegingen, de manier van denken of kijken, soms zullen ze even met de vader of moeder samenvallen en dan weer zichzelf worden, of een van al die andere voorouders. Wat zal jij van mij meedragen, kun jij straks ook voor even samenvallen met mij, of moet je daarvoor ooit in mijn schoot geweven zijn? Ik word er somber van en toch blijf ik zo

denken. Niet helpend, zou Menthe zeggen, maar wat helpt wel? Meer in het nu leven, maar nu is hier in de kleine kamer, ik hier alleen, met een schilderij dat scheef hangt. Sinds ik het mutsje af heb, ligt het breien stil. Steeds als ik iets nieuws wil oppakken, word ik misselijk.

XXIII

Het is niet waar dat Ben een vreemde voor me was geworden. Het was en is nog steeds iedere dag anders, ieder moment van de dag, en de stilte is niet alleen een gedrocht. De jaren dat jij je losmaakte van je nest, legden de stilte bloot, want steeds als ik dacht dat ik iets tussen ons voelde breken, besefte ik dat we nooit aan elkaar vast hadden gezeten. Alles was schijn, een oppervlakkige aanhechting geweest. Dat ik mezelf daaraan had vastgehouden, betekende niet dat het ertoe deed. Jij sprak je er niet over uit, je draaide ons simpelweg de rug toe en als Ben in de avond bezig was achter zijn laptop, keek ik naar zijn gezicht, zocht ik naar hoe het voor hem moest zijn, maar steeds kwam ik op hetzelfde uit: hoe jij je ook loswrong, hij zou altijd jouw vader blijven. Mijn status was onbekend. Ik had geen idee wat er tussen ons zou overblijven als jij tot bedaren was gekomen. Jij was niet degene die onderscheid tussen ons maakte, dat was ikzelf. Ik troostte mezelf met al die regels, al die steken, terwijl ze me tegelijkertijd verontrustten, omdat er geen einde aan leek te komen.

Ik had een trui gebreid, stoer, van dikke wol voor een meisje van dertien. Ze liep met een donkere blik door het huis, als een schaduw van jou. Meisjes liepen voor op deze leeftijd, dacht ik. Ik zag ze op school rondlopen in de gang. Ze zou zich al een poosje van me losgescheurd heb-

ben. De trui was haar te groot, maar dat was hoe het hoorde. Ze moest er een beetje in verdwijnen, al zou de kans groter zijn geweest dat ze helemaal geen trui zou willen dragen die gemaakt was door haar moeder. Terwijl ik hem voor me hield, half voor de spiegel, zag ik met een schok hoe goed hij jou zou staan. Je zou er met gemak in passen. Het was eerder de trui van een grote broer dan van een meisje van dertien en ik huilde, terwijl ik de trui tot een prop maakte. Hij viel weer in zijn gewone vorm op de grond. Het was zo zonde, de wol en de tijd. Ik was ziek, doodziek. Op de wc gaf ik over, slikte en slikte om de zure smaak te verdrijven.

En ineens was je weg. Niet zomaar even, maar je was een nacht niet thuisgekomen en ook de volgende dag niet. Je ging nooit weg, zeker niet in de nacht, dus we maakten ons zorgen. Je had die week niet eens ruziegemaakt met ons, niet ons de rug toegekeerd als wij iets vroegen. Ben kon niets bedenken van wat er die week was voorgevallen. Je had de tijd vooral op je kamer doorgebracht, zei hij, en dat was waar, maar onder zijn woorden gleed iets weg, wat er wel toe deed, maar wat ik niet anders kon beschrijven dan dat je al een poosje verdwenen was, ook in huis, terwijl je daar wel gewoon rondliep. De vrouw van de politie keek van mij naar Ben en Ben keek naar mij, ik vroeg of ik iets raars had gezegd, maar de agent schudde haar hoofd. Dat was helemaal niet raar, het hoorde ook wel een beetje bij de leeftijd, zei ze, alsof ze mij dat moest vertellen. Ik vroeg me af of ze moeder was. Ze vroeg of

je somber was, of je rondliep met gedachten over de dood en Ben vroeg hoe hij dat zou moeten weten als zijn zoon hele dagen zijn mond hield en bij iedere vraag zijn schouders ophaalde of wegliep. Ze knikte begripvol en vroeg verder door naar vrienden, die er eigenlijk niet tot nauwelijks waren, je schoolresultaten die minder en minder waren geworden, terwijl we je daar eigenlijk niet echt over hadden gehoord, daarna over je biologische moeder en welke rol die nog in jouw leven speelde. Ben keek onzeker naar mij, alsof ik daar meer over zou kunnen vertellen, maar ik wist niets van wat zij in jouw leven nog deed. Ergens moest ze met jou verweven zijn, je droeg haar genen en je was steeds meer op haar gaan lijken dan op Ben. Het kon niet anders zijn dan dat ze een heel grote rol in jouw leven speelde, maar wat wist ik daarvan en moest ik me daar überhaupt wel over uitspreken? Hoe was onze relatie met jou? Die was altijd goed, maar al langere tijd spraken we elkaar niet meer, dus misschien eigenlijk heel slecht, maar we dachten dat het normaal was en wilden je ruimte geven. Ze vroeg of ze je kamer mocht zien en we liepen achter elkaar naar boven, Ben voorop, ik achteraan. Het voelde als verraad dat we de deur van je kamer openden, want we mochten daar niet komen, had je ons zo vaak toegesnauwd. Dat was wat ik zei, halverwege de trap, dat we eigenlijk niet op je kamer mochten komen. Ben zei dat je er dan had moeten zijn, dat er nu alle reden toe was, en ik knikte, maar mijn tranen zaten hoog. De agent zag het en zei dat dit vaker gebeurde, dat het belangrijk was om dan toch even goed rond te kijken of er aanwijzingen wa-

ren waar de jongere naartoe was gegaan. Het viel me op dat ze niets zei om ons gerust te stellen, niet dat het goed zou komen, niet dat de meeste jongeren gewoon weer terugkwamen, vanzelf, zonder dat je ze hoefde te zoeken. Je kamer was donker, alles zat potdicht en het stonk naar een lijf dat vol in de puberteit zat, zweet, haar, vette huid. Ik dacht aan het kleine jochie met het onwaarschijnlijk mooie truitje, aan de hand van zijn vader, op de veerpont, hoe we zover van dat moment waren afgedreven. Ben deed de gordijnen open en het raam. We keken alle drie naar de puinhoop op de grond en op je bureau, je bed, overal eigenlijk. De agent schoof wat spullen aan de kant, deed laden open en de kastdeur. Ben vroeg of ze naar iets specifieks op zoek was. Schriften, een dagboek misschien, zei ze. Ze vroeg of je middelen gebruikte, of je dronk, rookte. Ze wilde ook dat we je bankrekening bekeken, of er recente afschrijvingen waren. Die waren er niet en je telefoon stond uit. Ik merkte aan haar dat er iets in beweging kwam, dat je voor haar genoeg verdwenen was om in actie te komen. Ze vroeg of we haar even alleen wilden laten. Halverwege de trap hoorden we haar bellen, op gedempte toon. We keken elkaar aan, onzeker, verslagen, want waarom wilde ze bellen, zonder dat wij erbij waren? Het kon over iets anders gaan, waar wij niets mee te maken hadden, zei Ben zacht, maar ik kon horen dat hij er zelf ook niet in geloofde.

Beneden vroeg ze nog het adres en telefoonnummer van Eilah. We moesten thuisblijven en alle plekken bedenken waar je heengegaan zou kunnen zijn. Ben vroeg of hij

Eilah niet zou bellen, maar ze schudde haar hoofd, zei dat ze zelf bij haar langs zou gaan. Ze vroeg of we een recente foto van je hadden, maar we hadden geen idee waar we die zouden kunnen vinden. Je wilde nooit op de foto, zeker de laatste jaren niet, en als je er al een had, dan was dat op je telefoon, daar konden we niet bij. We dachten aan schoolfoto's, maar het was al een poos geleden dat die waren gemaakt. Ik herinnerde me daarover een discussie. Jij wilde ze niet hebben, maar ik had gezegd dat we het een leuke foto vonden en dat we hem best graag wilden hebben. Ik wist niet meer of we hem uiteindelijk hadden besteld. We keken rond in de kamer en overal was er rommel, er leek geen enkele orde te bestaan, zo was het altijd geweest vanaf het eerste moment dat ik bij jullie in huis was komen wonen, ik had er wat aan kunnen doen, want wie wilde er nu in zo'n chaos leven, maar gek genoeg had ik in de wanorde altijd iets van harmonie gezien, overeenstemming met jullie karakters en als ik daar verandering in zou hebben gebracht, zou ik iets hebben verstoord, ik had me eraan aangepast, maar nu vroeg ik me af wat er door het hoofd van de agent ging, wat voor indruk wij als ouders maakten door deze rommel, waarin een kind ineens kon verdwijnen. Ineens bedacht ik dat ik een foto van je had gemaakt bij de molen, misschien alweer een jaar geleden. We fietsten erlangs op weg naar de stad. Je moest naar de wc en daarom stopten we daar. Je stond even later naar de wieken te kijken en toen maakte ik de foto. Je zag het en zei dat ik hem moest verwijderen en dat deed ik, maar later kwam ik hem weer tegen in het album met ver-

wijderde foto's en hij was zo mooi, jouw blik, een beetje bozig, maar helemaal jij, zoals je nu was. Ik had hem bewaard, stiekem, want later zou je het vast niet erg vinden, ook wel begrijpen dat ik deze had bewaard. Ik liet hem zien en de agent knikte, gaf een mailadres waar ik hem naartoe moest sturen. Terwijl ik hem verzond, voelde ik een misselijkheid opkomen, want ik banjerde door al onze ongeschreven regels heen, je zou me vervloeken, maar liever dat en dat we je weer terug zouden vinden dan, dan. De agent gaf haar nummer. Alles wat ons te binnen schoot, was welkom.

Na een uur belde Eilah, ze klonk opgefokt, ik kon het van een afstand horen, terwijl Ben haar aan de telefoon had. Hij bleef rustig, maar zag er vooral verslagen uit. Wilde zij hem nu iets kwalijk nemen? Ik voelde een woede opkomen, terwijl ik wist hoe onterecht het was. We hadden alles verprutst, zij misschien ook, maar nu toch vooral wij. Ondertussen ging ik in mijn hoofd alle plekken af waar we ooit waren geweest, waar jij zou kunnen zijn en ik dacht aan de oude toren bij de rivier en wist ineens zeker dat je daarheen was, ook al stond je fiets nog in de schuur, je moest erheen gelopen zijn, want daar, zei je ooit, zou je een verhaal gaan schrijven als je groot was. Ben zei dat je niet in die toren kon, dat het pad daarnaartoe onbegaanbaar was, dat het meer een ruïne was, en had jij het daar echt vaker over gehad, hij kon zich daar niets meer van herinneren, maar je had het echt vaker gezegd, dus ik trok hem mee, we moesten de agent bellen, maar Ben zei dat

de politie daarmee alleen onnodig tijd zou verspillen. Ik zei dat hij Eilah moest vragen om hier te komen, zodat we zelf naar de toren konden gaan. Omdat ik zo aandrong, ging hij mee.

Niet veel later parkeerden we de auto ergens aan de rand van de weg, op een plek waarvan we dachten dat we vandaaruit naar de toren konden lopen. Terwijl we een weg baanden dwars door hoog gras en onkruid, tuurden we naar de oude toren. De moed zonk me in de schoenen, want het zag er niet naar uit dat hier de afgelopen tijd ook maar iemand was geweest. Ben schudde zijn hoofd en vroeg of ik echt dacht dat jij daar zou kunnen zijn. Ik haalde mijn schouders op en zei dat ik het ook niet wist, maar dat we nu maar beter even konden kijken. Vlakbij de toren was er nog een klein stuk verharde weg, een oprit in een niemandsland. Er stond een bord met verboden toegang en daarnaast een met instortingsgevaar. We negeerden het en liepen verder, om de toren heen, op zoek naar een ingang, maar vlak voor de toren bleek dat er alleen een karkas stond, vanaf de rivierkant helemaal afgebrokkeld. Wel was er in het midden een ronde stenen trap. Ben wilde me tegenhouden, maar ik zei dat ik toch even naar boven wilde. Tussen het puin door liep ik zwikkend en strompelend naar de trap. Ben riep dat ik godverdorie toch alsjeblieft moest uitkijken en dat deed ik. Heel langzaam schuifelde ik treetje voor tree naar boven, maar om de hoek hield de trap op en daar was niets, alleen een gapende leegte. Waarschijnlijk was je de toren allang weer ver-

geten, wist alleen ik nog dat je er ooit iets over had gezegd. Ik had gehoord dat sommige moeders voelden of hun kind nog leefde of niet en vroeg me af of dat ook mogelijk was bij een moeder zoals ik, als je veel samen was geweest, of dat het alleen kon als je elkaars genen had. Ben was achter me aangekomen en pakte mijn hand. Kom, zei hij, we verdoen onze tijd hier, we gaan terug. Halverwege de terugweg lichtte Bens telefoon op. Er kwamen berichtjes binnen van Eilah en een oproep. Je was gevonden, je was bij ons thuis nu, bij haar. We begonnen alle twee tegelijk te huilen, de auto maakte een flinke slinger, de auto achter ons toeterde, maar je leefde en je was thuis.

Het eerste wat ik zag toen ik op de drempel van de kamer stond, was de trui. Je had de trui aan die ik had gebreid en hij stond je inderdaad schitterend. Eilah zat naast je, trok haar wenkbrauwen op. Op de stoel ernaast zat de agent. Ze schreef iets in een notitieboekje. Je zei niet veel, fluisterde Eilah naar Ben, maar je was er, en dat was nu even genoeg. Ze liet ons weer alleen, zei ze, en maakte aanstalten om weg te gaan. Terwijl Ben in een paar stappen bij jou was, kon ik me niet meer bewegen. Ik zag hoe je Bens toenadering afweerde. In alles liet je merken dat we uit je buurt moesten blijven, maar ik dacht alleen maar aan dat je de trui uit mijn kast moest hebben gehaald, want daar had hij gelegen, en dat je dan niet alleen de trui had gezien, maar ook de rest. Je keek me aan met een blik die ik niet kon peilen. Er zat iets provocerends in, maar ook iets

van verstandhouding. Ben wilde zijn hand op je schouder leggen, maar je sloeg hem weg. Ik zag hem verbaasd naar de trui kijken, hij vroeg hoe je daar aan kwam, dat hij die nooit eerder had gezien, en je zei niets, maar je keek me aan. Ben keek naar mij en ik keek naar jou, maar zweeg. De agent zei dat ze je wat vragen had gesteld en dat je vaker gedachten over de dood had, maar nu niet was weggelopen om er een eind aan te maken. Je had vooral alleen willen zijn, om na te denken over alles. Je had in de garage van Eilah en Karen overnacht. Het was Karen die jou daar bij toeval had zien zitten, omdat ze iets uit de garage had gepakt. De agent adviseerde dringend om hulp te zoeken van een psycholoog, zeker omdat je regelmatig over de dood nadacht en daar niet goed uitkwam en dat je geen vrienden had met wie je zulke gedachten kon delen, dat je veel alleen was. Ze had een duidelijke afspraak met jou gemaakt over weglopen. Dat zou niet meer gebeuren, had je haar beloofd. Als je even langere tijd alleen zou willen zijn, zou je dat bij ons aangeven en dan zouden we een oplossing zoeken, zo was het toch, Lev, zei ze en jij knikte, terwijl je naar beneden keek.

Toen de agent weg was, verdween je naar boven. We hoorden de deur van je kamer dichtklappen. Ik dacht aan de stappen die we op jouw grond hadden gezet en aan jouw foto in de mailbox van de agent. Ik wist niet of ze die al ergens verspreid hadden, wat de regels waren, of ze die meteen moesten verwijderen.

In de avond klopte ik op de deur van je kamer. Alsof je er al die tijd pal achter had gestaan, ging hij meteen open, op

een kier. Wat, zei je. Het klonk minder stoer en afwerend dan je misschien had gewild. Ik zei dat ik je een knuffel wilde geven, dat ik zo verschrikkelijk blij was dat je weer thuis was, dat je er geen eind aan had gemaakt. De deur ging iets verder open en je vroeg of ik dat echt gedacht had. Ik zei dat ik het niet gedacht had, maar dat ik er al die tijd wel bang voor was geweest, omdat zonder jou alles ineens leeg en zwart had geleken en er geen enkel teken was dat jij er nog wel was, behalve mijn hoop. Ik zei dat het me speet dat we in jouw kamer hadden rondgelopen, aan jouw spullen hadden gezeten, maar dat we niet wisten hoe het anders had gemoeten. Je knikte en vroeg waar Ben en ik waren geweest, toen Eilah bij ons thuis was. Ik vertelde van de toren, dat ik even zeker had geweten dat jij daar zat en er kwam een glimlach tevoorschijn waar ik van moest huilen. Je vroeg of we dat echt serieus hadden gedacht van die toren. Ik zei dat ik het vooral was geweest, dat pappa het zich niet kon voorstellen, maar dat ik hem had meegetrokken, de auto in, door het hoge gras, door het onkruid. Je wist nog dat je altijd naar die toren wilde, toen je klein was, zei je, dat je daar een verhaal wilde schrijven, je had daar nooit meer aan gedacht, maar je wilde nu eigenlijk wel van mij weten hoe het er daar uitzag en ik vertelde van de puinhoop aan de binnenkant van de toren, en van de trap in het midden die halverwege stopte en nergens op uitkwam. Je ogen liepen vol en ik sloeg mijn armen om je heen en fluisterde dat ik je niet zou kunnen missen en je zei dat het je speet dat je me zo had laten schrikken en ik voelde jouw warme lichaam in

de ruwe wol die zo lang door mijn vingers was gegaan en ik fluisterde in je oor dat de trui je goed stond en dat je hem mocht houden. Je keek me aan en ik zag dat je me iets wilde vragen, maar je deed het niet.

XXIV

Tussen de ouderen en verzorgers zoek ik naar Aartje, maar ze zit er niet tussen. Een van de verzorgers ziet me rondkijken en komt naar me toe, zegt dat het voor mij misschien schrikken is, maar dat Aartje twee dagen geleden overleden is, vrij plotseling, in haar slaap. Ik voel mijn ogen vollopen en weet niet wat ik moet zeggen. Ze legt haar op mijn schouder en zegt dat het verdrietig is, dat ik vast een band met haar had opgebouwd, en op die leeftijd, het kan zomaar ineens afgelopen zijn, ik ben geen familie toch, vraagt ze. Nee, ik ben geen familie, ik woon hier vlakbij, en ik wijs in de richting van het huis, we zijn daar laatst nog samen geweest, Aartje en ik. Ze zegt dat ze zich dat herinnert, ze was erbij toen ik haar samen met een jongeman – misschien mijn zoon? – weer naar het gasthuis had teruggebracht. Ze vraagt of ik misschien wil kennismaken met Aartjes zoon, die vanmiddag langs zal komen, ze denkt dat hij dat zelf ook wel op prijs zal stellen, dat zijn moeder hier iemand had bij wie ze zich thuis voelde. Ik haal mijn schouders op, zeg dat ik niet weet of ik dat moet doen, dat het misschien een beetje gek is, omdat ik haar eigenlijk helemaal niet zo goed ken. Maar ze ziet dat het mij raakt, dat ze nu overleden is, dat is genoeg, zegt ze, terwijl ik mijn tranen voel lopen. Ik knik en zoek in mijn zakken naar een zakdoek die ik nergens kan vinden. Ze vraagt of ik haar nog even wil zien, ik kan afscheid van haar nemen als ik dat wil, ze ligt in haar kamer, maar het

voelt vreemd en zwaar als ik me dat voorstel, zeg ik, want ik ben nog nooit in haar kamer geweest en dan nu ineens wel nu ze er niet meer is. Het kan helpen met er vrede mee hebben dat iemand er niet meer is, zegt ze, zeker omdat het zo plotseling is gekomen dat ik geen afscheid van haar heb kunnen nemen. Ik mag ook wachten op haar zoon, dat we samen even gaan, als dat beter voelt? Ik knik, terwijl ik helemaal niet weet of het beter zal voelen, maar Aartje zo laten gaan, zonder dat ik haar nog zal zien, voelt ook niet goed, terwijl ze eigenlijk al weg is. Ze kijkt weg naar de andere ouderen en ik sta hier maar onhandig te staan, zeg dat ik er even over na zal denken. Om vier uur, zegt ze, om vier uur komt haar zoon, wees vooral welkom. Ik knik en steek mijn hand op, weet niet of ik hier nog even buiten zal blijven. Het voelt leeg en koud, nu ik weet dat ze hier niet meer naast me zal komen zitten. Juist het alleen in de stilte van het plein zitten deed mij zo goed, toen we hier net een paar dagen woonden en ik Aartje nog niet had ontmoet, maar nu drukt de stilte als een zware steen op mijn borst. Ik loop terug naar het plein en de lege school, tuur door de ramen die al lange tijd niet zijn schoongemaakt. Er staat alleen maar zooi en ik zie geen enkele beweging. Aan een van de muren hangt een plaat die half verscheurd is. Ik kan niet lezen wat erop staat. Op deze plek hebben kinderen les gekregen. Ze werden naar school gebracht, of kwamen zelf, lopend, op de fiets, de step misschien, uit verschillende straten, om hier op het plein samen te spelen, te lachen, elkaar achterna te zitten. Waar zijn ze gebleven? Op het plein staat een monument

met namen. Hoeveel mensen lezen deze nog, hoeveel lopen er nog rond met verhalen van deze kinderen? Vlak bij ons oude huis was een begraafplaats. Ik kwam er vaak, vanwege de rust, de eeuwenoude bomen, de vogels en bloemen, de stenen ook, maar altijd als ik de namen las, moest ik huilen om het voorbijgaan van het leven, de jaartallen, soms al van zo lang geleden dat ik me niet kon voorstellen dat er nog achterachterkleinkinderen rondliepen die de verhalen van deze doden nog zouden kennen, de gedachte dat je hooguit twee generaties meegaat en dan in geen enkel hart of hoofd ooit nog opduikt. Ik sta voor het monument en lees zachtjes de namen op, allemaal, het zijn er veel, heel veel, maar ik kan het niet over mijn hart verkrijgen er eentje over te slaan. Er is niemand meer, ook de ouderen zijn alweer naar binnen, bij de kerk is het stil, ik hoor zelfs geen vogels, alleen het geritsel van bladeren en mijn eigen stem. De letters van de namen komen door mijn ogen binnen, landen ergens in mijn hersenen, die ze herkennen en doorgeven aan mijn mond, mijn tong, mijn lippen, alsof er een zware stroming op gang komt, die maar doorgaat en doorgaat, tot ik bij de laatste naam ben en er nog steeds niemand is, niet op het plein, niet bij de kerk, alleen ik hier en de namen van de kinderen. Als ik de laatste naam genoemd heb, kijk ik naar de Hebreeuwse letters van het opschrift op de gevel en lees de vertaling. De betekenis is glashelder en ondoorgrondelijk tegelijk.

XXV

Zo dacht ik dat er een einde was gekomen aan de zorgen om jou, maar het was nog maar het begin. Misschien omdat de politie betrokken was bij jouw verdwijning, was er redelijk snel een plek vrij bij een psycholoog, een psycholoog in opleiding, dat wel, maar toch. Je ging er zonder protest heen en eens in de zoveel tijd werden Ben en ik gevraagd mee te komen. Het leek alsof we alle drie niet bij de kern konden komen en daarom van een afstand bleven fladderen om maar iets te kunnen zeggen en niet de tijd van de psycholoog te verdoen. In niets van wat we bespraken, herkende ik hoe het daadwerkelijk thuis was, met ons drieën. We liepen behoedzaam langs de rand van een groot gat, waar we niet in wilden vallen, terwijl juist dat ons verder had kunnen brengen, omdat we dan misschien de bodem hadden gevoeld. Ik zag mezelf aan de tafel zitten en vroeg me af of het niet simpelweg de taal was die stukliep. Onze woorden hadden bij vertrek uit onze mond niet dezelfde betekenis als bij aankomst bij de psycholoog. Dat meende ik te zien aan haar. Ze leek zich te verbazen over wat voor ons vanzelfsprekend was, maar achteraf woog ik de woorden en bedacht ik dat ze niet de kern hadden gevat van wat we hadden willen uitdrukken. Steeds meer betekenis ging onderweg verloren en op den duur zette een vertraging in, bij ons alle drie. We vermeden elkaars blik, omdat we allemaal doorhadden dat we geen steek verder kwamen, maar toch zo snel mogelijk

weer naar huis wilden, omdat we daar in elk geval onze eigen chaos herkenden, die hier in een onbekende kamer in het grote kantoorgebouw van een heel andere orde leek. We prikten er voorzichtig in om te kijken of hij zich hetzelfde gedroeg als bij ons thuis, maar we zouden het nooit weten, omdat we er thuis nooit in prikten, maar eenmaal thuis begonnen we net zo goed elkaars blik te vermijden en gingen omslachtig te werk. We waren bang dat het hele bouwwerk dat de psycholoog met ons had opgezet zou instorten als we ergens per ongeluk aan een draadje trokken. We liepen eromheen en keerden het onze rug toe. Bij een volgende sessie knikten we braaf als ons gevraagd werd of iets had gewerkt. Ik stelde mezelf gerust met de gedachte dat dit misschien precies de bedoeling van de therapie was, dat we de situatie accepteerden zoals die was en deden wat we moesten doen. Ben werd stiller en we gingen ieder gesprek uit de weg. Gesprekken waren voor daar, thuis leefden we gewoon, al moesten we alle drie hebben geweten dat onze gesprekken hol waren. Ik wist dat het onhoudbaar was, want jij verdween steeds verder in jezelf en speelde ondertussen mooi weer. Je had geleerd dat je moest communiceren en je stuurde ons op een avond netjes een bericht dat je bij vrienden logeerde. Het gebeurde steeds vaker. We waren verbaasd, Ben en ik, maar we drukten elkaar op het hart dat we die verbazing koste wat het kost moesten verbergen. Het was fijn dat je vrienden had, we moesten dat vooral aanmoedigen, maar je gleed weg, we voelden het, en we konden niets zeggen, jij wist dat net zo goed als wij. Als je bij vrienden was,

moesten we dat toejuichen, ook als we hen niet kenden. Terwijl hij met zijn rug naar je toe in de kast rommelde, vroeg Ben of je het adres van je vrienden wilde opschrijven, voor het geval er iets zou gebeuren. Dat leek de beste manier om te praten, zonder elkaar aan te kijken. Je vroeg niet waarom, maar scheurde een stuk van een rondslingerende envelop en schreef een adres op. Het lag op de hoek van de tafel, ook de dag daarna en de daaropvolgende dagen, precies zoals je het had neergelegd. Toch had ik het opgezocht, al vrij snel nadat je het had opgeschreven. Het was een straat aan de rand van de stad, in een hoek waar ik nog niet eerder geweest was. Op een vrije middag besloot ik erlangs te fietsen, maar halverwege raakte ik de weg kwijt en reed rondjes in een onbekende wijk, werd overvallen door het koortsachtige gedrevene dat ik ook bij het breien kon voelen, alsof ik ieder moment betrapt kon worden. Bij toeval vond ik toch nog de straat, maar iedere meter voelde als verboden terrein, want wat was ik in vredesnaam aan het doen, welke moeder zoekt het adres van de vrienden van haar zoon op en gaat er ook nog heen, ik bleef strak voor me uitkijken, alsof ik hier iedere dag fietste en nergens van opkeek. Ergens halverwege de straat moest het zijn, op de hoek van een zijweg, maar ik wilde niet om me heen gaan kijken, ik moest doorfietsen. Waar ik dacht dat het ongeveer moest zijn, stond een ongelooflijke zooi op straat, zakken afval, opengescheurd, alles ernaast, kapotte apparaten, zelfs een heel bankstel waar de vulling uit de zitting kwam. Vanuit mijn ooghoek zag ik een groepje mensen staan, jongeren mis-

schien, maar ik was er al voorbij en kon onmogelijk achteromkijken. Een eind verderop liep een jongen uit een van mijn klassen, hij zag me niet, of wilde me niet zien. Een paar straten verder zocht ik op mijn telefoon hoe ik terugkwam en eenmaal thuis kwam er niets meer uit mijn handen. Een paar dagen later kwam Ben me helpen met koken. Hij maakte zich zorgen om jouw vrienden en vertelde dat hij langs het adres was geweest dat jij had opgeschreven. Ik keek hem aan en hij knikte langzaam, zei zacht dat ik er dus ook was geweest en hij vroeg wat ik ervan dacht. Ik zei dat ik niet goed had durven kijken, maar dat het ook niet goed was om de sporen van ons kind na te gaan, dat de psycholoog dit vast een heel slecht idee zou vinden, maar hij bromde dat de psycholoog de pot op kon, dat we met haar geen stap verder kwamen, maar dat je met één blik in de straat had kunnen zien dat dit geen goede plek voor jou was, die jongeren die daar rondhingen, keken niet lekker uit hun ogen en wat had jij daar in godsnaam te zoeken? Ik vroeg wat hij dan wilde doen, dat we toch moeilijk konden zeggen dat we het adres hadden opgezocht, maar het maakte hem niet uit, dan zou je maar boos worden, hij wilde weten wat je daar uitspookte al die avonden, je was nog minderjarig, dus hij had daar nog alles over te zeggen. Minderjarig ja, sputterde ik, maar toch al wel zo oud dat je niet meer door je ouders gecontroleerd wilde worden en we moesten niet kapotmaken wat er nu nog heel was, je antwoordde in elk geval weer en je had ook zelf het adres gegeven en gaf het netjes door als je wegbleef. Hij schudde zijn hoofd, sloeg met zijn

vuist in zijn andere hand en liep weg. Die avond hield hij je tegen toen je weg wilde gaan en vroeg waar je heen ging. Je zei dat je toch het adres had gegeven, dat het nog steeds op de tafel lag, dus waar deed hij moeilijk over?
Over het adres deed hij moeilijk, zei hij, over die straat waar het vuilnis over de stoep verspreid lag, waar jongeren hingen die niet lekker uit hun ogen keken. Je antwoordde rustig en zei dat je niet wist dat je vader zo netjes was, terwijl je rondkeek in de kamer. Ik beet op mijn lip, omdat je gelijk had natuurlijk, het was ook hier een pestbende. Het waren je vrienden, zei je, en de zooi op straat was niet alleen van hen, bovendien vond je het belangrijk dat je je vrienden accepteerde zoals ze waren, maar als je geen echte vrienden had, dan kon je je daar natuurlijk niets bij voorstellen. Je glipte onder Bens arm naar buiten. Ik vroeg of we het met de psycholoog zouden bespreken, dat we ons zorgen maakten, maar Ben haalde zijn schouders op en schudde zijn hoofd.
Meerdere keren per nacht werd ik wakker, opgejaagd en angstig. Voor de klas was ik moe en maakte ik me zorgen, want soms ging je vanuit je vrienden naar school en had ik geen idee of je daar wel was aangekomen. Een paar keer waren we door school gebeld, omdat je niet was komen opdagen en dan bleek je weer thuis in je bed te liggen, alsof je daar de hele nacht was geweest, terwijl ik zeker wist dat je ergens anders had geslapen. Je was zo oud als de jongens in mijn eigen klas, bij wie alles probleemloos leek te gaan. Bij oudergesprekken observeerde ik vooral de moeders, hoe zij over hun zoons spraken en

vooral ook mét hun zoons, want die kwamen mee. Sommige jongens leken in gedrag wel een beetje op jou, maar de moeders waren vanzelfsprekend moeders.
We kregen een brief van de leerplicht. Er zou iemand bij ons thuis komen om te praten over jouw verzuim. Het weekend ervoor besloot ik op te ruimen. Ik wist precies hoe het moest en kon ineens niet meer begrijpen waarom ik het nooit eerder had gedaan. Na een poosje kwam Ben naar beneden en vroeg wat ik allemaal aan het doen was en ik zei dat ik deed wat ik misschien eerder had moeten doen. Ik dacht dat hij boos zou worden, maar hij begon mee te helpen en vroeg waarom nu ineens, en of het wel goed met me ging. Ik zei dat het niet houdbaar was, zo'n puinhoop overal, dat we het verkeerde voorbeeld gaven en dat het daarom misschien ook een puinhoop in ons hoofd was, maar hij zei dat het in zijn hoofd geen puinhoop was, maar dat het nooit verkeerd was om een beetje op te ruimen. Ik begreep niet hoe hij zo rustig kon zijn, want ik had het gevoel dat het wel verkeerd was, dat ik met alles wat ik weggooide of verplaatste iets onherroepelijk aan het verwoesten was. Halverwege de middag bleef ik ergens midden in de kamer staan met een oude rugzak van jou in mijn ene hand en een kapot t-shirt van Ben in de andere, en ineens besefte ik dat niets van wat er de hele dag door mijn handen was gegaan, van mijzelf was, dat het alleen spullen van jou en Ben waren, zelfs geen bolletje wol was ik tegengekomen, en ik vroeg me af of ik al die jaren wel samen met jullie geleefd had, of ik niet eerder een enclave had gevormd in jullie leefge-

bied, mijn spullen verborgen achter kastdeuren en in lades. Ben stond bij de kast met een stapeltje boeken in zijn hand en keek naar mij, vroeg of het wel ging, en ik schudde mijn hoofd, zei dat ik er niet bij hoorde, dat ik er nooit bij had gehoord en hij vroeg bij wat, bij wie, bij ons, legde het stapeltje in de kast en sloeg zijn armen om mij heen, maar ik was van hout, van steen, stijf in elk geval en gaf niet mee, zei nee, en duwde hem een beetje van mij af, ik was hier nooit geweest, nooit echt geweest, want er was niets van mij in deze puinhoop, maar Ben trok me opnieuw naar zich toe en begon me te knuffelen, zei dat ik gewoon heel netjes was en dat netjes en chaotisch best bij elkaar konden horen, maar dat je mijn netjes wat minder goed kon zien in zo'n zooi, en dat hij mijn netjes altijd overal kon vinden, dat hij ernaar zocht en dat hij iedere avond weer gelukkig was als hij mijn tandenborstel netjes in de beker vond, als enige, tussen alle oude andere tandenborstels die om de beker heen lagen, zoveel dat het leek of er een heel weeshuis bij ons zijn tanden poetste, dat hij altijd weer blij was als hij die ene nette tandenborstel zag, omdat hij dan wist dat er nog hoop was voor de mensheid en hij trok me mee, de trap op naar boven, duwde me zachtjes op het bed en streelde me net zo lang tot ik weer buigzaam werd.

Jij klemde je kiezen op elkaar toen je binnenkwam en de kamer zo netjes zag, ik denk dat je moest lachen, maar dat niet wilde laten merken en je verdween net zo snel als dat je gekomen was.

Het gesprek met de leerplichtambtenaar verliep vreemd, omdat alles opgeruimd was en we niet meer goed wisten hoe we met elkaar moesten praten. De vrouw keek wat wantrouwend van de een naar de ander, alsof we haar voor de gek hielden, en misschien was dat ook zo. Je zei dat je in de ochtend te moe was om naar school te gaan en ze vroeg of je slecht sliep, en keek beurtelings naar Ben en mij. Ik zei dat je vaak bij vrienden sliep en dat we daarom niet zo goed zicht hadden op je slaap. Ze trok haar wenkbrauwen op en vroeg of je dan doordeweeks ook niet thuis sliep en we zwegen, omdat alles door elkaar liep, doordeweeks, weekend, er zat geen enkel ritme in. Misschien was het een goed idee daar regels over op te stellen, opperde ze, doordeweeks in elk geval thuis, in het weekend misschien een nacht bij vrienden, maar alleen als je de hele week normaal naar school was geweest. Ben dacht even na en ik knikte, omdat het zo logisch klonk, maar meteen vroeg ik me af hoe dat moest als we je ook een beetje los moesten laten, zoals de psycholoog had gezegd, maar jij zei dat je het bullshit vond dat je altijd thuis moest slapen, want je klasgenoten hadden broers en zussen en jij was altijd maar alleen. Je keek ons niet aan toen je het zei, maar een mes had mij niet dieper kunnen raken. Ben vermeed mijn blik en ik klemde mijn kiezen op elkaar. Ze zei dat er veel gezinnen waren met maar één kind en dat ze best begreep dat je je vrienden opzocht, maar dat school daar niet onder hoefde te lijden, je kon ook met je vrienden schoolwerk doen. Je schoot in de lach, zei dat je vrienden op de praktijkschool zaten en je uit zouden lachen als

je met huiswerk aan zou komen. Ze vroeg of je al wist wat je later wilde worden en je schudde je hoofd, zei dat je het liefst van school af zou gaan en zou werken, maar ze zei dat je nog leerplichtig was en dat je ouders een flinke boete zouden moeten betalen als jij zo vaak spijbelde. Je zei dat het niet meer zou gebeuren en in je ogen zag ik iets dofs wat ik nog niet eerder had gezien en ik was bang dat het zich zou uitbreiden, over je hele blik op de wereld en dat ik daar niets tegen zou kunnen doen, omdat het klopte dat de wereld verrot was.

XXVI

Om vier uur sta ik voor het gasthuis. Een van de verzorgers staat buiten te roken en knikt vriendelijk als ik naar binnen ga. Binnen staat de vrouw die me vanmorgen heeft uitgenodigd en zegt dat Walter, Aartjes zoon, al boven is. Ze vraagt of we nu ook meteen naar boven zullen gaan, maar ik aarzel, zeg dat hij het misschien gek zal vinden als ik daar ineens binnenkom. Ze zegt dat ze mijn komst al aangekondigd heeft, min of meer dan, want ze wist natuurlijk niet zeker of ik wel zou komen, en hij wilde graag met me kennismaken als dat mogelijk was. Ze neemt de trap, want dat is goed voor haar conditie, zegt ze, er is ook een lift als ik dat wil, maar ik loop al achter haar aan. Het zijn vier trappen en halverwege de tweede draait ze zich naar me om en zegt dat Walter wel een beetje een bijzondere man is, ze twijfelt of ze dat wel moet zeggen, maar ze hoopt dat ik er niet van zal schrikken. Ik zeg dat ik wel wat bijzondere mensen gewend ben en vraag wat er dan bijzonder aan hem is, maar ze kan het niet goed uitleggen, het is niet alleen hoe hij eruitziet, alsof hij uit een andere eeuw komt, maar ook zijn manier van praten en doen. Ze kan zich helemaal niet voorstellen dat hij een zoon van haar is, maar misschien lijkt hij vooral op haar overleden man?

Voor de deur blijft ze even staan luisteren en zegt zacht dat hij vaak in zichzelf praat. Dan klopt ze op de deur en doet die kort daarna open. Walter, zegt ze zacht, dit is de

vrouw over wie ik het had. We geven elkaar een hand. Hij lijkt een vriendelijke professor, met een kale kruin en wat grijze krullende plukjes daaromheen, een klein brilletje op zijn neus, een verstrooide blik. De vrouw vraagt of het goed is als ze ons alleen laat en ik knik, Walter zegt niets, kijkt mij alleen aan alsof ik een interessant voorwerp van onderzoek ben. Als de deur weer dicht is, schuifel ik voorzichtig naar het bed waar Aartje ligt, terwijl Walter naar me blijft kijken. Dan kijkt hij op zijn horloge en zegt dat zijn moeder al eenenzestig uur en tweeënvijftig minuten overleden is en dat de kleur van haar gezicht veranderd is. Aartje lijkt in het bed nog kleiner dan buiten op het bankje, alsof ze zich al een eindje heeft teruggetrokken in de dood. Ik fluister dat ik hoop dat ze de Jacobsladder heeft gevonden en dan begint Walter ineens te huilen, eerst zachtjes snikkend, dan luider. Ik vraag of het wel gaat, maar hij blijft alleen maar snikken en ik weet niet of het vanwege de Jacobsladder is. Hoe hij daar zo schokschouderend naast het bed staat, lijkt hij in niets op Aartje, behalve in hun eenzaamheid, eilandjes tussen de mensen. Ik zeg dat Aartje een lieve vrouw was, ik zeg met opzet niet dat ik dat vind, maar dat ze het ook echt was, alsof ik hem alleen met die stelligheid zou kunnen overtuigen. Hij snuit zijn neus in een grote zakdoek die hij uit zijn broekzak trekt en zegt dan dat hij daar niet zoveel van weet, van wat lief is of niet, dat hij meer van de getallen is en dat zijn moeder daar niet zo goed raad mee wist, omdat zij juist niet zo goed in getallen was, maar zijn vader wel, zijn vader was een wiskundige aan de u ni ver si teit, hij

spreekt het in kleine stukken uit, maar hij leeft allang niet meer. Ik vraag of hij nog zussen of broers heeft en hij schudt zijn hoofd. Zijn wollen jasje valt wat ruim over zijn smalle schouders en de knoopjes op zijn overhemd staan strak op zijn buik. Ik haal het mutsje uit mijn zak en leg het aan het voeteneinde op haar bed. Hij vraagt waarom ik daar een muts leg, dat een muts meer iets voor een hoofd is dan voor voeten. Ik schiet bijna in de lach en zeg dat het haar niet zal passen, omdat het voor een kind is en hij vraagt voor welk kind. Ik weet het niet, Walter, ik weet niet voor welk kind, maar je moeder vroeg me een mutsje te breien voor een kind, ik weet niet of ze zelf aan een specifiek kind dacht, toen ze het vroeg. Zijn mond valt een beetje open als hij zegt dat ze maar één kind heeft en dat hij dat is, maar dat zijn moeder dan beter zijn maat had kunnen doorgeven, negenenvijftig centimeter is de omtrek van zijn hoofd, en hij kan eigenlijk met het blote oog al zien dat het mutsje die omvang niet heeft. Ik knik en zeg dat ik het voor een klein kind heb gebreid, en dat ik wel zeker weet dat het hem niet zal passen, maar dat ik het graag aan Aartje wil geven, omdat ik het speciaal voor haar heb gebreid. Het is even stil en dan zegt hij dat hij het niet begrijpt, dat ik de muts toch voor een kind heb gebreid en niet voor Aartje en waarom ik het dan toch aan Aartje wil geven, en ik weet toch wel dat zij niet slaapt, maar dood is? Dan vraagt hij hoeveel steken de muts heeft, pakt hem op en brengt hem dicht naar zijn ogen. Het zijn er heel erg veel, zo te zien, zegt hij. Ik vraag of hij weleens heeft gezien dat er bloemen op een graf wor-

den gelegd, of ook weleens iets anders, een knuffel of ander voorwerp. Natuurlijk heeft hij dat vaker gezien, hij is niet gek, ook al denken mensen dat weleens. Ik zeg dat het mutsje misschien zoiets is, dat ik het graag bij haar neer wil leggen, omdat ze, toen ze nog leefde, steeds naast me kwam zitten als ik aan het breien was. O zo, zegt hij, terwijl hij nadenkt, een ri tu eel. Ja, precies, zoiets, zou hij dat goed vinden? Ik kijk hem aan en hij kijkt van me weg, zegt dat hij dat wel goed vindt, maar dat zijn moeder niet met dit bed begraven zal worden en dat ik het mutsje dan misschien beter weer kan meenemen en later op haar graf kan neerleggen. Hij geeft het me aan en ik slik. Hij zegt dat het niet erg is als ik ga huilen, dat hij zelf ook steeds moet huilen als hij bij zijn moeder staat en zo staan we samen naast het bed van Aartje te huilen, tot hij vraagt of ik misschien ook weet waarom zijn moeder mij gevraagd heeft een mutsje te breien voor een kind. Ik schud mijn hoofd en zeg dat ze soms in het verleden leek te zijn en dat ze misschien weer even in de tijd was beland dat haar kind nog klein was, omdat er in die tijd nog veel gebreid werd en dat ze toen ineens aan een kindermutsje moest denken? Hij haalt zijn schouders op, draait zich naar me toe en zegt dat ik op dezelfde manier als zijn moeder praat, een beetje onbegrijpelijk, want hoe kan zijn moeder nu in het verleden zijn geweest, als ze naast me op het bankje zat? Zijn moeder zei ook altijd zulke dingen, net als die Jacobsladder, die kwam uit de Bijbel, maar zijn vader heette ook Jacob, en die werd ook een beetje gek van zijn moeder als ze zulke vreemde verhalen had. Het

gaat nergens over, zei zijn vader dan, zijn vrouw was kierewiet. Maar je moeder was niet kierewiet, zeg ik, ze was een lieve, gevoelige vrouw, ze dacht over alles na en was misschien niet zo goed met getallen, maar wel met verhalen. Hij begint weer te snikken en snuiven en knikt. Goed met verhalen ja en hem troosten, want dat kon ze ook goed, dan zei ze dat alles goed zou komen, maar nu weet hij niet of het goed zal komen, want ze is er niet meer en zij was de enige die hem goed kende. Ik denk ook dat het goed zal komen, Walter, zeg ik, want moeders die sterven, blijven ook nog altijd een beetje in hun kinderen. Hij haalt zijn neus op en schudt zijn hoofd, zegt dat ik net zo kierewiet ben als zijn moeder was, want zijn moeder is niet in hem, ze ligt daar in bed, dat zie ik toch ook wel, en zelfs niet meer daar in dat bed. Ja precies, probeer ik toch nog, dat wat niet meer daar in het bed is, is misschien een beetje in hem nu? Waar dan, vraagt hij en hij schudt zijn hoofd. Hij weet nog dat ze zei dat het goed zal komen, zeg ik, dus hij kan haar stem nog horen? Hij schudt zijn hoofd en zegt dat hij dat ook al wist toen ze nog leefde, dat hij het zelf is die dat weet en dat dat niet zijn moeder is in zijn hoofd. Dan doe ik een kleine stap naar Aartje en zeg dat zijn moeder wel een beetje in mij zit, omdat ik de hele tijd aan haar moet denken, ook als ik haar niet zie en als ik thuis ben, dat ik dan weer hoor hoe ze tegen me aan het praten was als ik buiten aan het breien was, en dat het dan toch een beetje lijkt of ze er nog is, en dat het hem misschien troost als hij weet dat zijn moeder nog wel een beetje in mij zit? Zijn mond valt weer open, hij knippert

een paar keer met zijn ogen en kijkt me onderzoekend aan. Hij denkt dat ik gelijk heb, zegt hij, zijn moeder zit een beetje in mij, zoals ik praat, denk ik dat dode mensen iemand uitkiezen om in te gaan zitten? Ik haal mijn schouders op en zeg dat ik eerder denk dat het een kwestie is van iemand binnenlaten. Dan is hij ineens ontroostbaar aan het snikken en zegt dat hij nooit iemand heeft binnengelaten en dat hij zijn moeder daarmee verdriet heeft gedaan, omdat hij niemand binnenliet, ook zijn moeder niet. Ik vraag waarom hij dat denkt en hij zegt dat ze dat zelf heeft gezegd, vaker zelfs, dat hij steeds de deur dicht deed voor haar, en hij deed altijd voor haar open, maar hij wist nooit over welke deur ze het had, want hij zag geen deur, maar nu begin ik ook al over binnenlaten, en daar wordt hij verdrietig van, omdat hij niet weet hoe hij haar moet binnenlaten, al helemaal niet, nu ze dood is.
Ik pak zijn hand, maar hij trekt hem terug, zegt dat hij er niet van houdt als iemand hem aanraakt. Ik verontschuldig me en vraag of hij zich dingen van zijn moeder herinnert en hij knikt, blijft knikken, ik vraag waar die herinneringen zitten en hij wijst naar zijn hoofd. Dan is ze dus al binnen, zeg ik, in zijn hoofd, en als hij bang is dat het niet meer goed gaat komen, dan kan hij aan zijn moeder denken die tegen hem zei dat het weer goed zou komen en dan hoort hij haar weer een beetje. Hij knikt en gaat dicht naast het bed staan en blijft daar knikken. Er blijven ook tranen over zijn wangen rollen.

XXVII

Twee weken lang ging je iedere dag op tijd naar school, terwijl het de dagen ervoor onmogelijk had geleken. Ik begreep niet waar je het vandaan haalde, alsof je je probleemloos kon aanpassen aan de situatie, terwijl er geen enkele geruststelling van uitging, want je liet alleen maar zien dat het er niets toe deed als je wel naar school ging, dat het wegglijden van een andere orde was, waar de school geen enkele invloed op had. De oude breuk in je ogen verkleurde tot een diep donker waar ik bang van werd. Ik vroeg me af of Ben het ook zag, maar we spraken er niet over, woorden konden de schepping op gang brengen, ook de schepping van een ondergang, maar de stilte deed dat ook, sluipenderwijs.
In mijn kast had ik wol verzameld in een kleur die ik zelf niet kon peilen, maar die me ontroerde vanaf het eerste moment dat ik deze in mijn hand had, eerst een paar strengen, maar steeds ging ik terug naar de winkel, omdat ik er iets groters van wilde maken en ik niet goed kon inschatten hoeveel ik nodig had. Een tenger meisje van zeventien liep door de kamer op blote voeten. Ze draaide om mij heen zonder dat ik haar goed kon zien. Ik was de hele ochtend al aan het huilen en besloot te beginnen, zonder dat ik wist waar ik uit zou komen. Ik zette steken op, telde steeds opnieuw, tot het getallen waren waarvan ik rustig werd. Het garen leek van een afstand één kleur, maar van dichtbij kreeg je er geen vat op, net als huid, haar, water,

wolken. Het huilen stopte, maar ik kreeg het steeds warmer, tot ik me ziek en koortsig voelde. De draad plakte aan mijn vingers, maar ik breide door en zag haar smalle polsen en enkels, haar taille, schouders en hals.
Als jij thuiskwam, lag alles alweer terug in de kast, maar de angst bleef, want niets was nog veilig in huis. Ik bleef alles opruimen, liep jullie sporen na, de schoenen van Ben, jouw t-shirts, de etensresten op de tafel, de boter, de messen, de koffie, de thee. Het was of ik jullie achtervolgde, maar jullie mij steeds te snel af waren. Ik kon jullie niet meer vinden, jij was naar school, Ben naar het werk en ik moest net iets later beginnen. In de leerlingen zag ik jou, stukjes van jou, je ogen, je haar, de donkere blik. Ik koos teksten uit, las ze voor of liet ze voorlezen, liet erover schrijven en bedacht hoe alles bij elkaar een boek was vol gedachten.
In de stille uren thuis bleef ik koortsachtig breien, soms op het bed, omdat ik bang was dat ieder moment een van jullie zou thuiskomen. Als ik door het raam beweging in de tuin zag, was er verschil tussen het wiegen van takken, bladeren van struiken en bomen in de wind en regen, een beweging met een begin en een eind rondom een midden, en die van jullie, zonder midden, naderend, onvoorspelbaar. Ik was schrikachtig, Ben leek zwaar en vermoeid, jij onaantastbaar en het meisje haast doorschijnend. We draaiden om elkaar heen en soms twijfelde ik eraan of ik de enige was die het meisje zag, omdat ik haar had bedacht, of dat het mogelijk was dat verbeelding op den duur uit een brein kon lekken, zodat ook jullie haar ook zomaar

tegen het lijf konden lopen. Je kon mij aankijken en dan wilde ik het liefst mijn armen om je heen slaan, om je tegen te houden, maar ik dacht dat ik alleen maar van je kon houden door je los te laten, omdat je anders zou stikken. Met iedere steek, iedere naald, iedere regel breide ik mezelf verder weg van jou, jouw lichaam dat op de stoelen zat, op de bank, in het bed op je kamer sliep, de handen die brood pakten, de deurklink als je wegging. Soms was ik bang dat je alsnog naar de toren zou gaan en dat je daar bovenaan de trap voor het gapende gat zou staan, dat ik jouw levensloop op gang bracht met mijn angsten, mijn verbeelding.
In de nacht vrijden Ben en ik in stilte als wiegende takken rond een rustpunt, terwijl jij in de kamer ernaast was, soms hoorde ik iets vallen of verschuiven en huilde ik zonder tranen om alles wat verloren was of er nooit was geweest.

Het werd een pak, een smal lijfje met lange, uitwaaierende mouwen, met daaronder smalle lange uitwaaierende broekspijpen, ik breide het weefsel om haar smalle lichaam, terwijl ik zocht naar haar ogen. Steeds opnieuw gaf ik over en voelde me ziek, doodziek van angst, omdat ik jouw donkere blik zag, hoe je je afwendde van mij. Ben werd steeds zwijgzamer, maar misschien was ik het vooral zelf die zo angstvallig alle woorden meed. We zaten tegenover elkaar te eten. Jij had muziek in je oren en we kauwden langzaam tot ons bord leeg was.

Het was dezelfde agent die bij ons thuis was geweest toen we je kwijt waren, die nu voor de deur stond, en terwijl ik naar haar keek, begreep ik dat er iets mis was en ik zag mezelf staan als een vrouw die het maar niet lukte om de gestalte van een moeder aan te nemen, en ik wist niet of het kwam doordat er nooit een kind in mij was gegroeid, of doordat jij uit mijn leven aan het glijden was en ik al die tijd wel een moeder was geweest omdat jij zo lang geleden je kleine armen om mijn hals had geslagen en mij in je hart had gesloten, maar dat deze vorm van moederschap beperkt houdbaar was, afhankelijk van jou, jouw kloppende hart, en dat nu misschien alles weg was, als deze agent kwam vertellen dat, dat. Ik wilde iets zeggen om te voorkomen dat zíj iets zou zeggen en met haar woorden iets zou scheppen wat ik niet onder ogen wilde zien, maar ze pakte zachtjes mijn hand en zei kom, terwijl ze me mee naar binnen leidde, naar de bank, waar we samen, naast elkaar op gingen zitten. Ze zei dat je leefde, maar dat het breekbaar was, omdat je een verzameling pillen van je vrienden had ingenomen en ze niet precies wisten hoeveel en welke allemaal. Je was buiten bewustzijn, maar we moesten zo snel mogelijk naar het ziekenhuis om bij je te zijn als je wakker zou worden. Ik kon niet meer praten, ik deed mijn mond open en dicht als een vis en ze vroeg of ze Ben kon bereiken en ik pakte mijn telefoon, zocht zijn nummer, belde hem, hoorde onrust in zijn stem, mijn mond ging open en dicht, er kwam geen geluid, en de agent knikte naar mij, pakte de telefoon uit mijn hand

en vertelde aan Ben wat er gebeurd was en dat ik even niet kon praten, waarschijnlijk in shock was.

Je lag in een bed aan allemaal slangen en naast het bed stond een stoel waarop Yann zat, die ik toen nog niet kende. Ik dacht in de zwarte kleding een smalle jongen te zien met een ernstige blik. De agent zei dat het een van je vrienden was van wie je de pillen had ingenomen. We gaven elkaar een hand, zeiden niets. Een zuster schoof twee stoelen bij, maar Yann was plotseling verdwenen. Ben vroeg hoe het kon dat jij de pillen had genomen, of die dan ergens hadden rondgeslingerd. Niet rondgeslingerd, zei de agent, maar ook niet achter slot en grendel. Je had het slim aangepakt, bij iedereen een paar, zodat het niet was opgevallen. Yann had jou gevonden en had meteen de pillen gezocht en kwam er een paar tekort. Daarna hadden de anderen gekeken en ook zij bleken pillen te missen. Het ging zeer waarschijnlijk om een combinatie van antipsychotica, antidepressiva en kalmeringsmiddelen. In het ziekenhuis hadden ze je iets gegeven waarmee de gifstoffen gebonden werden. Je lag daar maar en wij stonden daar maar, Ben pakte mijn hand en ik kon nog steeds niets uitbrengen.
De hele nacht bleven we bij je, samen, omdat geen van ons je alleen wilde laten. Achter je gesloten oogleden zagen we soms je ogen bewegen en dan werd je ademhaling onrustig. We hielden je hand vast en streken langs je hoofd, kusten je wangen. Ben fluisterde lieve woorden in je oor en ik had het gevoel dat ik van een stug materiaal

gemaakt was, niet in staat om mee te buigen met wat nodig was. Er kwam een vrouw met ons praten en ik hoorde Ben zeggen dat ik nog niets had gezegd vanaf het moment dat de agent voor onze deur had gestaan. Ze knikte me vriendelijk toe en zei dat ik in shock was en dat zoiets tijd nodig had, dat ze wat eten voor ons zou regelen en twee bedden, zodat we konden proberen wat te slapen.

Na twee dagen en twee nachten was Ben vertrokken naar huis om wat spullen te halen. Ik kwam terug van de wc en zag een jongen naast je bed zitten in een wijde, kleurige jurk. Hij had licht in zijn ogen en ineens dacht ik dat hij voor jou de ware zou kunnen zijn, ook al wist ik niet of je nog wakker zou worden, maar hoe hij naar jou keek en naar ons, was het alsof hij al bij ons hoorde. Ik hoorde mezelf tegen hem praten, mijn stem klonk vreemd en ik zei dat ik schor was, omdat ik al twee dagen niets had kunnen zeggen, maar nu ineens wel, kennelijk, dat ik niet wist waardoor het kwam, dat mijn stem het ineens weer deed, maar dat hij nog wel een beetje vreemd klonk en hij zei dat hij het eigenlijk wel een mooie gedachte vond dat een moeder haar stem kwijtraakte als haar kind er zo bij lag als jij en hij knikte naar jou en ik voelde tranen over mijn wangen lopen, ik vroeg naar zijn naam en hij zei Yann en ik vroeg of hij dan dezelfde was die er ook in het begin was geweest, want de agent had het over Yann gehad en hij knikte en ik zei dat ik zo blij was dat hij er weer was, dat jij zo alleen voelde en ik zo ver weg en hij zei dat hij zich schuldig voelde dat jij zijn pillen had ingenomen,

maar ik schudde mijn hoofd en zei dat hij daar niets aan kon doen, dat jij zelf deze uitweg had gekozen, maar dat het ook een andere had kunnen zijn, dat we dat nooit wisten en dat het er allemaal niet beter op werd als we elkaar verwijten zouden maken of ons schuldig zouden voelen. We keken elkaar een poosje stil aan en toen zei ik dat ik me ook schuldig voelde, omdat ik je niets had gevraagd en je in de steek had gelaten met je verdriet, je angst of je eenzaamheid, dat ik niet eens wist waarom je eruit wilde stappen, omdat ik het simpelweg niet gevraagd had. Hij zei dat jullie in het huis allemaal nogal wankel waren, dat jij de enige was die nog een beetje stabiel had geleken, nog thuis woonde, de rest woonde antikraak en zat onder de medicijnen. Ben kwam binnen en ik vertelde wat Yann me had verteld en pas toen ik tranen over Bens wangen zag lopen, begreep ik dat het was omdat hij mijn stem weer hoorde. Hij nam mij in zijn armen en kuste mij op mijn voorhoofd. En terwijl ik dwars door elkaar over Yann en tegen Yann sprak, deed jij ineens je ogen open en vroeg waarom ik het de hele tijd over *hij* had, terwijl Yann misschien niet helemaal voor de volle honderd procent, maar dan toch wel vooral een *zij* was. Ik voelde hoe ik vuurrood werd, terwijl het er niets meer toe deed, omdat jij wakker was en iets had gezegd. We keken alle drie naar jou en Ben drukte op het alarm en schrok er zelf van, omdat het nu misschien juist niet nodig was, dat het eerder een omgekeerd alarm was, maar evengoed kwam er een arts met twee zusters aanrennen en we lachten en huilden tegelijk, terwijl jij met een ernstige blik voor je uitkeek.

XXVIII

Als Ben thuiskomt, wil ik hem vertellen over Aartjes zoon, omdat zijn eenzaamheid me zwaar valt, maar Ben stuift door naar boven, zichtbaar uit zijn doen, hij moet Eilah bellen, of misschien wel naar haar toe, want dit, dit trekt hij echt niet. Ik loop achter hem aan naar boven en zie hoe hij zijn vuisten balt in de kleine kamer. Ik weet niet waarom hij daar gaat staan, wil hij daar bellen? Hij schudt zijn hoofd en duwt de punt van het schilderij omhoog, alsof dat zin heeft. Hij pakt zijn telefoon uit zijn broekzak en als ik vraag wat er aan de hand is, wuift hij mij weg en zegt, even niet nu, nu even niet. Ik ga weer naar beneden, begin vast met koken. Straks zal hij vast tot bedaren komen. Het is niets voor hem om zo zijn geduld te verliezen.

Even later hoor ik de deur dichtklappen en zie ik door het raam hoe hij met grote stappen wegloopt richting de parkeerplaats. Ondertussen typt hij iets op zijn telefoon. Ik hoor die van mij piepen en kijk wat er binnenkomt. Hij gaat nu eerst naar Eilah, schrijft hij, het kan wel een poos duren, ik moet maar vast gaan eten, hij eet wel later. Het is voor het eerst dat ik iets merk van boosheid tussen Ben en Eilah. Ik heb me er altijd over verbaasd hoe rustig zij zich tot elkaar verhouden, terwijl ze toch samen een kind hebben, en zelfs in de periode dat er zoveel zorgen waren om jou was er niets te merken van enige frustratie of boosheid tussen hen. Ik kan niet bedenken wat het nu zou kun-

nen zijn, want we hebben al een poos niets van Eilah en Karen gehoord. Ze leiden hun eigen leven. Jij gaat misschien vaker bij hen langs, maar je vertelt er niets over en wij zien hen zelden. Wat ik nooit heb begrepen, is dat Eilah zich niet bemoeide met de zorg om jou. Ze had Ben alle verantwoordelijkheid gegeven en liet nooit merken dat ze het ergens niet mee eens was. Ik had genoeg verhalen gehoord van manipulatieve moeders die op slinkse wijze overal hun invloed lieten gelden om op mijn hoede te zijn, maar er was nooit aanleiding geweest om Eilah te wantrouwen. Als we haar zagen bij concerten was ze altijd hartelijk en liefdevol naar jou, naar Ben en zelfs naar mij, alsof ze blij was met mijn komst. Ik had er wel voorzichtig naar gevraagd en Ben had gezegd dat Eilah niet voor kinderen kon zorgen vanwege psychische problemen, dat ze daar vrede mee had en dat ze nooit iemand was geweest die ruzie zou maken, ze vermeed juist alle conflicten, en hij was vanaf het begin graag vader geweest en vond het prima zo. Voor een kind waren rust en een goede verstandhouding tussen ouders alleen maar goed. Wat er nu aan de hand is, kan onmogelijk met jou te maken hebben, of Eilah moet zich hebben uitgesproken over de komst van jullie kind, maar waarom zou ze zich nu je volwassen bent, ineens wel met jou bemoeien?
De groente is aangebrand, het bovenste deel probeer ik te redden door het voorzichtig uit de pan op een bord te scheppen. De aangekoekte pan zet ik onder de kraan. De rijst giet ik af en laat ik staan. Ik boen de aangekoekte pan schoon, giet er wat olie in en laat de groente van het bord

er weer in glijden. Het vuur zet ik op zacht en ik doe de deksel erop. Ik heb helemaal geen honger.

Walter is nu wees, een grote, verdrietige wees. Misschien is zijn hulpeloosheid in mijn eigen gemoed geslopen toen ik naast hem stond, maar eigenlijk weet ik helemaal niet of hij hulpeloos is. Hij kan zich misschien prima alleen redden, maar mijn voorstelling van zijn leven is somber en eenzaam. Ik had nog zoveel aan Aartje willen vragen, want ik kende haar nauwelijks, terwijl ze me toch zo vertrouwd voorkwam. Ze was weliswaar de weg door haar gedachten voortdurend kwijt, maar ze leek daar niet per se last van te hebben, dwaalde door een landschap van herinneringen en toevallige ontmoetingen in en rond het gasthuis en ik wandelde graag met haar mee, was nieuwsgierig naar haar herinneringen, juist omdat ze hier als klein meisje in het huis en op het plein had gespeeld. Nu zie ik haar rond huppelen, misschien met vlechtjes, in een gebreid jurkje, maar niets is zeker, want wat ik mij voorstel, is een spontane schepping in mijn hoofd die in niets hoeft te lijken op hoe zij hier ooit rondliep. Ik kan het bijna niet verdragen, dat verglijden van de tijd, zonder dat ik haar bij kan houden, ik zou erin weg willen zakken, dat ik mij niet los beweeg van alles om mij heen, maar dat ik ermee samenval en mij niet zo alleen voel. Zelfs toen ik naast Walter stond, voelde ik geen verbinding, met grote ogen keek ik naar zijn verdriet en voelde een zware steen op mijn borst. Was het pakken van zijn hand voor mij een poging tot samenzijn, had ik die aanraking daarvoor no-

dig, of kwam dat alleen doordat onze hoofden op zo'n andere manier dachten, dat ik alleen nog vertrouwde op mijn lichaam?
Ik draai het vuur uit onder de groente, schep alles even om, doe de deksel erop en ga naar buiten.

DE WOL LOSLAAT

I

Het is stiller dan stil op het plein, er is zelfs geen zuchtje wind. Alles houdt zijn adem in en ik probeer er juist dwars doorheen te ademen, mijn hand op mijn buik. Ik ben de enige levende hier, zo lijkt het, maar dat is niet waar, want de bomen leven ook, al staan ze doodstil tussen de stenen, en achter de ramen zijn mensen in beweging, ook al laten ze zich niet zien. Ik zet de steken op voor een nieuw probeersel, dat kan ik met mijn ogen dicht. Ik stel me Aartje voor, naast me op het bankje. Wat ben je aan het maken, vraagt ze, en ik twijfel of ik wil antwoorden op mijn eigen hersenspinsel, te treurig voor woorden, de eenzaamheid ten top, die dialoog in mezelf, nu zelfs Ben is weggegaan en Lev zich met Yann heeft teruggetrokken in zijn eigen huis, zijn eigen leven. Ik weet niet wat ik aan het maken ben, Aartje, daarom noem ik het een probeersel, het kan iets worden, maar het kan ook een probeersel blijven. Het mutsje heb ik achtergelaten bij jouw lichaam, Aartje, ik heb gevraagd of Walter het alsjeblieft ergens bij jouw graf wilde leggen en ik denk dat hij het heeft aangenomen, omdat ik zo aan het huilen was, want ik zag dat hij zich geen raad wist met mij, die vreemde vrouw die zo aan het huilen was om zijn moeder, met een mutsje in haar hand voor een kind dat nergens te bekennen was. Hij pakte het van mij aan en zei dat hij het bij het graf zou leggen, bij de bloemen die hij zelf van plan was om er neer te leggen,

dat het goed zou komen. Ik wilde niet vragen waar je graf zou zijn, want wat had ik er te zoeken, je bent zo kort in mijn leven geweest, hier op het plein, nu ik zo op een zijspoor in mijn leven ben beland, los van de school en mijn leerlingen, los van Ben en Lev en Yann die zo rakelings langs mijn leven scheren zonder dat ik me verbonden voel. Misschien dat ik daarom zo graag langs jouw herinneringen wilde dwalen, in een vreemd universum, op zoek naar alles wat ik zelf ben kwijtgeraakt of nooit gevonden heb. Ik brei de steken om de draad te vinden, de draad die ik al die tijd al door mijn vingers voel glijden.

II

Het is Yann geweest die Lev uit het donker heeft getrokken. Al die tijd dat hij zich bij de jongeren in het kraakpand had gevoegd, had ze bij hem willen zijn, maar was ze bang geweest om zich op te dringen, omdat hij zo in zichzelf verzonken leek. Ze had gedacht dat hij voorlopig even genoeg aan zichzelf had en ze had besloten hem van een afstand nabij te blijven. Hij had haar verteld dat hij weer wat vaker naar huis moest en naar school om de rust voor ons te bewaren, want iedereen schoot door hem in paniek en dat was niet wat hij wilde, die paniek. Hij wilde juist rust en hij had wel een idee dat hij die hier kon vinden, maar hij zocht nog een manier om heel onopvallend in die rust te glijden. Ze had naar hem gekeken en naar hem geluisterd, en had een onrust gevoeld in zichzelf, had zich afgevraagd waar die vandaan kwam. Ze wilde die koste wat het kost voor hem verbergen, want hij zocht rust en ze was de laatste die de rust voor hem wilde verstoren, maar ze was voortdurend op haar hoede, streek als een vogel neer in zijn kamer, vloog langzaam weer op als ze hem veilig wist.

En op die ochtend lag hij doodstil op de grond. Ze begreep niet waarom hij niet in zijn bed lag. Het zag er niet naar uit dat hij was gevallen, zo rustig en stil lag hij daar. Ze wilde even naast hem gaan liggen, deel uitmaken van zijn rust, maar ze lag op iets hards, schoot overeind en herkende de pillen. Ze had zijn pols gevoeld, probeerde hem

wakker te maken, maar dat lukte niet. Ik denk dat ze een engel is, zoals ze hem heeft gered, niet alleen omdat ze op tijd was en alle hulp in gang heeft gezet, maar daarna, het licht in haar ogen en haar stille nabijheid bij hem, iedere dag heeft ze uren naast hem gezeten in het ziekenhuis en later bij ons thuis. Ze wuifde ons weg, zei dat we gerust konden gaan, dat zij bij hem zou blijven en het ons zou laten weten als er hulp nodig was. Ik vroeg me af hoe ze zo onopvallend nabij kon zijn, nooit in de weg zat, alsof ze het deel van Lev was dat wilde leven, ja, zo zag ik haar, als het deel van hem dat licht was, en dat licht wilde behoeden. Ze gingen samen naar buiten, naar het water, naar het bos en na een maand zei ze dat hij zijn school af kon maken, dat hij daarna bij de kleine drukkerij kon werken, dat hij daarvoor zijn diploma niet nodig had, maar dat het fijn was als hij dat toch zou hebben, je wist maar nooit, en ik weet niet hoe ze het deed, maar ze trok hem zachtjes mee in een veilig ritme, ze haalde steeds meer spullen uit het kraakpand naar huis en ze was ook zelf weer thuis gaan wonen, bij haar ouders, om te laten zien dat zoiets mogelijk was, ook al voelde je je niet helemaal goed. Ze hadden zich in laten schrijven op de wachtlijst van de woningbouw, samen, omdat het volkomen duidelijk was dat ze elkaar niet meer zouden loslaten. Ik werd er gelukkig van hen zo samen te zien, zo stil, zo eenvoudig, zonder dat alles gestroomlijnd liep, want niet alles lukte, hij haalde niet al zijn tentamens, omdat hij zich slecht kon concentreren en hij zakte voor zijn examen, maar de tijd

verstreek, de maanden vergleden en hij deed een nieuwe poging en die slaagde.

III

Je zegt dat Ben naast me staat, dat ik mijn probeersel even moet laten liggen en met hem mee moet gaan naar huis. Ik zoek naar je glimlach, de rimpels in je fijne gezicht, maar ik hoor alleen je stem, die van mezelf is. Ben vraagt of ik al gegeten heb, maar ik schud mijn hoofd, het eten staat nog klaar, het zal wel koud geworden zijn, maar ik heb geen honger vandaag. Hij zegt dat ik wel moet blijven eten, dat ik me slecht ga voelen als ik te lang niet eet, dat hij ook geen honger heeft, maar dat we samen moeten eten. Ik pak mijn werk op en loop achter hem aan. Ik laat je achter of ik neem je mee, ik weet het niet.
Hij schept voor mij op, een klein beetje, zodat ik niet de moed verlies, het is lief van hem. Ik wil vragen wat er was, maar ik zie dat hij zich achter de wolken verschuilt en tijd nodig heeft. Daarom vraag ik of hij gelukkig is, hier in het huis, of dit ook voor hem de goede plek is. Hij is verbaasd en knikt terwijl hij kauwt, natuurlijk is hij hier gelukkig, niet vanwege het huis, maar omdat hij bij mij is, het maakt niet uit in welke ruimte dat is. Hij vraagt hoe dat dan bij mij zit, of ik meer gelukkig word van de ruimte dan van hem en daar moet ik even over nadenken. Of ben je helemaal niet gelukkig, vraagt hij, en dan moet ik huilen. Hij legt zijn mes en vork neer, slikt zijn hap door, en pakt mijn handen, waarin ik mijn mes en vork nog vasthoud. Kom, zegt hij, hij trekt het bestek uit mijn vingers, trekt mij achter de tafel vandaan en slaat zijn armen om

mij heen, ik ruik een mengsel van wol en zijn huid en ik weet zeker dat deze geur mij vertrouwd is, dat ik er thuis ben, in zijn armen, maar ik weet niet of dat geluk is, omdat alles zwaar is in mijn hoofd, ook als hij mij aanraakt. Kom, zegt hij nog eens, en hij trekt me mee naar boven, achter zich aan naar onze kamer, het bed, en we vrijen en ik denk dat het voor hem een manier van zeggen is, die ik wel kan verstaan, maar niet helemaal, en als hij daarna weer naar beneden gaat, blijf ik boven, ga naar de kleine kamer, zit op het bed en kijk naar het scheve schilderij. Jij zat in die stoel, Aartje, weet je nog, gewoon hier in mijn huis, in deze kamer zat jij in de stoel, ik kan het me bijna niet meer voorstellen, dat het mogelijk was. Walter was er nog niet, Walter is er nooit geweest als ik samen met jou langs je herinneringen liep of hier in de straat, op het plein, bij de school, bij de kerk, tussen de bomen. Waar had je Walter al die tijd gelaten, of droeg je hem mee, zonder dat ik hem zag? Ik word er misselijk van dat ik je steeds verder aan het invullen ben, omdat je er niet meer bent om mijn verbeelding in te dammen, je neemt me niet meer mee op die onvoorspelbare weg van raadsels waar ik voor kwam te staan. Ik wil stoppen met denken over jou, zonder je te verliezen, juist om je niet te verliezen in de stroom van mijn eigen gedachten waarin ik jou alleen nog maar kan laten verdrinken. Ik probeer me vast te houden aan die paar momenten dat je naast me zat, hier tegenover mij in de stoel. Het spijt me dat ik hier niet langer met jou heb gezeten, zonder de angst dat je ook weer naar beneden moest, die ellendige trap af, waarover jij je

helemaal geen zorgen maakte, omdat je de trap allang weer was vergeten toen je daar in de stoel zat. Ik wil verder breien aan het probeersel, hier in de stilte, met uitzicht op het scheve schilderij, maar het ligt nog beneden, op de tafel, denk ik, maar daar is Ben, tot wie ik mij dan moet verhouden, en ik wil hier blijven, op deze plek, alleen, en ik mis de draad tussen mijn vingers, de schepping van een breisel in mijn handen, op mijn schoot.

IV

Het is zo stil in huis dat ik me afvraag of Ben nog wel beneden is. Ik heb niets meer gehoord, sinds ik hierboven zit, geen deur of wat, terwijl hij altijd zo duidelijk aanwezig is, zo anders dan de stille aanwezigheid van Lev. Als ik naar beneden ga, vind ik het huis leeg. Zijn telefoon ligt nog op de tafel. Misschien is hij terug naar Eilah, of is hij gaan lopen.

Het is nog licht en met mijn breiwerk ga ik weer naar buiten, het laatste beetje avondzon opvangen. Bij de kerk zie ik de familie van wie ik nu alweer de naam ben vergeten, niet de hele familie, maar de moeder en twee van de kinderen. Een van de kinderen kijkt mijn kant op en ik zwaai even, ze zwaait terug. Als ik eenmaal op het plein zit, zijn ze weer verdwenen, naar binnen, of naar de andere kant van de kerk. Op dit tijdstip hoef ik niet te vrezen voor de gevechtsvliegtuigen. Overdag word ik er steeds door overvallen. Ik heb nog geen patroon ontdekt, maar misschien is dat er helemaal niet, is het juist de bedoeling dat er geen patroon is, maar in de avond blijft het stil, dat is zeker. Ik hoor wel vogels nu en ook de bladeren. Ik ben begonnen met de kleur *sea ivory*, het grijs van rotsen aan de kust. Op het eerste gezicht lijkt het een sombere kleur, maar ook hierin zie je schakeringen, en de associatie met een rots voelt hier goed. Hier op het plein is alles van

steen, de school, de tegels van het plein en ook het monument. Toch ervaar je hier de aanwezigheid van de bomen bij de kerk. Je hoort de bladeren en de vogels, ook al is hier op de plek waar ik zit, alles van steen.

Het verdriet dat in of achter het monument schuilt, is immens, een rots waar je als buitenstaander geen vat op kunt krijgen, een abstracte tragedie veroorzaakt door een abstract kwaad. Toch voelde ik mij vanaf het eerste moment dat ik hier was, betrokken, zonder te weten hoe dan. Nu ik hier zit, denk ik dat ik misschien wel vooral een ramptoerist ben, iemand die zich vergaapt aan de namen op de stenen, zonder zelf ooit in gevaar te zijn geweest. Ik vraag me af hoe ik me tot die ramptoerist in mezelf moet verhouden, moet ik haar terugroepen, zeggen dat ze wegblijft bij waar ze niet hoort? De *sea ivory* groeit tussen mijn vingers en het voelt vreemd dat de rots zo zacht is in mijn handen. Ik sluit mijn ogen om te voelen dat ik kan breien met mijn ogen dicht en dan kijk ik naar het monument met de namen. Welke sensatie zoekt de ramptoerist in mij hier op het plein? Is het de dood van al die kinderen, die nu oude mensen hadden kunnen zijn, of is het de angst dat ik in hun tijd aan de andere kant had gestaan, had gekeken hoe ze weggevoerd werden van mijn plein, de angst dat ik ze niet tegen had kunnen houden, omdat ik niet moedig genoeg zou zijn geweest, zoek ik vrede met die laffe angstige persoon in mezelf die werkelijk helemaal niets in te brengen heeft? Ineens zie ik Jonas tegenover mij, zijn licht gebogen houding en donkere blik. Ik vroeg hoe het

ging en hij zei dat het voelde alsof hij het volgende ogenblik een heel belangrijk optreden had, de spanning gierde door zijn lijf, maar het moment van het optreden kwam niet, en toch voelde hij permanent de zenuwen, iedere ochtend opnieuw, tot 's avonds laat. Ik had niets om hem te geven. Ik had willen zeggen dat hij het dan misschien wat rustiger aan moest doen, maar hij had net vakantie gehad, dus wat had hij dan nog aan rust, als die niet in staat was zijn zenuwen tot bedaren te brengen? Ik tastte mijn geheugen af naar ervaringen die hem zouden kunnen helpen, maar ik had niets, helemaal niets. Hij moet het gezien hebben in mijn ogen, want ik zag teleurstelling in de zijne, berusting misschien zelfs, dat hij niets aan me had, zoals hij aan niemand iets had op dat moment, terwijl hij toch de moeite had gedaan zijn eenzaamheid en machteloosheid te delen. Misschien is het de angst voor mijn totale onvermogen die mij hier brengt, bij de herinnering aan een van de grootste vormen van kwaad die ik niet eens zelf heb meegemaakt, de hoop, want als het me ooit lukt om mezelf hier in de ogen te kunnen zien, kan ik verder, maar hoe dan? Hoe ik ook de draad tussen mijn vingers laat glijden en die mij in verbinding houdt, mijn dierbaren glippen er ondertussen doorheen, niets heb ik om ze mee vast te houden.

Een klein meisje maakt zich los uit mijn verbeelding, ik zie haar over het plein rennen met het gebreide mutsje op. Het is veel te warm voor een muts, maar het staat je mooi en je lacht en draait rondjes. Ik kan niet zien wie je

vriendjes en vriendinnetjes zijn, want je rent alleen over het plein van de ene hoek naar de andere, ik hoor je lach en het stuiteren van een bal. Van *sea ivory* had ik een jasje kunnen breien tegen de kou die binnenkort zal komen, maar nu zijn nog de laatste dagen met zon en als we het licht vasthouden, kunnen we straks ook het donker verdragen. Je klimt naast me op de bank en leunt met je hoofd tegen mijn schouder. Ik voel weerstand als ik verder brei, een rots in de branding, de golven slaan tegen ons aan, terwijl we hier op het lege plein naast elkaar zitten. Ik heb je mij hier voorgesteld, in de stilte, omdat ik hoe dan ook wil leven, en niet de dood die mij steeds van alle kanten aangaapt. Als ik je handje wil grijpen, voel ik niets dan de wol tussen mijn vingers, en weg ben je weer, teruggetrokken in de stilte.

V

Vannacht heb ik Ben wel thuis horen komen, maar ik voer in het oppervlakkige water van mijn slaap, dat ik wel toe wilde geven aan mijn neiging om te vragen waar hij zo lang gebleven was, maar steeds weer werd teruggetrokken in die lome zware slaap. In de ochtend was hij al vertrokken voor ik wakker werd, en nu ligt de dag voor mij, een leegte waarvan ik geen idee heb hoe ik die moet vullen. Ik heb dit besproken met Menthe. Als de leegte te groot wordt, moet ik gaan lopen, een vaste route waar ik niet over na hoef te denken, dat ik vanzelf weer zal thuiskomen, zonder keuzes te hoeven maken. Daarna zal ik theezetten en een lichte maaltijd nemen. Vaste routines zullen mij de dag door helpen en een gezonde leefstijl zal me goed doen, genoeg bewegen, goed eten en drinken.
Als ik mijn schoenen wil aantrekken, hoor ik iemand bij de deur. Het is Eilah. In al die jaren is ze nooit zomaar bij me langs gekomen, alleen bij concerten zagen we elkaar. En nu staat ze daar en ik doe een stap naar achteren, houd de deur voor haar open, vraag of ze binnen wil komen. Als we in de keuken zijn, zet ik thee voor haar. Ze vraagt of Ben met mij heeft gepraat. Ik weet niet wat ze bedoelt, want waarom zouden Ben en ik niet praten, maar ik word licht in mijn hoofd, kan ieder moment wegwaaien. Met geen mogelijkheid kan ik gewicht in de schaal leggen. Eilah kan praten met Ben en Ben met Eilah, maar wat doe ik ertoe? Dat is geen helpende gedachte, hoor ik Menthe

zeggen, ik moet mezelf niet voortdurend uitschakelen. Daarom zeg ik dat Ben me niets heeft verteld, omdat hij gisteren weg was en ik bij zijn terugkomst al sliep. Ik vraag of er iets is wat ik moet weten. Ze knikt, maar maakt vooralsnog geen aanstalten om iets te vertellen. De een loopt weg om niet met mij te hoeven praten en de ander komt naar mij toe, maar weet niet hoe ze moet beginnen. Als het water bijna kookt, zie ik in de hoek bij de deur het kleine meisje, je hebt nog steeds het mutsje op en je draait rondjes, je ogen kan ik niet zien nu, want steeds als ik je blik wil vangen, draai je je om, en Eilah zegt dat Levs vader op sterven ligt, dat hij misschien nog een paar weken heeft, maar dat het ook ieder moment afgelopen kan zijn, en ik hoor wel wat ze zegt, maar ik begrijp het niet, en jij glijdt met je kleine vingers langs de deurpost en doet alsof je iets leest, ik zie hoe je praat, maar dan zonder geluid, je mond vormt letters, woorden en zinnen, alsof je hele verhalen houdt in jezelf, maar ik hoor niets, ja, ik hoor hoe Eilah zegt dat Lev het nu echt moet weten, dat het niet zo kan zijn dat zijn vader straks dood is, en dat Lev niet de kans heeft gehad hem als vader te zien, terwijl hij allang volwassen is. Je komt naast me staan, legt je handje in mijn schoot, ik blijf zo stil mogelijk zitten, uit angst dat je het weer weg zult trekken. Ik stamel *wat* en ik vraag wat ze toch allemaal vertelt, dat ik er niets van begrijp. Ze zegt dat Vincent Levs vader is, dat alleen zij en Ben dat weten, dat het een lang en pijnlijk verhaal is. Ik voel het gewicht van je hoofdje tegen mijn arm, ik weet dat het niet kan, dat ik moet stoppen me dingen in te beel-

den, stoppen met breien, dat het me nergens toe brengt, dat ik mijn leven moet oppakken. Er is geen kind, er is helemaal geen kind. Ik ga rechtop zitten en kijk haar aan, ik wil zeggen dat het nogal wat is, wat ze me nu vertelt, maar mijn mond gaat open en dicht, zonder geluid. Ze pakt het bolletje *sea ivory* op in haar ene hand, het breisel in haar andere en zegt kijk, hoe prachtig, deze wol. Er lopen tranen over haar wangen, als ze vraagt of ik haar wil vergeven, maar ik weet niet wat ik moet vergeven.
En dan begint het gonzen, rommelend in de verte, mijn spieren die zich aanspannen en zich willen verzetten tegen wat komen gaat, maar het geluid zwelt aan en Eilah kijkt me ontzet aan. We zitten tegenover elkaar, ineengedoken, met de handen voor onze oren tot de straaljagers voorbij zijn.

VI

Je bent verdwenen als ze vertelt hoe ze dacht dat ze gelukkig was met Ben, dat hij haar licht bracht, terwijl ze zoveel donkere dagen beleefde. Na verloop van tijd zakte ze steeds dieper weg in depressies en ook Ben kreeg haar er niet meer uit. Ze bedacht ze dat ze gelukkig kon worden van een kind, een kind van Ben en haar, maar er kwam geen kind, want Ben bleek onvruchtbaar. Na een van de concerten was ze gaan drinken met Vincent en had hem verleid, terwijl ze wist hoezeer hij niet alleen op haar, maar ook op Ben gesteld was, en zag de spijt in zijn ogen. Ze werd zwanger en wist niet hoe ze dit Ben kon vertellen. Ergens in die tijd kreeg ze een eerste psychose. Ben wilde dat ze hulp zocht voor haar mentale problemen, maar op een middag toen hij nog niet thuis was, was ze zo de wanhoop nabij dat ze in de garage in de auto was gaan zitten en de motor aan had gezet.

Ben vond haar op tijd, en terwijl hij naast haar zat in het ziekenhuis, kreeg ze te horen dat ze zwanger was. Hij had haar alleen maar aangekeken, niets gezegd. Thuis had ze alles opgebiecht en hij was gebroken. Toch beloofde hij haar dat het kind in haar buik zijn kind zou zijn, dat hij van het kind zou houden als van zijn eigen kind en dat ze samen het licht moesten zoeken, want een kind had licht nodig.

De zwangerschap verliep voorspoedig, maar de schuld woog zwaar en hoe zorgzaam Ben ook voor haar was, ze

zakte steeds dieper weg in het donker. Na de geboorte van Lev ging het mis. Lev was het mooiste en lichtste kind dat ze ooit had gezien. Ze kon zich niet voorstellen dat er uit zoveel donker zo'n blij kind geboren kon worden, maar het leek of er geen enkele verbinding bestond tussen hem en haar, alsof ze geen recht op hem had. Al vanaf het eerste moment dat de verloskundige hem op haar buik wilde leggen, had ze hem afgeweerd. Het was verschrikkelijk. Ze raakte opnieuw in een psychose en alle zorg kwam bij Ben terecht. Hij had verlof genomen om voor Lev en haar te zorgen.

Ze kijkt me aan en zegt dat ze jarenlang alleen maar van zichzelf gewalgd heeft en dat ze door de therapie vooral verdriet voelt om alles wat ze kapot heeft gemaakt. Ze kon Ben niet meer verdragen, niet zijn zorgzaamheid en niet meer zijn liefde. In die periode ontmoette ze Karen, bij wie ze zich veilig en ontspannen voelde. Ze kwam erachter dat ze biseksueel was, misschien zelfs meer voor vrouwen voelde dan voor mannen. Ze vermoedde dat daar haar diepe gevoel van ongeluk uit voortgekomen was. Ze heeft alleen maar voor zichzelf gekozen, zegt ze, en als ze zich nu probeert voor te stellen wat ze Ben en Lev heeft aangedaan, dan klapt er diep in haar binnenste een zware deur dicht.

Ik denk aan het kleine jochie in het onwaarschijnlijk mooie truitje op het dek van de veerpont, hoe hij daar niet aan de hand van zijn vader stond, maar was losgescheurd

van alles waaruit hij was voortgekomen, hoe ik wel de barst in zijn blik had gezien, maar verwonderd was over zijn kracht, de kleine stevige wil waarmee hij op anderen in een wildvreemde omgeving toestapte, een eenvoudig overlevingsmechanisme kennelijk, maar hoe hij later gevoeld moest hebben dat dit alleen uit hemzelf voortkwam en hij in wezen eenzaam was. Ik weet niet, of het zo is gegaan, ik stond ergens aan de kant en keek, zonder dat ik wist waarnaar ik aan het kijken was.

Vincent, vraag ik, heeft Vincent zich nooit afgevraagd of Lev van hem was, maar ze schudt haar hoofd en zegt hij nooit geweten heeft van Bens onvruchtbaarheid. Ik zeg dat het zo simpel toch niet kan zijn, dat hij toch ook heeft kunnen rekenen, en dan haalt ze haar schouders op en zegt dat hij nooit iets heeft gezegd en nooit iets heeft laten merken, dat ze zeker weet dat hij Lev ziet als een zoon van Ben en haar, maar dat ze nu niet meer kan verdragen dat hij van niets weet, nu hij op sterven ligt. Ik denk aan Lev, hoe hij stellig zegt dat ik toch wel weet dat ik zijn moeder ben, wat anderen ook zullen beweren, dat ik altijd zijn moeder ben geweest, al was het alleen maar omdat ik een *reepjestrui* voor hem heb gebreid, en ineens weet ik zeker dat Lev twee vaders heeft, omdat ik voor me zie hoe Vincent de conducteur is van de trein die Lev van de stoelen heeft gemaakt in de pauze van het concert, hoe hij kijkt naar het kleine jochie en van hem houdt, hoe dan ook van hem houdt, ik heb het al die jaren gezien, keer op keer, zonder dat ik wist wat ik zag, en ik zie hoe Ben het licht

is blijven volhouden, niet alleen voor Lev, maar ook voor Eilah en later voor mij, en ik sta op en zeg dat ik zeker weet dat niet alles van woorden afhankelijk is, dat een vader niet alleen een vader is op het moment dat je zegt dat hij een vader is, maar dat hij dat hoe dan ook is, los van wat wij er met z'n allen van zeggen, dat het leven veel meer dan woorden is, en ze kijkt me aan met een vragende blik, ze begrijpt niet wat ik bedoel, zegt ze, en ik zeg dat ze de moeder is van een kind, dat ze altijd een moeder zal zijn, wat ze ook doet en wat mensen ook zeggen, wat ik ook zeg en wat ze zelf allemaal zegt, en dat ze daarmee moet leven, maar ze schudt haar hoofd en zegt dat ze dat niet kan, dat ze niet weet hoe het moet en dat ik dat wel weet en dat ik daarom meer een moeder voor Lev ben dan zij, maar in het raam zie ik een hoofdje spiegelen met een mutsje, en ik zeg dat het woorden zijn, dat zij mij een moeder kan noemen, dat Lev mij een moeder kan noemen, dat de hele wereld mij een moeder kan noemen, ook als ik in mij een leegte voel op de plek waar het kind geborgen zou moeten zijn, dat ze ook stil kan zijn, niets hoeft te zeggen. Dan staat ook zij op en zegt dat ze lang genoeg heeft gezwegen hierover, dat het niet goed is om de dingen niet te benoemen en ze dood te zwijgen, maar ik zeg dat ik dat niet bedoel, dat ze alles mag zeggen, alles mag openbaren, maar dat woorden een eigen wereld scheppen, los van alles, dat ze misschien wel verband houden met het leven zoals het is, maar dat we nooit zullen weten hoe, en dat we in wezen misschien niet weten wat een moeder is, wat een moeder zou moeten zijn en

hoe het voelt om wel of niet een moeder te hebben of een moeder te zijn. Ze opent haar mond en ze sluit deze weer, zonder iets te zeggen, en ik knik, pak mijn breisel op en loop ermee naar buiten, laat haar binnen in het huis, het maakt me niet uit wat ze denkt, wat ze doet, ik wil naar buiten, naar de stilte van het plein.

VII

Bij de school sta je naar mij te kijken alsof je niet weet wat je met me moet beginnen en dat begrijp ik, want ik weet het zelf ook niet. Misschien ben ik boos op Eilah, dat ze zoiets moois in haar schoot geweven heeft gekregen en het losgetrokken heeft, terwijl ik het zo graag in mij had willen voelen groeien, terwijl ik het zomaar als geheel in mijn handen kreeg.
Opnieuw hoor ik het gonzen en ik vraag me af of het nog dezelfde dag is, of ik niet losgeraakt ben van de tijd, omdat ze nu alweer overvliegen, maar misschien gebeurt het vaker, ik heb er niet op gelet. Ik blijf rechtop zitten en laat de geluidsgolven door mij heen komen, ik kan er niet voor vluchten, ik wil niet naar binnen, waar Eilah zit met haar eigen zorgen waar ik niets mee kan. Ik hoor hoe hij goedemiddag tegen me zegt, de man met de sigaret, hij knikt vriendelijk, als hij langs het bankje richting de school loopt, even blijft staan en vraagt wat ik aan het maken ben, hij knikt naar het breisel op mijn schoot, en ik zeg dat ik het niet weet, dat ik zomaar wat in het wilde weg aan het breien ben, een probeersel misschien, en hij zegt dat het vast iets moois gaat worden, en als hij al bij de deur staat, zijn sigaret uittrapt en naar zijn sleutels zoekt, bedenk ik dat ik hem wel graag had willen vragen wat hij daar doet in de school, wat daar toch allemaal binnen staat en waar de geschiedenis van de kinderen is gebleven, hoe hij die nog tegenkomt in de lokalen, maar het is ongepast om zul-

ke vragen te stellen, en nu alweer te laat, want ik zal niet achter hem aan naar binnen lopen, maar blijf hier zitten breien tot ik weet niet hoe lang nog.
Je bent weg, alsof de man met de sigaret ook jou uitgetrapt heeft, niet omdat hij je weg wilde hebben, maar omdat hij mijn verbeelding verdreef door met mij in gesprek te gaan. Ik ben je doodgewoon vergeten, omdat ik verbaasd was dat hij me aansprak en me afvroeg wat hem aanleiding had gegeven om me deze keer niet gewoon voorbij te lopen.

Ben en Eilah komen naar mij toe, het moet niet gekker worden, waarom laten ze me hier niet met rust? Kom, zegt Ben, we moeten even praten, laten we naar binnen gaan, en ik vraag waarom we niet buiten kunnen praten en dan gaat hij naast me zitten en pakt mijn hand. Vincent is net overleden, zegt hij, Eilah kreeg een berichtje van Karen, het is snel gegaan, veel sneller dan iedereen had gedacht, en ik vraag me af wie iedereen is die daar gedachten over heeft gehad, wie er voor Vincent allemaal belangrijk zijn geweest, wie van hem hebben gehouden, want ik weet weinig over hem. Ik zeg dat het me spijt van die aardige man, die zo onwaarschijnlijk mooi viool kon spelen, en ik hoor hoe Ben naast me breekt, schokschoudert en snikt. Ik pak zijn hand en zeg dat het goed komt, maar hij schudt zijn hoofd, misschien gelooft hij zelf niet meer dat het goed komt, maar ik geloof het wel nu, omdat ik me geen betere vader voor kan stellen dan Ben, die er altijd is, als een warm vuur in de storm, maar hij bergt zijn hoofd in

zijn handen en zegt dat het te laat is, dat hij te lang heeft gewacht en dat hij Lev verraden heeft en dat hij niet weet hoe hij hiermee kan leven, dat hij Lev zijn eigen vader heeft ontnomen. Ik sla mijn armen om zijn grote lijf heen en zeg dat hij veel te groot is voor mij om te troosten, maar dat hij de liefste vader is geweest die ik ooit heb gezien en dat daar nooit iets tussen kan komen, zelfs geen stilte of zwijgen, dat die stilte er namelijk altijd is geweest en voor Lev gewoon zal zijn. Ik zie dat ook Ben helemaal niets van mijn woorden begrijpt en ik besef dat ik aan het raaskallen ben, want wat weet ik van vaders en moeders en ik sta op, neem mijn breiwerk mee, loop richting het huis en hoor hoe ze achter me aan lopen.

EN HECHT IN MIJN HANDEN

I

Ik vraag of ze jou al hebben gebeld, maar ze staan daar maar te staan en weten niet wat ze moeten doen en ik vraag waar Vincent nu is, waar hij ligt, en Eilah zegt dat hij thuis ligt, bij zijn vrouw, en ik vraag welke vrouw, want ik heb nooit een vrouw gezien bij hem, maar Eilah haalt haar schouders op, zegt, gewoon zijn vrouw, zij wilde hem graag thuis, waar hij ook is overleden. Dan vraag ik me af hoever het zwijgen zich heeft uitgestrekt, of straks ook een vrouw zich buitengesloten zal voelen als de stilte doorbroken wordt, en als ik kijk naar Ben en Eilah, weet ik zeker dat ook zij daar nu aan denken, maar als ik zeg dat ik jou ga bellen, staat Ben op, vraagt wat ik jou dan zal vertellen, en ik zeg dat ik jou alleen wil vertellen dat Vincent is overleden, wat zou ik nog meer moeten zeggen? Ben en Eilah kijken elkaar aan en komen er niet uit, ook Eilah niet meer, nu Vincent is overleden, want waar doe je goed aan? Ik zeg dat het hoe dan ook goed komt, omdat Lev en Yann onze kinderen zijn. Ze kijken me niet-begrijpend aan, en dat begrijp ik, omdat ik hoor hoe ik maar wat zeg, omdat ik niet weet wat ik moet zeggen.

Als ik jou probeer te bellen, krijg ik geen gehoor. Misschien ben je bij de drukkerij, of thuis aan het werk. Daarna probeer ik Yann, maar ook haar krijg ik niet te pakken. Ik stel voor dat we dan maar samen naar Vincent en zijn vrouw gaan. Samen, vraagt Ben, en ik zeg ja, wij drieën,

om afscheid te nemen van Vincent, jij en Yann komen dan later wel, wanneer we jullie kunnen bereiken. Ik vraag of ze weten of we welkom zijn bij Vincents vrouw, nu op dit moment, en Eilah knikt, zegt dat we daar altijd welkom zijn, dat Karen heeft gezegd, dat Vincents vrouw dat aan de telefoon heeft gezegd. Waar wachten we dan nog op, vraag ik, en ik zoek wat spullen bij elkaar. Ben en Eilah kijken me verwonderd aan en misschien hebben ze gelijk, is het vreemd dat ik het voortouw neem, maar iemand moet toch afscheid van Vincent nemen? Ze lopen met me mee naar de auto en als ik instap, kijk ik nog even naar mijn telefoon. Je hebt me een berichtje gestuurd, dat je er al bent, en ik verbaas me opnieuw over hoe snel jouw gedachten gaan, dat je allang weet waarvoor ik je gebeld heb. Als we halverwege zijn, kijk ik in de achteruitkijkspiegel naar Eilah, die uit het raam kijkt, dan kijk ik even opzij naar Ben, die vragend terugkijkt. Ik zeg dat jij er al bent en het duurt even voor ze begrijpen wat ik bedoel. Bij Vincent, vragen ze tegelijk, en ik knik, bij Vincent, ja. Ze begrijpen er niets van, want wie moet jou dan verteld hebben dat Vincent is overleden. Eilah oppert dat Karen jou misschien gebeld heeft en jou wel te pakken heeft gekregen, maar haar stem klinkt onzeker.

Ik ken de vrouw die opendoet voor ons, ik heb haar bij concerten gezien, maar wist niet dat ze bij Vincent hoorde. Ze is verdrietig, maar ook rustig. Als ze de deur achter ons dichtdoet, zie ik Eilah nergens en ik kijk naar Ben, die kort zijn hoofd schudt. Ik weet zeker dat ze niet

in de auto is blijven zitten, maar misschien is ze ergens halverwege afgehaakt, heb ik dat gemist, omdat ik voorop liep. Vincents vrouw gaat ons voor naar de kamer, en daar zie ik jou, in de trui die je ook aan had, toen we je kwijt waren en Ben en ik van de toren terugkwamen. Ik vraag me af of je dat nog weet, of je het met opzet hebt gedaan. Je zoekt mijn blik en legt er alles in wat je hebt, ook je lege handen, ik zie het, en het ontroert me, want juist die lege handen vouwen zich om de stilte in mij, jij moet dat weten, het kan niet anders en ik loop naar je toe, recht op je af, zonder nog naar Vincent te kijken, ook al wil ik Vincents vrouw niet voor het hoofd stoten. Ik voel je natte wangen en aai over je haar, fluister dat ik van je houd, en bedenk dat ik nog nooit zo van iemand gehouden heb dan van jou, maar dat dat misschien altijd zo is, dat iedere liefde anders is dan een andere, want als ik Ben naast ons voel, zijn armen om ons allebei, weet ik dat ik ook nog nooit van iemand zo gehouden heb als van hem, en zo staan we daar met z'n drieën. Aan de andere kant van Vincent zie ik Vincents vrouw en ik baal ervan dat ik haar naam niet meer weet, maar hoe ze naar ons kijkt, is van een liefde zo groot dat ik mijn arm los wurm uit onze verstrengeling en naar haar uitstrek. Kom, zeg ik, en ze loopt naar onze kant toe, en ik maak me helemaal los en sla mijn armen om haar heen. Ze huilt, maar zonder geluid en zonder tranen, een vreemde vrouw in mijn armen, ze is kleiner dan ik, en ook smaller, waardoor het even voelt of ik een groot kind in mijn armen heb, ze kijkt omhoog en zegt dat ze blij is dat we zo snel zijn gekomen, maar dat

het verdrietig is, dat we hem niet meer bij leven hebben gezien, omdat hij ons graag nog had willen zien, dat hij dat heeft gezegd, maar dat hij er ook vrede mee had, omdat het echt niet meer ging. Ik knik, alsof ik weet waar ze het over heeft, maar aan Ben zie ik dat hij zich schaamt, hij heeft al die tijd geweten dat Vincent op hem wachtte, maar hij heeft het uitgesteld, te lang, tot nu.

Ben is uit het lood, ik zie het aan alles, hij kijkt ons niet aan, jou niet, mij niet, maar ook Vincents vrouw niet, alsof hij niet weet waar hij het zoeken moet. Als ik bij Vincent ga staan, verontschuldigt hij zich en loopt de kamer uit. Jij komt naast me staan en pakt mijn hand en die van Vincents vrouw, je glimlacht en zegt dat je eigenlijk twee vaders hebt en vier moeders, die allemaal hun best doen, en ik tel in mijn hoofd en besef dat jij dus weet dat Vincent je vader was en dat ook Vincents vrouw voor jou een moeder is en ik zeg dat ik niet weet hoe ik een moeder moet zijn, maar je knijpt mijn hand bijna fijn als je zegt dat ik dat godzijdank niet hoef te weten om er toch gewoon een te zijn, want ik sta hier naast jou hoe dan ook een moeder te zijn en je laat mijn hand los en slaat je arm om mij heen, drukt me tegen je aan en geeft me een kus op mijn wang. Ik ruik de wol van de trui en kan met geen mogelijkheid nog het meisje voor de geest halen dat ik ooit in de trui heb gedacht. Misschien heb ik het al die tijd verkeerd gezien, denk ik nu, maar wat maakt het uit. Ik vraag zachtjes hoe het kan dat Ben en Eilah denken dat jij

van niets weet en je zegt dat jij net zo goed kunt zwijgen als zij, als het erop aankomt.

Je was twaalf toen Vincent jou na een concert een envelop had gegeven. Er zat een verhaal in dat hij niet wilde dat je zou lezen, totdat hij er niet meer zou zijn. Pas dan mocht je de envelop openmaken. Dat was wat Vincent het liefst wilde, had hij gezegd, maar hij wist dat hij dat niet van jou kon vragen, omdat je pas twaalf was, en kinderen van twaalf zo'n verantwoordelijkheid niet hoefden te dragen. Toch wilde hij de envelop aan jou geven, met het risico dat je hem eerder open zou maken. Je zegt dat je je zijn blik nog precies herinnert. Alles wat je deed, was goed in Vincents ogen, het maakte hem niet uit of je naar hem zou luisteren, hij zou van jou blijven houden, hij zou het begrijpen en hij zou alles vergeven, en precies daarom heb je de envelop altijd gesloten gehouden, omdat jij ook van hem hield en graag wilde doen wat hij het liefst had, omdat je had gezien dat het belangrijk voor hem was. Het was voor jou geen moeite, omdat je niet wist wat er in de envelop zat en nooit eerder die envelop had gekregen. Het was een kwestie van iets vasthouden wat er eerst niet was zonder dat je wist wat het was. Je had hem bewaard op een plek waar je hem af en toe tegenkwam, zoals je altijd en overal mensen en ruimtes accepteert zoals ze zijn, met of zonder geheimen. Vincent moet hebben geweten dat de envelop bij jou veilig was.

Ik vraag hoe het was toen je de envelop opende, dat het mij heftig lijkt dat je op hetzelfde moment een vader erbij krijgt en hem verliest, maar je schudt je hoofd en zegt dat je de envelop al zoveel eerder hebt opengemaakt, en aan je gezicht zie ik dat het niet een klein beetje eerder is, maar jaren geleden al, dat er een wereld in jou schuilt waar Ben en ik nooit zijn geweest. Het steekt, maar ik zie aan jou dat het niet erg is.

Je zegt dat er één moment in je leven is geweest waarop alles zwart was. Het was begonnen toen je rond je zestiende vaker bij Eilah en Karen langsging, omdat je niet begreep waarom ze zo weinig betrokken waren bij jouw leven. Je zag dat het niet aan Karen lag, die veel moeite deed om je te leren kennen, maar Eilah liet zich niet kennen, ze hield zich afzijdig, of verdween naar een van de andere kamers en dan hoorde je haar muziek. Je was boos op haar, heel erg, maar de boosheid sloeg naar binnen. Ineens was je je gaan afvragen of je haar aandacht wel waard was, of er iets mis met jou was, waardoor ze jou had weggeduwd uit haar leven. Je had er met je vader over willen praten, maar Ben was in die tijd niet goed bereikbaar, of je wist niet hoe je hem vragen moest stellen. De andere jongeren uit het kraakpand hadden pas echte problemen. Die van jou stelden daar niets bij voor en daarom was je daar graag, omdat je dan lucht kreeg, maar de avond dat je weg was, in de garage van Eilah en Karen, was er iets gebroken in jou, omdat het leek of niemand jou zocht. Je was bang dat ik op een dag weg zou gaan, dat ik niets meer met jullie te maken wilde hebben en dat je dan

bij Eilah en Karen voor een dichte deur zou staan. Ik vraag waarom je mijn trui had aangetrokken en je zegt dat het precies daarom was, omdat je mijn nabijheid zocht en daarmee eigenlijk zelf de deur dicht wilde houden voor Eilah. Je wilde haar pijn doen, afwijzen zoals ze dat zelf bij jou had gedaan, maar je besefte daar in de garage, dat de deur niet eens openging, dat je daar kon blijven zitten tot je een ons woog, maar dat de deur gesloten zou blijven, dat je die niet eens zelf dicht hoefde te doen. Je was onzekerder geworden, iedere dag meer, totdat zwarte moment dat je uit ieders kamer pillen had verzameld om eruit te stappen, omdat je dacht dat niemand je zou missen. Het waren dagen van koorts en een soort mist in je hoofd, alsof het niet echt was, hoe je daar andermans kamers in sloop. Ergens op een van die dagen had je gedacht aan de envelop en je droeg hem onder je shirt, bedacht dat je hem alleen mocht openen als Vincent niet meer zou leven, maar dat Vincent er altijd van uit was gegaan dat jij langer zou leven dan hij, en daarom verzamelde je moed om de envelop te openen, op het moment dat je er zelf uit zou stappen, want het leek je geoorloofd om dan zijn verhaal te lezen, al wist je het niet zeker. De onzekerheid maakte deel uit van die dagen van mist en koorts, omdat je heen en weer geslingerd werd tussen loyaliteit aan Vincent en je eigen wanhoop. Je vroeg je af wat je zou vinden, of het iets was wat je alleen maar moest weten als Vincent er niet meer was, of wat je moest weten als het leven van een van jullie beiden zou stoppen. Je kwam er niet uit en daardoor werd je nog dieper het donker in getrokken. Uitein-

delijk belandde je op het punt dat we niets meer voor jou betekenden, dat je niets meer voelde en dat ook Vincent niet meer was dan een oude vreemde man die niets met jou te maken had, misschien zelfs op het punt dat ook de envelop je niet meer boeide, omdat je helemaal niets meer voelde dan een totale betekenisloosheid. Je weet niet meer welke impuls het was in jouw hand die de envelop alsnog onder je t-shirt vandaan trok en hem openscheurde. Bovenaan stond iets van muziek waar je eerst naar zou moeten luisteren, je herkende de titel van de sonaten die ze ieder jaar speelden, maar je had de muziek niet bij de hand, en het verhaal dat eronder stond, kwam binnen via een weg die je zelf niet kende, ergens hier, zeg je, en je legt je hand op je buik, schuift wat naar boven naar je borst, je weet het niet precies, maar je wist niet dat er daar een ingang was voor wat je las. Het was een verhaal over de elementen en dat kwam gewoon via de normale weg binnen, hier, zeg je, en je legt de hand op je hoofd, want hoe cryptisch ook, je begreep wat je las, alles was duidelijk, ook de beeldspraak en de betekenis daarvan. Vincent was je biologische vader, las je, ook al was dat niet wat er stond, de boodschap was verweven in de elementen, maar toch glashelder, en daarom begreep je niet wat je voelde in je buik, in je borst, omdat je dacht dat je hoofd wel genoeg zou zijn om het verhaal te bevatten. Je gooide het bij het oud papier en nam de pillen, slikte ze in een paar slokken weg, terwijl je op de grond ging liggen. Je weet nog dat je op dat moment aan Ben dacht, aan dat hij voor jou een vreemde was en hoe vreemd jij vond dat hij eigenlijk

niets met jou te maken had, terwijl hij altijd alles voor jou had betekend, alles, maar dan ook echt alles. Omdat je niets meer voelde, niets voor mij, niets voor Ben, niets voor Eilah, voor Vincent of wie dan ook, dacht je dat het goed was om te verdwijnen. Er was gewoon niets meer waar je nog voor wilde zijn en dat zwart kon je niet meer verdragen.

II

Je hebt me van Vincents bed naar de tuin gebracht, helemaal achterin bij twee kleine fruitbomen. Daar staat een bankje en een schommelstoel. Je zegt dat ik in de schommelstoel moet gaan zitten, hoe fijn dat voelt, of ik dat ook voel, en ik ga zitten en schommel heen en weer, knik, omdat het inderdaad heerlijk voelt, niet als een gewone schommel, maar veilig zacht en soepel. Vincents vrouw heeft thee bij ons neergezet. Door het raam zie ik hoe ze nu gebogen naast Vincent zit. Ik slik mijn tranen weg en kijk naar jou, maar dan kan ik mijn tranen niet meer inhouden, en ik vraag hoe je uit het zwart wakker bent geworden, hoe het was in het ziekenhuis, met Yann naast jou en met ons, die twee vreemde mensen die in genen niets met jou te maken hadden. Je zegt dat er voor die tijd nog iets was, tussen dat moment van wakker worden en dat diepe zwart, daartussenin was iets, een ruimte, een stilte waarin je precies paste, waardoor je voelde dat het niet het zwart was waar je moest zijn, maar daar in die stilte. Het was gek, want het leek alsof je nog gewoon kon denken, terwijl je er eigenlijk niet meer was. Je begreep er niet veel van, maar terwijl je daar in die ruimte zat, die helemaal stil was om jou heen, hoorde je toch onze stemmen, eerst die van Yann en van mij, tegen elkaar, en toen die van mij tegen Ben, die je zag huilen, want je had je ogen kennelijk open, en toen vroeg je je af waarom ik steeds *hij* zei als ik het over Yann had, en terwijl je jezelf

dat hoorde vragen, voelde je hoe de stilte gewoon nog om je heen zat, precies passend, en je wist zeker dat die er altijd geweest was. Maar dat is niet wat ik bedoel, zeg ik, ik wil weten hoe je naar ons keek, toen je wakker werd, twee vreemden, of misschien drie met Yann erbij, maar je zegt dat dat het nu juist is, dat wij geen vreemden waren op dat moment, en dat ook nooit waren geweest, dat je daar geen moment meer aan twijfelde, alsof dat onderdeel was van die vreemde stilte om je heen. Je wist op dat moment dat je nog nooit zoveel van iemand gehouden had als van ons, van Ben, van mij en van Yann. En ik herinner me hoe jij daar lag in het bed, die serene rust in jouw hele wezen, en ik weet zeker dat we samen waren toen, helemaal samen, en dat ik Yann heb gezien vanuit jouw stilte, en dat ik daarom op dat moment zeker wist dat Yann voor jou de ware was. Ik zeg het niet, maar ik denk het, en weet dat ik het niet hoef te zeggen.

Op een van die dagen is ook Vincent naar het ziekenhuis gekomen, zeg je. Wij waren er niet, maar Yann wel. Je hoefde niets tegen Vincent te zeggen, want bij jullie eerste blik zag hij al dat je zijn verhaal gelezen had en hij zei dat hij nog nooit zo gelukkig was geweest, toen hij jou omhelsde en jullie allebei wisten wie jullie voor elkaar waren, en het was genoeg. Het was of ook Vincent de stilte voelde en jullie het allebei niet nodig vonden om het erover te hebben, niet naar elkaar, maar ook niet naar anderen toe. Ik vraag hoe het met Vincents vrouw zit. Marit weet alles, zeg je, en ik denk, o ja, Marit was haar naam,

en jij zegt dat Marit en Vincent intens gelukkig met elkaar waren en dat jij daar nooit verandering in hebt gebracht. Marit heeft jou als eerste gebeld, toen Vincent was overleden, en samen zijn jullie lange tijd bij hem geweest en hebben met elkaar gepraat. Toen Vincent nog leefde, ben je ook heel veel bij hem geweest, maar zij hield zich altijd een beetje afzijdig, zette thee bij jullie neer. Je wist dat ook zij alles wist en dat het goed was. Vincent heeft veel voor je betekend in de maanden nadat je uit het ziekenhuis kwam en samen met Yann weer in een normaal ritme probeerde te komen. En Yann dan, vraag ik, maar ook Yann weet alles, natuurlijk weet zij alles. Echt alles, vraag ik, en jij lacht, echt alles, zeg je. Maar Ben, vraag ik, waarom heb je hem erbuiten gelaten? Je bent het niet met me eens, zeg je, hij heeft zichzelf erbuiten gelaten, en jij wist al die tijd niet of je hem zou kwetsen door zoveel bij Vincent te zijn. Omdat Ben zelf niets tegen jou had gezegd, dacht je dat het goed was zoals het was en sinds je wakker was geworden uit de dood, twijfelde je er ook niet meer aan.

III

Ik weet niet waar Ben is gebleven. Hij is niet meer teruggekomen naar Vincent en Marit. Na een poosje ben ik ook zelf weggegaan, heb jou bij Marit en Vincent gelaten. Jij wil nog zo lang mogelijk bij hem blijven om afscheid te nemen. Buiten heb ik naar Ben gezocht, maar hij was nergens te bekennen, ook niet in de auto. Ook Eilah heb ik niet meer gezien. Daarom ben ik maar gaan rijden, alleen, naar huis. Halverwege reed ik door een laan met aan weerszijden hoge bomen, alsof ik door een tunnel reed. Ik bedacht dat het op de heenweg lichter was onder de bomen, de lucht, het zonlicht, dat er nu meer wolken waren en het licht nu in de middag minder sterk was, maar dat het geen vat heeft op hoe ik mij voel, omdat er nu rust is en op de heenweg niet. Ik weet niet hoe het met Ben en Eilah gaat, waar ze zijn en wat er allemaal door hen heen gaat, maar met jou gaat het goed, gezien de omstandigheden dan, je bent een kind in de rouw om je vader, maar het verdriet is wonderlijk opgenomen in de stilte, ik denk dat jij dat zelf ook voelt, al weet ik dat niet zeker.

Het huis is leeg en stil. Jij bent er niet, want je bent nog bij Vincent en Marit. Ben is er niet, Aartje is er niet meer. Ik ga naar boven, naar de kleine kamer en ga op het bed zitten, kijken naar het scheve schilderij. Er is niets veranderd, maar toch weet ik niet zeker of ik alles al eens heb gezien.

Ik stuur een berichtje naar Ben om te vragen waar hij is, of hij thuis wil komen, naar mij. Na een poosje zie ik dat hij mijn bericht heeft gelezen, maar hij antwoordt niet. Ik vraag me af of hij dan nu naar huis komt, dat hij alleen maar vergeten is om dat terug te typen, of dat hij niet weet wat hij moet doen. Ik twijfel of ik Karen niet een berichtje zal sturen, om te vragen of Eilah al bij haar is, maar ik weet niet of ik dat weten wil. Ik haal een trui uit mijn kast en ga weer naar buiten, naar het plein, niet om te breien, maar om er even te zitten. De vader van de familie van wie ik de naam vergeten ben, staat buiten de kerk te bellen, zijn armen maken kleine gebaren, af en toe hoor ik een flard van zijn ingehouden stem.
Ik stel me voor dat Walter naast me komt zitten, dat hij op me gewacht heeft, dat de verzorgers van het gasthuis tegen hem hebben gezegd dat hij mij hier zou kunnen vinden, als hij maar lang genoeg zou wachten, dat hij me vraagt of ik nog verdrietig ben om zijn moeder en dat ik dan knik en zeg dat ik haar mis, terwijl ik haar ook af en toe hoor praten, dat ik dan terug wil praten, maar dat het vreemd voelt, dat hij dan knikt en zegt dat hij het mutsje op haar graf heeft gelegd en dat het er nog steeds ligt, wel een beetje vies geworden, door de aarde, de regen, de dauw en wat al niet meer, maar Walter zit niet naast me, ik zit hier alleen op het bankje. Ik pak mijn telefoon en zie dat Ben me een berichtje heeft gestuurd, meerdere berichtjes zelfs. Hij heeft tijd nodig, schrijft hij, hij blijft misschien een paar dagen weg, maar ik hoef me geen zor-

gen te maken. Ik wil vragen waarom hij niet met jou gaat praten en hoe het dan moet met Vincents begrafenis, als hij weg is, en hoe het dan moet met mij, hier alleen thuis, zonder hem, of er nog plek is voor mij in zijn hoofd, maar ik denk dat dat te veel vragen zijn en ik weet niet of de ene belangrijker is dan de andere, daarom doe ik niets en blijf ik staren naar mijn scherm, tot dat donker wordt en ik de telefoon in mijn zak stop.

Het waait een beetje en dat ruizen van de bomen klinkt vertrouwd. Ik draai me om op het bankje en kijk naar de kerk en de bomen, hun schaduwen en het licht dat ertussen valt, de stammen die strak de grond in gaan, ik stel me de wortels voor, net zo groot als de kruinen, maar dan in elkaar verstrengeld, want bomen vormen een hechte gemeenschap, heb ik ergens gelezen.

Na een poosje pak ik weer mijn telefoon en ik stuur jou een berichtje, zeg dat ik verschrikkelijk veel van je houd, wat er ook allemaal gebeurd is en wat er nog allemaal te gebeuren staat, dat het niet uitmaakt, dat ik altijd zo verschrikkelijk veel van je zal houden, dat het bijna pijn doet, zo veel, maar dat dat waarschijnlijk de liefde is, die zo schuurt en schrijnt, bloedirritant en bijna onverdraaglijk. Jij stuurt vrijwel meteen een emoji met drie hartjes rondom een gezichtje en schrijft dat ik van al jouw moeders de liefste ben, omdat ik voor jou een *reepjestrui* heb gebreid. Ik lach en huil tegelijk boven mijn scherm en vergeet iets terug te sturen. Ik zie dat jij aan het typen bent en wacht af. Je schrijft dat je me iets wilt vragen, maar dat je daar nog een geschikt moment voor zoekt en ik herinner me

weer dat je mij een poosje geleden iets wilde vragen en vraag me af of dat hetzelfde was, en ik stuur terug dat je altijd welkom bent, ook midden in de nacht, dat je mij altijd wakker mag maken voor jouw vragen. Je stuurt opnieuw dezelfde emoji en dan niets meer. Ik til mijn benen over het bankje naar de andere kant, zit nu met mijn rug naar de kerk, met mijn gezicht naar het plein en de school. Ik denk aan Jonas die in een zwart is beland en daar niet meer is uitgekomen, dat ik niet begrijp waarom de ene wel terugkomt en de andere wegblijft, of ik daar iets aan had kunnen doen, of het de mensen om je heen zijn die je terughalen, of dat het iets in jezelf is, en waar hij dan nu gebleven is, of hij ook een stilte om zichzelf heeft gevonden, maar die nu in het duister koestert, zonder dat wij hem kunnen zien, of hij ons nog kan zien, ook als wij hem niet meer kunnen zien, of hij er gewoon nog is, maar op een andere manier, omdat we niet goed kijken.

Ik heb nog nooit zo lang hier gezeten dat het zelfs donker wordt, maar het bevalt me wel, het licht dat van kleur verschiet tussen de bomen, maar ook tussen de huizen en de school, het plein, mijn schaduw. Al die tijd dat ik hier zit, is er niemand langs gelopen, of ik heb niet goed opgelet. Misschien wel achter mij langs, dat kan natuurlijk. Er is iets met de tijd dat ik hier al die tijd kon zitten, zonder iets te doen, ik heb zelfs de draad tussen mijn vingers niet gemist. Heb ik zoveel zitten denken, heb ik mij teruggetrokken in een stilte waar ik mezelf vergeten ben en ook mijn omgeving, als in een slaap, een dagdroom, het zou zo

maar kunnen. Nu gaat het snel met het licht dat verdwijnt, alsof ik het daadwerkelijk zie veranderen, zoals ik ook de wijzer van een klok kan zien verschuiven als ik maar goed blijf kijken. Als ik me omdraai, zie ik twee van de kinderen bij de kerk. Een van hen houdt iets in haar handen, samen kijken ze ernaar.

Pas als het helemaal donker is, loop ik terug. Ik haal mijn telefoon tevoorschijn en zie dat Ben me kusjes heeft gestuurd. Dat is lief, ik stuur een kusje terug. Ik ben niet vaak in het donker thuisgekomen, bedenk ik nu ik in de keuken sta. Alles is stil en donker. Wel zie ik door het raam het licht van de lantaarns, dat strepen vormt over de tafel en de vloer. Ik ga op een van de stoelen zitten die in het donker staan en kijk naar de strepen licht. Ik heb geen honger, terwijl ik normaal allang gegeten zou hebben. Waar is Ben, hij had toch wel kunnen schrijven waar hij is, wat hij eet, of dat hij ook geen honger heeft. Dan zie ik Vincents hoofd voor me, op het bed in de kamer, zijn ogen dicht, zijn handen gevouwen op zijn borst. Marit had gezegd dat hij de laatste dagen veel pijn had gehad, maar dat hij liever geen medicatie wilde om de pijn te verzachten. Dat had ze moeilijk gevonden, om hem zo te zien lijden, maar toch had hij haar gerustgesteld, want hij wilde de dood voelen, in alles wat daarbij hoorde, omdat hij ook het leven had gevoeld. De laatste dagen had hij niet meer kunnen praten, alleen zijn hoofd schudden als ze vroeg of hij niet toch wat medicatie wilde. Ik weet niet of jij hem ook zo hebt gezien, berustend in de pijn, of ermee

worstelend tot het einde. Dat moet ik jou nog eens vragen, hoe het met jou is gegaan, die laatste paar dagen, en of Yann ook mee is geweest. Het voelt vreemd om jou zo bij hem voor te stellen, zo vertrouwd als vandaag, alsof ik in mijn voorstelling al die tijd tekortgeschoten ben, want je bent zo vaak bij hem geweest, zonder dat ik het wist. Eigenlijk heb ik altijd gedacht dat Vincent alleenstaand was, maar dat het een man zou zijn, als hij ooit een partner zou krijgen.

Ineens bedenk ik dat we van Vincent ooit een cd hebben gekregen met de *Mysteriënsonaten*, gespeeld door het ensemble. Ik heb er nooit naar geluisterd, omdat het ensemble ze eens in de zoveel tijd uitvoerde en misschien vooral omdat ik de cd-speler tevoorschijn zou moeten halen en ik niet meer weet waar ik die heb gelaten. Sinds we hier wonen, heb ik het ding niet meer gezien. Ik luister altijd alleen nog maar muziek via mijn telefoon, maar niet de *Mysteriënsonaten*, omdat ik daar geen andere uitvoering van kan verdragen. Ik wil er nu naar luisteren, dus dan moet ik toch op zoek. Het kan bijna niet anders dan dat hij op de kleine vliering ligt, in een van de dozen, die ik nog wilde uitzoeken. Ik voel een lichte tegenzin om de vliering op te gaan. Het is nogal een gedoe, met een vlizotrap, waarvan ik niet eens zeker weet of ik die goed zelf uit kan trekken.

Boven ga ik eerst naar de kleine kamer, ga op het bed zitten en kijk naar het schilderij. Heel even trek ik mijn be-

nen op, maak een draai en strek me uit op het bed, mijn hoofd half op het kussen. Ik schuif het helemaal onder mijn hoofd en doe mijn ogen dicht. Er prikken tranen achter. Heb ik medelijden met mezelf? Iemand zei dat je altijd alleen maar huilt uit medelijden met jezelf. Geen idee hoe je zoiets zou moeten onderbouwen. Hoe stel je medelijden vast en hoe stel je vervolgens het onderscheid vast tussen medelijden met een ander en met jezelf? Misschien zeggen mensen maar gewoon wat. Ik probeer erachter te komen waaruit de tranen voortkomen die achter mijn ogen prikken. Ik ben moe, dat voel ik wel, nu ik hier lig, eigenlijk doet alles pijn en voelt alles zwaar, maar misschien heb ik te weinig gegeten vandaag. Daar word ik slaperig van. Ik wil de cd-speler zoeken en dan hier weer terugkomen. Ik kom overeind en kijk waar het stopcontact zit. Dan ga ik naar de gang en doe het licht aan. Zonder een kruk of stoel kom ik niet bij de greep van de vlizotrap. Ik schuif de kleine stoel van onze slaapkamer naar de gang en klim erop. Nu ben ik eigenlijk weer net iets te hoog, als ik de trap half heb uitgetrokken. Ik spring van de stoel af, terwijl ik de trap blijf vasthouden, en schuif de stoel met mijn voet weg. Makkie eigenlijk.

Op de smalle zolder staan een paar dozen, de meeste nog dicht, een paar half open. De cd-speler staat los tussen de achterste twee dozen. Misschien heeft Ben ook ooit overwogen om hem mee naar beneden te nemen. Met de speler klim ik weer terug naar beneden. Ik twijfel of ik de trap weer moet inklappen. Toch maar liever wel, want zo'n open zolder voelt vreemd, onveilig bijna. Inklappen gaat

nog makkelijker dan uitklappen. Het laatste stuk schiet hij uit mijn hand en klapt met een bons dicht. De cd ligt achter in mijn kast. Daar kom ik hem vaak tegen, tussen de breisels. Gek, dat ik altijd het idee heb gehad dat de muziek daarbij hoort, mij het meest nabij van alles, net als de wol.

Ik zet hem niet meteen op het vijfde nummer, al vind ik dat het mooiste, maar begin bij het begin, en ga weer liggen. Het is of de muziek zichzelf tevoorschijn speelt, een pas op de plaats maakt, zelf nog niet helemaal weet wat ze hier in de kamer komt doen. Ze fladdert op, langs de kleine tafel, de grote stoel, het raam, boven mijn hoofd, langs het plafond en blijft daar ergens hangen. Vanuit een andere hoek komt ze weer tevoorschijn, ritmisch, statig als een ruiter uit het bos, ik beweeg mijn hoofd zachtjes mee op het kussen en adem zo diep mogelijk in. Er is iets slepends in het klavecimbel waar vervolgens de viooltonen gehaast overheen dwarrelen. God, wat kon die Vincent spelen, de fijnzinnige trillers! Na de stilte tussen de eerste twee delen vertellen de viool en klavecimbel samen een kleine geschiedenis, soms elkaar afwisselend, dan samen. *Het bezoek aan Elisabeth* heet dit tweede deel en het klinkt inderdaad als een visite, waarbij de aanwezigen halverwege om elkaar heen draaien om tot overeenstemming te komen. Daarna treedt er een haast in die ergens vrij abrupt eindigt, en dan sleept de muziek zich weer over de snaren. Na een poosje voel ik me zo slaperig dat ik

niets anders kan dan me eraan overgeven. Ik ben zelfs te moe om de muziek uit te zetten.

En ineens is het daar, zachtjes wervelend het vederlichte spel van Vincent, ben ik in slaap gevallen of heb ik een stuk van de muziek gemist? *Jezus in de tempel* heet dit vijfde deel. Als hij twaalf jaar is, zijn Jozef en Maria hem kwijt. Uiteindelijk vinden ze hem in de tempel terug. Van mijn gedachten is dit het kwetsbaarste deel dat bevraagd wordt, steeds vanuit een andere hoek, zo hoog, zo licht komt het spel bij me binnen, dat ik me geen raad weet, omdat ik besef dat Vincent dit nooit meer zal spelen, dat ik deze cd opnieuw en opnieuw kan afspelen, maar dat Vincent er nooit meer zal zijn om zijn subtiele spel in de ruimte aan mij over te dragen, zo diep zal raken en ik voel de tranen over mijn wangen lopen en weet niet of ik medelijden met mezelf heb of dat ik de muziek zo verschrikkelijk mooi en onbevattelijk vind. Daar aan het eind van het deel komt een mysterie los, zo fijn geweven verlangen, nooit helemaal ergens geraken, leven en sterven ineen. De rest wil ik niet meer horen, omdat de herinnering bij iedere toon anders overspeeld wordt, ik zet de speler uit en blijf ineengedoken met gesloten ogen op het bed zitten, probeer me het samenspel te herinneren, maar het lukt niet, want in plaats van de muziek hoor ik mijn eigen gesnuif. Heel even heb ik de gewaarwording dat ik een handje op mijn wang voel en ik iets van zeep en kruiden ruik, mijn ogen open en niets zie, omdat het donker is. Het is de herinnering aan jou, op de bank achter

in de kleine kapel, jouw hoofd zo dicht bij het mijne dat ik mijn blik niet meer scherp kon stellen. Je gaf een kus op mijn neus en vroeg of ik *vedietig* was, weet je nog? Je was op een leeftijd dat je al wel herinneringen kon maken, maar wat is in jou blijven hangen? Ik schudde mijn hoofd en zei dat ik naar de muziek aan het luisteren was, maar je zei dat die al was afgelopen, zo wijs voor jouw leeftijd, hoe je zei dat er anders wel een *taan holde ovel* mijn wang en ik, ja, ik zei dat dat kwam door je mooie trui, dat ik die zo mooi vond dat ik daar iedere keer van moest huilen. Ik herinner me Ben, hoe hij zei dat er na drie keer elkaar zien een verhaal werd geschreven door een onzichtbare kunstenaar, een verhaal dat je niet meer kon wissen, dat verder en verder zou gaan, zonder dat je het zou kunnen tegenhouden. En nu besef ik dat hij gelijk had, dat het verhaal inderdaad verder is gegaan, het verhaal van het wonderschone truitje, en dan moet ik nog meer huilen, omdat ik weet hoeveel breisels er nog achter in mijn kast liggen, hoe ik bij het breien altijd alleen ben geweest, mij heb afgesloten in mijn verbeelding, de plek waar jij steeds binnen wilde komen en ik jou misschien wel geweerd heb, uit angst het kwetsbaarste deel van mezelf prijs te geven. En ik zie nog de luchtkus van Eilah naar Ben en naar jou, hoe lief en mooi ik haar vond. En ja, misschien ben ik inderdaad aan het huilen om mezelf, hoe zielig ik hier lig in het donker, terwijl al mijn liefsten ergens anders zijn.

IV

Je bent thuis, ik hoor het, ook al maak je geen geluid. Er is inderdaad iets tussen stilte en geluid dat ik kan waarnemen. De stilte en het donker van het huis zijn nog steeds overweldigend, maar nu kan ik niet naar Bens hand grijpen, want ik lig hier alleen, nog steeds op de kleine kamer. Nog steeds maakt het huis geen geluid, niet van binnenuit en niet van buitenaf, geen leidingen, geen vloeren, traptreden, dakspanten, geen takken en bladeren tegen ramen, geen buren, geen straat. Er is geen geruststelling voor mij in de geluiden, wel in de stille zekerheid dat jij er bent, beneden, waarschijnlijk in de keuken. Inmiddels ken ik ook hier de afstand tussen de spullen, de ruimte tussen het bed en de kast, het bed en de deur, het bed en de tafel, mijn sokken op de grond. Het donker is niet meer nieuw en de ruimte kantelt niet meer. Ik moet ergens van wakker geworden zijn, misschien van de luchtverplaatsing bij het openen van de deur, want jij komt altijd geruisloos binnen. Ja, het moet vast en zeker de luchtverplaatsing zijn geweest, want je bent in het huis, ik weet het, ik weet het zeker. Langzaam kom ik overeind, til mijn benen over de rand van het bed, zet mijn voeten op de grond. Ik mis Bens ademhaling en weet niet wanneer ik die weer zal horen. Als hij terug is, wil ik hem weven in de stilte, als een vaste draad in mijn breisel, want we hebben alles met elkaar te maken, Ben, de stilte en ik. Ik weet niet waarom je gekomen bent, maar dat maakt niet uit, ik kom naar je toe, weet

de weg in het donker naar de deur, de gang, de trap naar beneden, en als ik in de deuropening sta, zie ik jou in de keuken zitten aan de tafel, je staat op als je mij ziet, je bent thuis, ook al woon je al een poosje op jezelf en heb je hier geen eigen kamer meer, je komt naar me toe en slaat je armen om me heen, mammaatje, zeg je, lief mammaatje, je stem klinkt schor en ik weet niet wat ik kan zeggen, je zegt dat ik huil, maar ik schud mijn hoofd, fluister dat je dat verkeerd ziet, en dan zeg je dat je niets ziet, maar dat je mijn tranen voelt, tegen je wang, en dan zeg ik dat het geluk is dat over mijn wangen loopt, omdat je hier bent, bij mij, in een donker dat ik wel ken, maar toch niet peilen kan, omdat er verder niemand is met wie ik het delen kan, en je vraagt waar pappa is, ik zeg dat ik dat niet weet, maar dat we ons geen zorgen hoeven te maken, dat hij dat naar me heeft getypt, dat hij even alleen moet zijn, en je kijkt naar mijn gezicht en slaat dan je armen weer om me heen en zegt dat je het verschrikkelijk vindt dat ik hier nu zo alleen in het huis ben en dan zeg ik dat het niet waar is, omdat jij er nu bent, dat ik je toch duidelijk voel en hoor. Je pakt mijn twee handen en zegt nogmaals mammaatje, mammaatje, en dan stel je de vraag die je steeds hebt willen vragen, ik weet het nu, dat het steeds dezelfde vraag is geweest, die misschien van vorm is veranderd en die op zich liet wachten, omdat je hem alleen aan mij wilde stellen, omdat je weet hoe diep je vraag een gat graaft, dwars door mij heen, en je weet dat er maar een is bij wie ik zo kwetsbaar kan zijn dat ik bijna lucht ben geworden, zo ijl voor je sta, en wat je vraagt doet een pijn zoals ik die nog

nooit gevoeld heb, terwijl wat je vraagt tegelijkertijd het allermooiste is waar ik antwoord op kan geven, want ja, ja, natuurlijk, ja, ja en nog eens ja. Je knuffelt de tranen van mijn wangen en ik huil nog even verder, wie weet waarom, en je zegt dat je pappa mist in de deuropening en ik knik en zeg dat het godgeklaagd is dat die man nu niet in de deuropening staat.

EPILOOG

Het staat haar schitterend – jullie moeten het een keer hebben gepast, nog voordat je het mij gevraagd hebt – zelfs nu haar kleine buik zo prachtig bol staat. Dat is het voordeel van wol, dat die meerekt – en hoe! – en ach, wat sta jij daar trots te glanzen naast haar, je kijkt naar mij, omdat alleen wij weten waar het vandaan komt, maar in de deuropening staat Ben naar ons te kijken, hoe wij naar elkaar kijken, Yann in dat wollen pak, die wijd uitlopende broekspijpen, die wijd uitlopende mouwen, zo fijn gebreid, en hij knijpt zijn ogen samen en hij trekt zijn wenkbrauwen op als hij mij aankijkt en ik zie hoe hij vragen spaart, net zo lang tot ze passen in een antwoord dat ik niet hoef uit te spreken.

In de avond lopen we nog een eindje om, Ben en ik, en als we bijna thuis zijn, houdt hij stil op het plein, voor het opschrift op de gevel van de lege school. Kijk dan, zegt hij zacht, hij slikt even, en vraagt of ik dit al eens gelezen heb. Ik knik, kijk opnieuw naar de Hebreeuwse letters en lees de vertaling die eronder staat, *Genesis 37:30*, *Het kind is er niet meer*. Dan kijk ik achterom naar het lege bankje in het halfduister en voel hoe Ben mijn hand zoekt.

NAWOORD

Mijn dank gaat uit naar Hans van Pinxteren voor zijn aandachtige lezing, zijn vertrouwen, de Weg en de spiegel.

EERDER VERSCHENEN

bRoos
in mijn hoofd een huis
wie niet weg is
schipbreuk
zonet
spinsel
wie glas blaast

In het oog een blik van de wolf
Als het licht mijn raam vindt
Chraja
Waar maanlicht vleugels raakt
Tere min
Pas
Donderbaert
Breedbekstrandloper
De steenhouwer verschenen is/de steenhouwer verdwenen is
Lubabah of hoe namen in de wind
In bevingen bestaan wij
Veerman
Bombyx mori of de eerste uren van de schepping
Wenteling
Halmen
Geen doden geen foto's van doden in mijn galerij

Zeven bomen en nog geen bos

Het beeld kwam zo zwaar en traag binnen dat ik geen woord kon uitbrengen. Ik wist misschien waar het gewicht vandaan kwam, maar ik wilde het laag houden en ergens diep in mezelf waar ik het voorlopig nog kon verbergen, al wist ik niet hoelang ik dat zou kunnen volhouden, voor jou en voor Ben, voor mezelf ook, maar ik zou het blijven proberen tot ik het niet meer zou kunnen, omdat ik wist dat ik nooit dichter de stilte zou naderen dan hier, hier op het plein tussen de eeuwenoude huizen en de verlaten school.

ISBN 978-90-836555-1-2